

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการจัดการ

ความหมายของการจัดการ/การบริหาร และลักษณะของการจัดการ

นักวิชาการหลายท่าน ได้ให้ความหมายของการจัดการและการบริหารไว้ดังนี้

นภาพร ขันธนาภา(2545, หน้า9) กล่าวว่า การจัดการ (management) หรือการบริหาร (Administration) เป็นกระบวนการของการประสานงานและการรวบรวมกิจกรรมต่างๆ ในการทำงาน ของบุคลากรเข้าด้วยกัน ให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล กระบวนการดังกล่าวเป็นหน้าที่หลักเบื้องต้นของผู้บริหาร หรือผู้จัดการ ซึ่งประกอบด้วย การวางแผน การจัดองค์กร การชักนำ หรือการ นำและการควบคุม

สาคร สุขศรีวงศ์ (2550, หน้า 26) การจัดการ หมายถึง การทำงานให้สำเร็จตามวัตถุประสงค์ ขององค์กร ผ่านกิจกรรมต่างๆทางการจัดการ ซึ่งรวมถึงกิจกรรมหลัก 4 ประการ ได้แก่ การวางแผน การจัดองค์กร การชักนำ และการควบคุมองค์กร

พิมลจรรย์ นามวัฒน์ และเสน่ห์ จุ้ยโต (2544, หน้า 17) กล่าวว่า การจัดการเป็นเรื่องเกี่ยวกับการวางแผนตำแหน่งทางการแข่งขันขององค์กรเพื่อดำเนินงานในรูปของวิสัยทัศน์ ภารกิจ นโยบาย และกลยุทธ์ที่ชัดเจน และใช้เป็นแนวทางสำหรับกำกับใช้ทรัพยากรในแผนงานต่างๆ โดยมีจุดมุ่งหมาย เพื่อนำ องค์กรไปสู่การมีความได้เปรียบทางการแข่งขัน มีการเจริญเติบโตที่ยั่งยืนในระยะยาว

พะยอม วงศ์สารศรี (2542, หน้า 36) กล่าวว่า การจัดการ คือ กระบวนการที่ผู้จัดการใช้ศิลปะ และกลยุทธ์ต่างๆดำเนินการตามขั้นตอนต่างๆ โดยอาศัยความร่วมมือร่วมใจของสมาชิกในองค์กร การ ตระหนักถึงความสามารถ ความถนัด ความต้องการและความมุ่งหวังด้านความเจริญก้าวหน้าในการ ปฏิบัติงานของสมาชิกในองค์กรควบคู่ไปด้วย องค์กรจึงจะสัมฤทธิ์ผลตามเป้าหมายที่กำหนดไว้

อำนาจ ธีระวนิช (2547, หน้า 9) กล่าวว่า การจัดการ คือ กระบวนการที่ผู้จัดการทำงานร่วมกัน โดยอาศัยบุคลากรและทรัพยากรอื่นๆ โดยใช้การวางแผน การจัดองค์กร การชักนำและการควบคุม เพื่อให้การดำเนินงานบรรลุเป้าหมายขององค์กร ภายใต้สภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลง

บรรยงค์ โตจินดา (2542, หน้า 24) กล่าวว่า การบริหาร คือ การทำงานต่างๆให้เสร็จลุล่วงไป โดยอาศัยคนอื่นเป็นผู้ทำ

จากความหมายของการจัดการและการบริหาร ดังกล่าว จะมีลักษณะคล้ายคลึงกัน สามารถใช้ แทนกันได้ แต่การนำไปใช้อาจแตกต่างกันบ้าง โดยที่การบริหารนิยมใช้ในหน่วยงานราชการ และเน้น ระดับนโยบาย ส่วนการจัดการนิยมใช้ในหน่วยงานเอกชน และเน้นระดับปฏิบัติ และบางครั้งอาจจะใช้ คำสองคำนี้คู่กันคือ การบริหารจัดการ

กล่าวโดยสรุป การจัดการหรือการบริหาร หรือการบริหารจัดการ หมายถึง กระบวนการที่ผู้จัดการใช้ศิลปะกลยุทธ์ต่างๆ เพื่อให้เป้าหมายขององค์การประสบความสำเร็จโดยอาศัยความร่วมมือแรงร่วมใจของสมาชิกในองค์การและทรัพยากรต่างๆขององค์การ การดำเนินการโดยใช้กระบวนการวางแผน การจัดองค์การ การจัดคนเข้าทำงาน การอำนวยการและการควบคุม

ลักษณะของการจัดองค์การ แบ่งออกเป็น 3 ลักษณะดังนี้ (พะยอม วงศ์สารศรี, 2542, หน้า 33 - 37)

1. การจัดการเป็นศิลปะของการใช้บุคคลอื่นทำงานให้แก่องค์การ

การจัดการในลักษณะนี้ มองว่าเป็นศิลปะของการใช้บุคคลอื่นทำงานให้แก่องค์การ โดยการตอบสนองความต้องการ ความคาดหวัง และจัดโอกาสให้เขาเหล่านั้นมีความเจริญก้าวหน้าในการทำงาน สร้างขวัญกำลังใจในการทำงานให้สมาชิกขององค์การร่วมแรงร่วมใจ ช่วยเหลือกิจกรรมต่างๆในองค์การเป็นอย่างดี

2. การจัดการเป็นกระบวนการ

การจัดการในลักษณะนี้ มีความสัมพันธ์กับการกำหนดจุดมุ่งหมายขององค์การ ผู้จัดการจะทำให้การดำเนินกิจกรรมต่างๆ ขององค์การไปสู่เป้าหมายที่กำหนดไว้ โดยผ่านกระบวนการที่เป็นระบบมีการประสานงานและร่วมมือร่วมใจจากทรัพยากรมนุษย์ขององค์การ กระบวนการจัดองค์การนี้ประกอบด้วย 5 ขั้นตอน คือ

1. การวางแผน (planning) หมายถึง การกำหนดวิถีทางที่จะปฏิบัติไว้เป็นการล่วงหน้า ซึ่งจะทำให้เกิดผลสำเร็จตามความต้องการ

2. การจัดองค์การ (organizing) หมายถึง ภาระหน้าที่ในการกำหนด และจัดความสัมพันธ์ของกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้สามารถบรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ขององค์การที่ตั้งไว้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

3. การจัดคนเข้าทำงาน (staffing) หมายถึง การคัดเลือก และบรรจุคนเข้าทำงาน และธำรงรักษาให้มีคนงานที่มีประสิทธิภาพในตำแหน่งต่างๆ ภายในองค์การ

4. การอำนวยการ หรือการสั่งการ (directing) หมายถึง ความพยายามที่จะให้การกระทำต่างๆ ของทุกฝ่ายในองค์การ เป็นไปในทางที่จะส่งเสริมให้เกิดผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ต้องการ

5. การควบคุม (controlling) หมายถึง การบังคับ หรือกำกับให้การทำงานต่างๆ เป็นไปตามแผน เพื่อที่จะป้องกันมิให้เกิดความเสียหายในประการทั้งปวง การปฏิบัติหน้าที่ควบคุมของผู้บริหารนั้น แรกสุดจะต้องทำการจัดระบบการรายงาน (reporting system) เพื่อใช้สำหรับการควบคุมขึ้น

การจัดการเป็นกระบวนการ เพราะประกอบด้วยการดำเนินการเป็นขั้นตอนที่จะนำไปสู่เป้าหมายขององค์การที่กำหนดไว้ และกระบวนการในขั้นตอนต่างๆ นี้ ไม่ได้เริ่มต้นและสิ้นสุดในแต่ละขั้นตอนของตัวเอง แต่เป็นการดำเนินการที่ต่อเนื่องหมุนเวียนไปเรื่อยๆ

3. การจัดการ คือกลุ่มของผู้จัดการ

การจัดการในลักษณะนี้ มองว่าเป็นกลุ่มของผู้จัดการ คือมีผู้จัดการหลายคน ทั้งนี้เพราะองค์กรต่างๆ จะมีผู้จัดการหลายระดับ ทำหน้าที่บริหารหรือจัดการกิจกรรมต่างๆ ในองค์การดำเนินการตัดสินใจ กำหนดเป้าหมายขององค์กร และประสานงานให้สมาชิกในองค์การดำเนินการไปในทิศทางที่มีเป้าหมายร่วมกัน

ความสำคัญของการจัดการ

องค์ประกอบจะประสบความสำเร็จได้นั้น ต้องอาศัยการจัดการที่ดี ดังนั้นการจัดการจึงมีความสำคัญเป็นอย่างมาก ความสำคัญของการจัดการมีดังนี้ (พะยอม วงศ์สารศรี, 2542, หน้า 38)

1. การจัดการเป็นเครื่องมือ หรือวิธีการที่จะทำให้องค์การประสบความสำเร็จตามเป้าหมาย หรือวัตถุประสงค์ที่วางไว้

องค์การจะประสบความสำเร็จตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ จำเป็นต้องมีกระบวนการจัดการที่ดี เช่น มีการวางแผน โดยผ่านการกลั่นกรองจากฝ่ายบริหาร ที่ได้พิจารณาข้อมูลต่างๆ อย่างใช้ดุลยพินิจ ใช้สติปัญญาพิจารณาถึงผลกระทบต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นกับองค์การ

2. การจัดการเป็นเทคนิค วิธีการที่ทำให้สมาชิกในองค์การเกิดจิตสำนึก ร่วมกันในการปฏิบัติงาน มีความตั้งใจ เต็มใจช่วยเหลือให้้องค์การประสบความสำเร็จ

เนื่องจากกระบวนการจัดการประกอบด้วย การวางแผน การจัดองค์การ การจัดคนเข้าทำงาน การอำนวยความสะดวก และการควบคุม โดยการอำนวยความสะดวกนั้นมีการสร้างขวัญ และกำลังใจในการทำงาน นำทางให้้องค์การประสบความสำเร็จ

3. การจัดการเป็นการกำหนดขอบเขตในการทำงานของสมาชิกในองค์การไม่ให้ซ้ำซ้อนกัน การจัดการเป็นการกำหนดขอบเขตในการทำงานของสมาชิกในองค์การไม่ให้ซ้ำซ้อนกัน ทำให้การปฏิบัติงานมีความรวดเร็ว และมีประสิทธิภาพ

4. การจัดการเป็นการแสวงหาวิธีการที่ดีที่สุดในการปฏิบัติงาน การจัดการเป็นการแสวงหาวิธีการที่ดีที่สุดในการปฏิบัติงาน ทำให้องค์การเกิดประสิทธิผล และประสิทธิภาพสูงสุด

หน้าที่การจัดการ

แนวคิดการจัดการสมัยใหม่ให้ความสำคัญต่อกระบวนการจัดการ ผู้จัดการที่ดีจะต้องปฏิบัติหน้าที่ดังต่อไปนี้ คือ การวางแผน (planning) การจัดองค์การ (organizing) การชักนำ (leading) การควบคุม (controlling) หรือที่เรียกว่า POLC นักวิชาการบางท่านมีความเห็นว่าหน้าที่ของผู้จัดการมีดังนี้ คือ การวางแผน (planning) การจัดองค์การ (organizing) การจัดคนเข้าทำงาน (staffing) การชักนำ (leading) และการควบคุม (controlling) หรือที่เรียกว่า POSLC

นอกจากนี้ นักวิชาการหลายท่าน อาจมีแนวคิดเกี่ยวกับหน้าที่การจัดการแตกต่างกันออกไปว่า หน้าที่ของผู้จัดการ ที่เรียกว่า POSDC ซึ่งประกอบด้วย การวางแผน (planning) การจัดองค์การ (organizing) การจัดคนเข้าทำงาน (staffing) การอำนวยการหรือการสั่งการ (directing) และการควบคุม (controlling)

แนวความคิดทางการจัดการ

แนวความคิดทางการจัดการเชิงกระบวนการ มุ่งให้ความสนใจต่อการศึกษาถึงงานและหน้าที่ของผู้บริหาร ผู้บริหารต้องทำอะไรบ้างและทำอย่างไรให้การบริหารมีประสิทธิภาพ ซึ่งบุคคลที่มีชื่อเสียงทางด้านจัดการเชิงกระบวนการ ได้แก่ อองรี ฟาโยล์ (Henri Fayol) และ ลูเธอ ฮัสซี กุลิก และ ลินคอล์น โฟวนส์ เออร์วิค (Luther Halsey Gulick and Lyndall Fownes Urwick) ซึ่ง อองรี ฟาโยล์ (Henri Fayol) ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้บุกเบิกแนวความคิดเกี่ยวกับการจัดการเชิงกระบวนการ ผลงานที่สำคัญของฟาโยล์ คือ หน้าที่การจัดการและหลักการจัดการ ดังรายละเอียดต่อไปนี้ (ธนชัย ยมจินดา, 2542, หน้า 42 - 44)

ผลงานของ อองรี ฟาโยล์ (Henri Fayol)

1. หน้าที่ทางการจัดการ ฟาโยล์ มีความเห็นว่าผู้บริหาร หรือผู้จัดการมีหน้าที่สำคัญ 5 ประการ หรือที่เรียกว่า POCDC ดังนี้ คือ

1.1 การวางแผน (planning) หมายถึง ภาระหน้าที่ของผู้บริหารที่จะต้องทำการคาดการณ์ล่วงหน้าถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่จะมีผลกระทบต่อธุรกิจ และกำหนดขึ้นเป็นแผนการปฏิบัติงานเพื่อสำหรับเป็นแนวทางของการทำงานในอนาคต

1.2 การจัดองค์การ (organizing) หมายถึง ภาระหน้าที่ของผู้บริหาร ที่จะต้องจัดให้มีโครงสร้างของงานต่าง ๆ และอำนาจหน้าที่ ทั้งนี้เพื่อให้เครื่องจักร สิ่งของ (materials) และตัวคน (man) อยู่ในส่วนประกอบที่เหมาะสมในอันที่จะช่วยให้งานขององค์การบรรลุผลสำเร็จได้

1.3 การบังคับบัญชา (commanding) หมายถึง ภาระหน้าที่ในการสั่งการงานต่างๆของผู้บริหาร ไปยังผู้ใต้บังคับบัญชา ผู้บริหารจะต้องกระทำตนเป็นตัวอย่างที่ดี จะต้องเข้าใจคนงานของตนตลอดถึงจะต้องมีการติดต่อสื่อสารกับผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาอย่างใกล้ชิด นอกจากนี้ยังต้องทำการประเมินโครงสร้างขององค์การ และผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาของตนเป็นประจำเสมอด้วย

1.4 การประสานงาน (coordinating) หมายถึง ภาระหน้าที่ที่จะต้องเชื่อมโยงงานของทุกคนให้เข้ากันได้ และกำกับให้ไปสู่จุดมุ่งหมายเดียวกัน

1.5 การควบคุม (controlling) หมายถึง ภาระหน้าที่ในการที่จะต้องกำกับให้สามารถประกันได้ว่า กิจกรรมต่าง ๆ ที่ทำไปนั้น สามารถเข้ากันได้กับแผน ที่ได้วางไว้แล้ว

2. หลักการจัดการ ฟาโยล์ ได้เสนอหลักการจัดการไว้ 14 ประการ ดังนี้

2.1 authority & responsibility (หลักอำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบ)

: เป็นสิ่งที่แยกกันไม่ได้ อำนาจหน้าที่ควรจะมีเท่ากับความรับผิดชอบ

2.2 unity of command (หลักของการมีผู้บังคับบัญชาเพียงคนเดียว)

: ในการกระทำกรใดๆ คนงานควรได้รับคำสั่งจากผู้บังคับบัญชาเพียงคนเดียวเท่านั้น เพื่อเป็นการป้องกันความสับสน และขจัดสาเหตุแห่งการเกิดข้อขัดแย้งระหว่างแผนงาน

2.3 unity of direction (หลักของการมีจุดมุ่งหมายร่วมกัน)

: หลักข้อนี้เกี่ยวข้องกับโครงสร้างขององค์การเป็นสำคัญ กิจกรรมของกลุ่มที่มีเป้าหมายอันเดียวกัน ควรจะต้องดำเนินไปในทิศทางอันเดียวกัน

2.4 scalar chain (หลักของการชี้แจงไว้ซึ่งสายงาน)

: สายงาน คือสายการบังคับบัญชาจากระดับสูงมายังระดับต่ำสุด ด้วยการมีสายการบังคับบัญชาดังกล่าวจะอำนวยให้การบังคับบัญชาเป็นไปตามหลักของ unity of command และช่วยให้เกิดระเบียบในการส่งทอดข่าวสารข้อมูลระหว่างกันอีกด้วย

2.5 division of work or specialization (หลักของการแบ่งงานกันทำ)

: คือการแบ่งแยกงานกันทำตามความถนัด ไม่ว่าจะเป็นงานทางด้านบริหารหรืองานด้านเทคนิค

2.6 discipline (หลักเกี่ยวกับระเบียบวินัย)

: เป็นการปฏิบัติตามข้อตกลงในการทำงาน ทั้งนี้โดยมุ่งที่จะก่อให้เกิดการเคารพเชื่อฟัง และทำงานตามหน้าที่ด้วยความตั้งใจ

2.7 subordination of individual (หลักของการถือประโยชน์ส่วนบุคคลเป็นรองจากประโยชน์ส่วนรวม)

: เป็นหลักของการถือประโยชน์ของส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนบุคคล

2.8 remuneration (หลักของการให้ผลตอบแทน)

: มีการให้และวิธีการจ่ายผลตอบแทนที่ยุติธรรม และให้ความพอใจทั้งฝ่ายลูกจ้างและนายจ้าง

2.9 centralization (หลักของการรวมอำนาจไว้ส่วนกลาง)

: ในการบริหารควรมีการรวมอำนาจไว้ที่จุดศูนย์กลาง เพื่อให้สามารถควบคุมส่วนต่างๆ ขององค์การไว้ได้เสมอ จะกระจายอำนาจมาอย่างน้อยเพียงใดก็ย่อมแล้วแต่กรณี

2.10 order (หลักของความมีระเบียบเรียบร้อย)

: Fayol ถือว่า ทุกสิ่งทุกอย่างไม่ว่าสิ่งของหรือคนต่างต้องมีระเบียบและรู้ว่าตนอยู่ในที่ใดของส่วนรวม เป็นหลักมูลฐานในการจัดระเบียบสิ่งของและตัวคนในการจัดองค์การนั่นเอง

2.11 equity (หลักของความเสมอภาค)

: ผู้บริหารต้องยึดถือความเอื้ออารีและความยุติธรรมเป็นหลักในการปฏิบัติต่อผู้ใต้บังคับบัญชา

2.12 stability of tenure (หลักของความมีเสถียรภาพในการว่าจ้างงาน)

: ไม่ควรให้มีการเข้า - ออก ของคนมากนัก เพราะจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นผลของการบริหารงานที่ไม่มีประสิทธิภาพ

2.13 initiative (หลักของความคิดริเริ่ม)

: หมายถึงการที่ผู้บริหารควรเปิดโอกาสให้ผู้ใต้บังคับบัญชาได้ใช้ความคิดริเริ่มของตนบ้าง อันจะเป็นพลังสำคัญที่จะทำให้องค์กรเข้มแข็งขึ้น

2.14 esprit de corps (หลักของความสามัคคี)

: เน้นถึงความจำเป็นที่คนงานต้องทำงานเป็นกลุ่มเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (teamwork)

ผลงานของลูเธอร์ ฮัลเซย์ กุลลิก และลินคอล์น โฟวเนส เออร์วิก (Luther Halsey Gulick and Lyndall Fownes Urwick) คือหน้าที่การจัดการ ซึ่งประกอบด้วยหน้าที่ต่างๆ ที่เรียกว่าพอสต์คอร์บ (POSDCORB) ดังนี้

1. การวางแผน (planning)
2. การจัดองค์การ (organizing)
3. การจัดคนเข้าทำงาน (staffing)
4. การอำนวยการ (directing)
5. การประสานงาน (coordinating)
6. การรายงาน (reporting)
7. การงบประมาณ (budgeting)

แนวคิดเกี่ยวกับการติดต่อสื่อสาร

ความหมายของการติดต่อสื่อสาร

ชนงกรณ์ กุณทลบุตร (2547, หน้า 123) กล่าวว่า การสื่อสาร หมายถึง การสื่อความในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งระหว่างบุคคลตั้งแต่สองบุคคลขึ้นไปหรือระหว่างกลุ่มต่างๆ หรือระหว่างองค์การต่างๆ เพื่อที่จะให้เกิดความรู้และความเข้าใจที่ตรงกัน

ตุลา มหาพสุชานนท์ (2547, หน้า 268) กล่าวว่า การสื่อสาร หมายถึง การติดต่อแลกเปลี่ยนข่าวสารระหว่างบุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไป โดยมีผู้ส่งสารและผู้รับสาร ข่าวสารที่แลกเปลี่ยนอาจเป็นความคิด ข้อมูล ข้อเท็จจริง ความรู้สึกนึกคิด ทศนคติ และค่านิยม โดยใช้วิธีพูด เขียน หรือใช้สัญลักษณ์ในการสื่อสารต่างๆ เพื่อความเข้าใจที่ตรงกันระหว่างบุคคล

ศิริพร พงศ์ศรีโรจน์ (2548, หน้า 233) กล่าวว่า การติดต่อสื่อสาร เป็นกระบวนการทางการบริหารที่จะส่งข่าวสาร และความเข้าใจของบุคคลหนึ่งไปสู่อีกบุคคลหนึ่ง เพื่อให้บุคคลหรือหน่วยงาน

ทำงานได้ตรงตามวัตถุประสงค์ขององค์กร เพื่อช่วยให้การประสานงานดีขึ้นและช่วยให้ทุกคนในหน่วยงานได้เข้าใจความเคลื่อนไหวของการทำงานอย่างทั่วถึง

พื้นฐานด้านการสื่อความหมาย (Communication fundamentals)

ในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับการสื่อความหมายนั้น มีประเด็นพื้นฐานที่ควรทราบได้แก่ ทิศทางของการสื่อความหมาย เครื่องมือการสื่อความหมายแบบเป็นทางการและแบบไม่เป็นทางการ ความสำคัญของการสื่อความหมายที่มีใช้ถ้อยคำและการเลือกช่องทางเพื่อการสื่อความหมาย (สร้อยตระกูล (ติวานนท์) อรรถมานะ. (2541), หน้า 329 - 357) โดยมีรายละเอียดดังนี้

ทิศทางการสื่อความหมาย (Direction of communication)

การสื่อความหมายทำได้ทั้งทิศทางในแนวตั้ง (Vertical) และในแนวนอน (Lateral) โดยการสื่อความหมายแบบแนวตั้งยังแบ่งเป็น 2 ทาง ได้แก่ การสื่อสารจากระดับบนลงระดับล่าง (Downward) กับการสื่อสารจากระดับล่างขึ้นระดับบน (Upward)

การสื่อสารจากระดับบนลงระดับล่าง (Downward) ได้แก่ การส่งผ่านข้อมูลข่าวสารจากระดับใดระดับหนึ่งที่อยู่ข้างบนตามสายการบังคับบัญชาขององค์กรลงสู่พนักงานหรือเจ้าหน้าที่ที่มีตำแหน่งหน้าที่อยู่ในระดับที่ต่ำกว่า เช่น การสื่อสารของหัวหน้าเกี่ยวกับการมอบหมายหรือแจ้งเป้าหมายงาน การให้คำแนะนำในการปฏิบัติงาน การแจ้งย้าด้านนโยบายและวิธีดำเนินงาน การชี้ปัญหาที่พนักงานต้องระมัดระวังเป็นพิเศษ และการให้ข้อมูลย้อนกลับเกี่ยวกับการปฏิบัติงาน ซึ่งเป็นวิธีสื่อความหมายที่มีทั้งทางวาจาแบบสองต่อสองหรือใช้จดหมายถึงบ้านของพนักงานเพื่อแจ้งแนวทางปฏิบัติต่าง ๆ เช่น นโยบายใหม่เกี่ยวกับการลาป่วย เป็นต้น

การสื่อสารจากระดับล่างขึ้นสู่ระดับบน (Upward) เป็นการส่งข้อมูลข่าวสารจากพนักงานระดับล่างสู่บุคคลที่อยู่ระดับบนตามสายงานขององค์กร ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการรายงานความคืบหน้าของงานให้ทราบ การแจ้งปัญหาที่พบจากการทำงาน การสื่อสารจากระดับล่างสู่ระดับบนช่วยให้ผู้บริหารได้รับรู้ถึงความรู้สึกของพนักงานที่มีต่องาน ต่อเพื่อนร่วมงานและบริษัทโดยรวม ช่วยให้ผู้บริหารได้ทราบถึงความจำเป็นว่างานต้องปรับปรุงแก้ไขที่จุดใดบ้าง รวมถึงการได้อ่านรายงานผลการปฏิบัติงานที่จัดทำโดยผู้บริหารระดับล่างเสนอขึ้นไปยังผู้บริหารระดับกลางสู่ระดับบน นอกจากนี้ยังมีตัวอย่างอื่นเช่น กล้องรับฟังความคิดเห็น การสำรวจเจตคติของพนักงาน กระบวนการร้องทุกข์ การจัดให้มีช่วงพบปะระหว่างผู้บริหารกับพนักงานเพื่ออภิปรายและทราบถึงความต้องการของพนักงาน

การสื่อความหมายโดยไม่ใช้ถ้อยคำ (Nonverbal communication)

การสื่อความหมายโดยไม่ใช้ถ้อยคำ หมายถึง การถ่ายทอดข่าวสารผ่านทางสื่อกลางอื่นที่มีใช้คำพูดหรือการเขียน บางครั้งข่าวสารที่มีใช้ถ้อยคำกลับมีความสำคัญยิ่งกว่าถ้อยคำที่พูดออกไป เช่น การแสดงท่าซักไหล่ การขมวดคิ้ว การเม้มปาก การลูบคาง การแสดงออกด้วยสีหน้าดวงตา ล้วนมีความหมายเฉพาะที่คนเราใช้เพื่อสื่อความหมายซึ่งอาจรวมเรียกว่า ภาษากาย

ภาษากาย (Body language) เป็นการสื่อความหมายโดยไม่ใช้คำพูดที่เกิดขึ้นจากการเคลื่อนไหวทางร่างกายและการแสดงออกด้วยสีหน้าของผู้ส่งข่าวสารที่มีต่อผู้รับข่าวสาร ซึ่งบ่งชี้ถึงการที่ผู้ส่งข่าวสารพอใจหรือสนใจต่อผู้รับข่าวสารเพียงไร และยังบ่งบอกถึงทัศนคติของผู้ส่งข่าวสารเกี่ยวกับด้านสถานภาพระหว่างผู้ส่งกับผู้รับข่าวสาร ตัวอย่างเช่น เรามักจะเข้าไปใกล้ชิดกับคนที่เราชอบหรือจับเนื้อต้องตัวอยู่บ่อย ๆ หรือกรณีถ้าเรารู้สึกว่าอยู่ในฐานะที่สูงกว่าคนอื่น เรามักแสดงออกด้วยการเคลื่อนไหวทางกาย เช่น นั่งไขว่ขา หรือ นั่งพิงเก้าอี้แบบสบาย ๆ เวลาคุยกับผู้นั้น อย่างไรก็ตามภาษากายที่แสดงออกด้วยการเคลื่อนไหวส่วนต่าง ๆ ของอวัยวะนั้น จะให้ความหมายที่แตกต่างกันไปตามวัฒนธรรมของแต่ละชาติอีกด้วย ภาษาทางกายจึงมีความหมายเชิงสื่อสารที่สลับซับซ้อนที่จำเป็นต้องแปลความให้สอดคล้องกับแต่ละบริบทให้ถูกต้องอีกด้วย

ความสำคัญของการติดต่อสื่อสารในองค์การ (The Importance of communication in Organization)

(วิเชียร วิทญูธรรม, 2549, หน้า 245) ได้กล่าวถึง ความสำคัญของการติดต่อสื่อสารในองค์การ ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

ในองค์การหรือหน่วยงานไม่ว่าจะเป็นองค์การหรือหน่วยงานที่ใหญ่หรือเล็กก็ตาม จำเป็นต้องมีการติดต่อสื่อสารระหว่างกันอยู่ตลอดเวลาในการปฏิบัติงาน การติดต่อสื่อสารจัดได้ว่าเป็นปัจจัยสื่อสารจะเป็นสื่อนำเสนอความต้องการ ความคิด ความรู้สึก นำไปสู่ความเข้าใจในเป้าหมายระหว่างบุคคลต่อบุคคล กลุ่มต่อกัน บุคคลต่อกัน หรือระหว่างองค์การเข้าด้วยกัน

การติดต่อสื่อสารช่วยให้ผู้บริหารองค์การได้รับข้อมูลระหว่างกันทั้งยังใช้การติดต่อสื่อสารเป็นเครื่องมือในการสั่งการให้มีการปฏิบัติงานให้เป็นไปตามเป้าหมายขององค์การ ถ้ามองในแง่ของพฤติกรรมการบริหารถือว่าการติดต่อสื่อสารเป็นสื่อที่จะนำความต้องการความนึกคิดจากผู้บังคับบัญชาไปยังผู้ใต้บังคับบัญชา และจากผู้ใต้บังคับบัญชา ดังนั้นถ้าหากองค์การใดมีการจัดระบบการติดต่อสื่อสารภายในองค์การที่ดี และสามารถนำเครื่องมือมาสนับสนุนในการบริหารองค์การได้เต็มที่แล้วก็จะนำมาซึ่งความสำเร็จในการบริหารองค์การได้เป็นอย่างดี

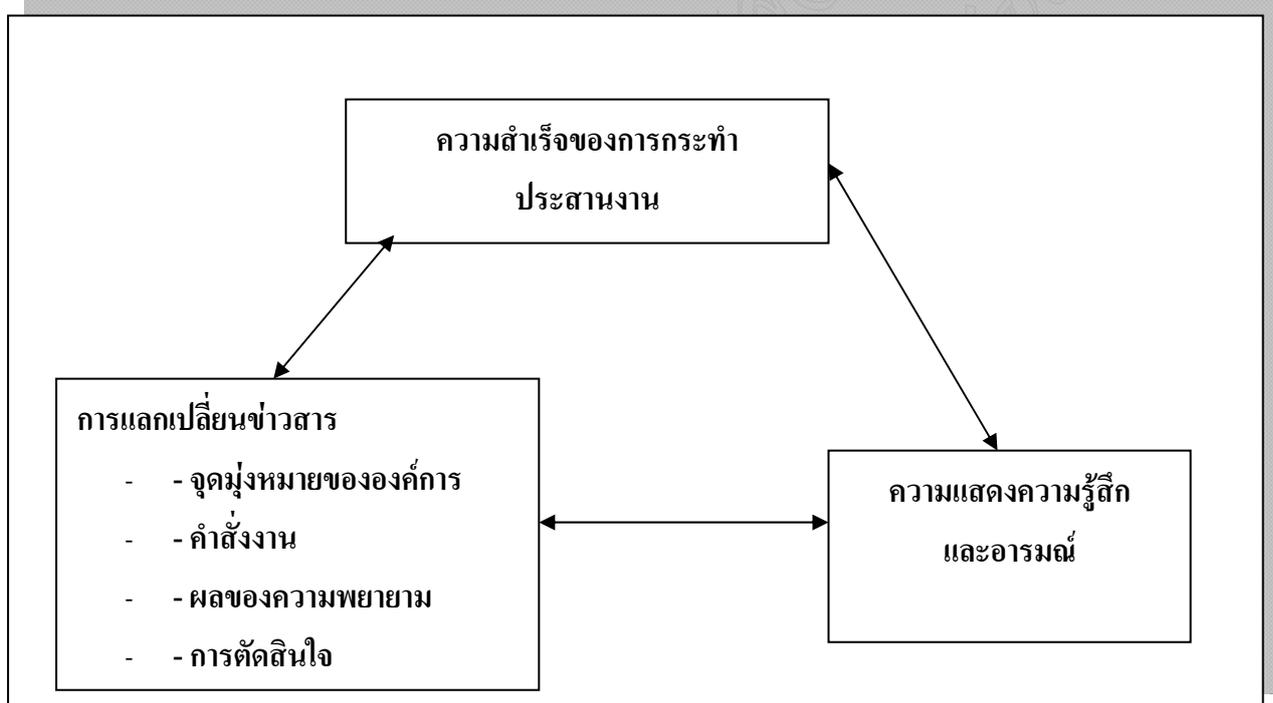
การติดต่อสื่อสารที่มีประสิทธิภาพมีความสำคัญต่อผู้บริหารเป็นอย่างมาก ด้วยเหตุผล 2 อย่างคือ ประการแรก การติดต่อสื่อสารเป็นกระบวนการที่จำเป็นต่อความสำเร็จของปฏิบัติหน้าที่การบริหารทางการวางแผน การจัดองค์การ การสั่งการ และการควบคุม ประการที่สอง การติดต่อสื่อสารเป็นกิจกรรมที่ใช้เวลาของผู้บริหารค่อนข้างมาก

กระบวนการติดต่อสื่อสารทำให้ผู้บริหารสามารถดำเนินงานตามความรับผิดชอบของพวกเขาได้ ผู้บริหารต้องได้รับข่าวสารเพื่อใช้เป็นพื้นฐานของการวางแผน แผนงานต้องสื่อสารไปยังบุคคลอื่นเพื่อการดำเนินงาน การจัดองค์การต้องการติดต่อสื่อสารกับบุคคลอื่นเกี่ยวกับ การมอบหมายงาน การสั่งการ ทำให้ผู้บริหารต้องติดต่อสื่อสารกับผู้บังคับบัญชาเพื่อให้เป้าหมายของกลุ่มประสบความสำเร็จ ผู้บริหาร

ไม่สามารถบริหารงานได้อย่างโคดเคี้ยว เขาต้องปฏิบัติหน้าที่การบริหารด้วยการเกี่ยวข้องกับ การติดต่อสื่อสารซึ่งเป็นรากฐานของหน้าที่การบริหารทั้งหมด

วัตถุประสงค์ของการติดต่อสื่อสารในองค์กร (The Purposes of Communication in Organization)

การสื่อสารระหว่างบุคคลและกลุ่มคือหัวใจของทุกองค์กร ส่วนหนึ่งของวัตถุประสงค์ของการสื่อสารในองค์กรได้แสดงให้เห็นรูปภาพที่ 2.1 วัตถุประสงค์เบื้องต้นของการติดต่อสื่อสาร (วิเชียร วิทย์อุดม, 2549, หน้า 246 – 247 พฤติกรรมองค์กร ธีระฟิล์ม และ ไชเท็กซ์ จำกัด กรุงเทพฯ) ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

ภาพที่ 2.1 วัตถุประสงค์เบื้องต้นของการติดต่อสื่อสาร

ที่มา : Otis W. Baskin & Craig E. Aronoff, International Communication in Organizations (Samta Monica, Calif : Goodyear, 1980), p2.

วัตถุประสงค์ของการติดต่อสื่อสารในองค์กรแบ่งออกได้เป็น 5 ประการ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. เป็นการให้ข้อมูลข่าวสาร วัตถุประสงค์ของการติดต่อสื่อสาร ก็เพื่อให้ผู้ปฏิบัติงานได้ทราบถึงจุดมุ่งหมายของการทำงานในองค์กร และแจ้งให้ผู้ปฏิบัติงานได้รับทราบถึงการวินิจฉัยสั่งการของผู้บริหารในแนวทางใด จะได้ปฏิบัติงานบรรลุวัตถุประสงค์

2. เป็นการประเมินผลการทำงานของแต่ละบุคคล องค์กรจะต้องมีการประเมินผลเพื่อเข้าถึงประสิทธิภาพและประเมินผลของการปฏิบัติงาน ว่าสามารถบรรลุวัตถุประสงค์ขององค์กรหรือไม่เพียงไร

3. เป็นการอำนวยความสะดวกหรือสอนงานผู้อื่น การติดต่อสื่อสารเป็นเครื่องมือในการจูงใจ และกระตุ้นกระบวนการบริหารที่นักบริหารนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการใช้คนร่วมกับวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ใช้ในการปฏิบัติงาน ให้ทำงานเป็นไปตามวัตถุประสงค์ขององค์กรที่ได้กำหนดไว้ และต้องใช้การติดต่อสื่อสารช่วยเช่นเดียวกับการฝึกงาน (Job Training) และการมอบหมายอำนาจหน้าที่ (Delegation of Authority)

4. เป็นการใช้อิทธิพลเหนือผู้อื่น การติดต่อสื่อสารเป็นเครื่องมือในการจูงใจ และกระตุ้นผู้ปฏิบัติงานให้ปฏิบัติตาม หรือคล้อยตามคำสั่ง เพื่อให้งานขององค์กรสามารถบรรลุวัตถุประสงค์ขององค์กรได้ การปฏิบัติงาน จะมีประสิทธิภาพหรือไร้ประสิทธิภาพก็ขึ้นอยู่กับความสามารถในการใช้การติดต่อสื่อสาร เป็นเครื่องมือในการชักจูงหรือใช้อิทธิพลเหนือผู้ใต้บังคับบัญชาให้เกิดการยอมรับและปฏิบัติตามคำสั่งนั้น ๆ

5. เป็นผลทางอ้อมต่อองค์กร การติดต่อสื่อสารในองค์กร โดยทั่วไปไม่จำเป็นต้องมีความเกี่ยวข้องกับการทำให้บรรลุขององค์กร โดยตรง แต่จะมีผลทางอ้อมต่อวัตถุประสงค์ขององค์กร

การติดต่อสื่อสารจึงเป็นสิ่งสำคัญต่อกระบวนการตัดสินใจ ข้อมูลข่าวสาร และแม้แต่การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารต่างก็มีความจำเป็นต่อการกำหนดปัญหา ทำให้เกิดประเด็นทางเลือก ทำให้การตัดสินใจสำเร็จลงได้ และมีการควบคุมและประเมินผลงาน

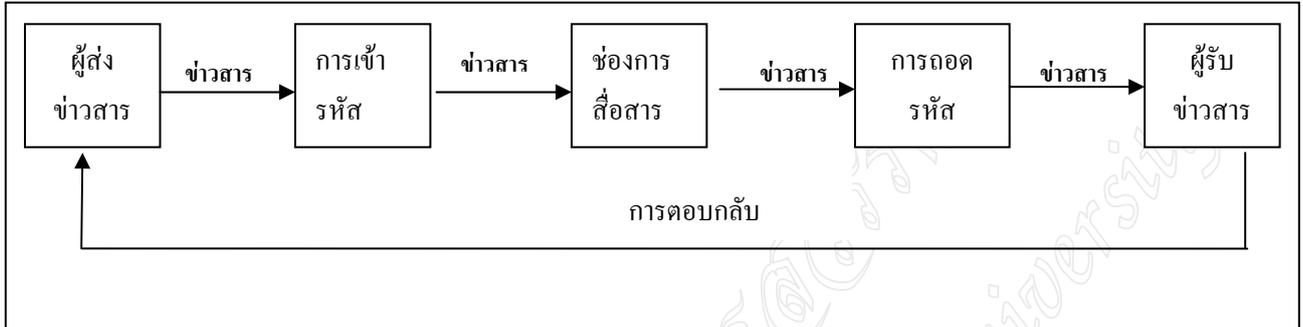
กระบวนการสื่อความหมาย (Communication process)

การสื่อความหมายอาจมองในรูปของกระบวนการเคลื่อนไหวของข่าวสาร (Message) ปัญหาของการสื่อความหมายมักเกิดขึ้นเมื่อข่าวสารถูกขัดขวางการเคลื่อนไหวหรือถูกเบี่ยงเบนไปจากความเป็นจริง ในที่นี้จะกล่าวถึงกระบวนการสื่อความหมายโดยใช้รูปแบบการสื่อความหมาย (Communication model) เพื่ออธิบายการเคลื่อนไหวและการเบี่ยงเบนของข่าวสาร (สร้อยตระกูล (ศิวยานนท์) อรรถมานะ, 2541, หน้า 329 - 357) ดังรายละเอียดต่อไปนี้

รูปแบบของการสื่อความหมาย (A communication model)

ก่อนเริ่มต้นการสื่อความหมาย สิ่งที่เป็นความต้องการจะถูกจัดในลักษณะข่าวสารที่ต้องการถ่ายทอด โดยมีแหล่งส่งหรือผู้ส่งข่าวสาร (Sender) และผู้รับข่าวสาร (Receiver) ซึ่งข่าวสารจะถูกเข้ารหัส (Encode) จากผู้ส่งข่าวสาร (โดยเปลี่ยนเป็นรูปสัญลักษณ์) จากนั้นจะถูกถ่ายทอดผ่านตัวกลางหรือช่องการสื่อสาร (Channel) ไปยังผู้รับข่าวสาร ซึ่งผู้รับข่าวสารจะทำการถอดรหัสหรือแปลความ (Decode) ข่าวสารที่ได้รับ ผลสุดท้ายคือ มีการถ่ายทอดความหมายจากบุคคลหนึ่งไปยังอีกคนหนึ่ง

ภาพต่อไปนี้จะแสดงถึงรูปแบบกระบวนการสื่อความหมาย ซึ่งประกอบด้วยส่วนสำคัญ 7 ส่วน ได้แก่ 1) ผู้ส่งข่าวสาร 2) การเข้ารหัส 3) ข่าวสาร 4) ช่องทางการสื่อสาร 5) การถอดรหัส 6) ผู้รับข่าวสาร และ 7) การตอบกลับ (Feedback) ดังนี้

ภาพที่ 2.2 รูปแบบกระบวนการสื่อความหมาย

ที่มา : Robbins, 2001 : 285

จากภาพผู้ส่งข่าวสารจะเป็นฝ่ายเข้ารหัสข่าวสารลงในความคิด ในขั้นตอนนี้จะมีเงื่อนไข 4 อย่างที่ส่งผลกระทบต่อข่าวสาร ได้แก่ ทักษะ เจตคติ ความรู้ และระบบสังคมวัฒนธรรม เช่น ผู้แต่งแบบเรียนจำเป็นต้องมีทักษะด้านการเขียน เพราะถ้าขาดทักษะนี้ข่าวสารอาจไม่ถึงผู้เรียนได้ตามที่ต้องการ ทั้งนี้ทักษะการสื่อความหมายโดยรวมประกอบด้วย ทักษะด้านการพูด การอ่าน การฟัง และการใช้เหตุผล ส่วนเจตคตินั้นมีความสำคัญเพราะมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของเรา โดยสังเกตได้จากที่เรามีความคิดโน้มเอียงต่อเรื่องต่าง ๆ มากมาย ทำให้การสื่อความหมายได้รับผลกระทบจากเจตคติเหล่านี้ สำหรับเรื่องความรู้นั้นถ้าเรามีความรู้ด้านใดมากเป็นพิเศษ ก็ช่วยให้การสื่อความหมายในเรื่องนั้นทำได้ดี ในขณะที่เราไม่รู้จริงในเรื่องใดก็ยากที่จะถ่ายทอดสื่อความหมายให้ผู้รับข่าวสารได้เข้าใจ และประการสุดท้ายระบบสังคมวัฒนธรรม เช่น ตำแหน่งฐานะทางสังคมของบุคคล ความเชื่อและค่านิยม ล้วนแล้วแต่มีผลต่อตัวผู้ส่งสารทั้งสิ้น

สำหรับข่าวสาร (Message) เป็นผลผลิตที่เกิดขึ้นจากการเข้ารหัสของผู้ส่งข่าวสาร เช่น เมื่อเราพูดคำพูดก็จะเป็นข่าวสาร เมื่อเราเขียน ข้อเขียนก็เป็นข่าวสาร เมื่อเราวาดภาพ ภาพที่ได้ก็เป็นข่าวสาร เมื่อเราแสดงท่าทาง การเคลื่อนไหวของแขนและการแสดงออกทางสีหน้าก็เป็นข่าวสาร ข่าวสารเหล่านี้มีผลกระทบจากการเข้ารหัสในแง่การถ่ายทอดสื่อความหมาย ตัวสาระของข่าวสารและการตัดสินใจของเราในการเลือกกรรหัส ดังกล่าว

ส่วนช่องทางข่าวสาร (Channel) หมายถึง ตัวกลางที่ข่าวสารเดินทาง ซึ่งผู้ส่งจะเป็นผู้เลือกกำหนด เช่น ใช้ช่องทางแบบที่เป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ โดยช่องทางที่เป็นทางการที่องค์กรกำหนดขึ้นนั้นเพื่อใช้ในการถ่ายทอดข่าวสารที่เป็นกิจกรรมเกี่ยวกับงานของสมาชิก ส่วนข่าวสารในลักษณะอื่นที่เป็นเรื่องส่วนตัวหรือด้านสังคม ก็จะใช้ช่องทางที่ไม่เป็นทางการขององค์กร

สำหรับผู้รับข่าวสาร (Receiver) คือ ผู้ที่เกี่ยวข้องกับข่าวสารโดยตรง แต่ก่อนที่จะได้รับในรูปแบบของข่าวสารนั้น จำเป็นต้องแปลงจากรูปสัญลักษณ์ไปเป็นรูปแบบที่ผู้รับเข้าใจ นั่นคือ ต้องมีการถอดรหัสข่าวสารเสียก่อน ในขั้นตอนนี้จะได้รับผลกระทบจากทักษะ เจตคติ ความรู้ และระบบสังคมวัฒนธรรมจากฝ่ายผู้รับอีกครั้งหนึ่งเช่นกัน

ส่วนตัวเชื่อมสุดท้ายในกระบวนการสื่อความหมาย ก็คือ การตอบรับ (Feedback) จากผู้รับ โดยถ้าผู้ส่งเข้ารหัสข่าวสารที่ตอบกลับได้ตรงกับข่าวสารที่เข้ารหัสในขั้นตอนแรกแล้วก็หมายความว่า การสื่อความหมายครั้งนี้ประสบความสำเร็จตรงตามความต้องการ

ทฤษฎีกระบวนการเลือกสรร (Selective Processes)

ทฤษฎีนี้กล่าวว่า ผู้รับสาร มีกระบวนการเลือกรับรู้ข่าวสารแตกต่างกันตามประสบการณ์ ความต้องการ ความเชื่อ ทักษะ หรือความรู้สึนึกคิด (ประชัน วัลลิโก, กระบวนการพัฒนาสมาชิกองค์กรชุมชนภายใต้แบบจำลองการสื่อสาร สพช. (ออนไลน์)

http://www.trueexpert.info/@information/communications/48_0910/master_e.htm,02/03/2008

(1) การเลือกแสวงหาข่าวสาร (Selective information Seeking) สมาชิกองค์กรชุมชน จะได้รับการปลูกฝังว่าต้องรู้จักเลือกสรรสื่อ คือเลือกบริบทสื่อที่เป็นสาระ โดยข้อเท็จจริงแล้ว สื่อที่มีอยู่ตามท้องตลาด มีใช้สื่อเป้าหมายสำหรับผู้ปฏิบัติธรรม จึงจำเป็นจะต้องผลิตสื่อเป้าหมายของตนเอง เพื่อแจกจ่ายให้แก่สมาชิก พฤติกรรมเลือกแสวงหาข่าวสาร (Selective information Seeking) จึงถูกจำกัดโดยพุดินัยอยู่แล้วว่า ถ้าเลือกสื่อจากภายนอกซึ่งมีส่วนผสมของการมอมเมาสูง อาจถือได้ว่าเป็นการละเมิดศีล เว้นแต่จะคัดเลือกเอามาดัดแปลงเป็นเครื่องมือการเรียนรู้ (การคัดเลือกสื่อจากภายนอก จะเป็นหน้าที่ของนักบวช เพราะถือว่าเป็นผู้มีภูมิธรรม อินทรีย์พลังแก่กล้ากว่า)

(2) การเลือกเปิดรับ หรือเลือกสนใจ (Selective Exposure or Selective Attention) สื่อยุคดิจิทัลสามารถตอบสนองความต้องการ ความสนใจ ทักษะ ความชอบของสมาชิกองค์กรได้หลากหลาย โดยเฉพาะสื่อบุคคล อาจจะมีแฟนคลับเป็นของตน

(3) การเลือกรับรู้ หรือตีความ (Selective Perception or Selective Interpretation) การเลือกรับรู้หรือตีความของผู้รับสาร จากสื่อต่างๆ ย่อมแตกต่างกัน องค์กรผลิตสื่อ จึงต้องผลิตสื่อให้มีระดับความเข้มข้นของธรรมะ และความรู้ที่หลากหลาย เพื่อให้สอดคล้องและครอบคลุมผู้รับสารหลายกลุ่ม หรือเฉพาะกลุ่มเป้าหมาย

(4) การเลือกจดจำ (Selective Retention) ของผู้รับสาร การเลือกจดจำของผู้รับสาร จะเป็นบทพิสูจน์และเป็นตัวชี้วัด คุณภาพ ประสิทธิภาพ และประสิทธิผล ของสื่อแต่ละประเภท แต่ละเรื่อง ดังนั้นการแสดงซ้ำๆ ของสื่อ จะช่วยให้การจดจำของผู้รับได้ดีหรือไม่ ขึ้นอยู่กับสาระและเทคนิคการนำเสนอ ตลอดจนเป็นเรื่องที่อยู่ในความสนใจหรือไม่เพียงไร

เพราะฉะนั้น การแสดงออกทางพฤติกรรมแสวงหาข่าวสาร การเลือกเปิดรับสื่อ การเลือกรับรู้ตีความของสาร ตลอดจนการเลือกจดจำ ล้วนแต่ถูกจำกัดให้อยู่ในวงของสื่อเป้าหมายหลักคือสื่อธรรม หรือสื่อที่มีสาระที่เป็นองค์ความรู้เพื่อสร้างทุนทางสังคม

แนวคิดเกี่ยวกับการประชาสัมพันธ์

ความหมายของการประชาสัมพันธ์

คำว่า การประชาสัมพันธ์ ตรงกับคำว่า “Public Relation” ซึ่งคำว่า Public แปลเป็นภาษาไทยว่า ประชา ส่วนคำว่า Relation แปลว่า สัมพันธ์ จากพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ให้ความหมายของคำว่า การประชาสัมพันธ์ หมายถึง การติดต่อสื่อสารที่ส่งเสริมความเข้าใจอันถูกต้องต่อกัน (ราชบัณฑิตยสถาน.พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. กรุงเทพฯ : บริษัทนานมีบุ๊คส์พับส์ เลขัน จำกัด , 2542)

ไอวี แอ ลี (Ivy Ledbetter Lee) นักวิชาชีพทางการประชาสัมพันธ์ ซึ่งถือเป็นบิดาของการประชาสัมพันธ์สมัยใหม่ ได้ให้ความหมายของการประชาสัมพันธ์ว่า การดำเนินงานอะไรก็ตามได้มีการสร้างความสัมพันธ์อันดีกับประชาชนเผยแพร่ออกไปให้ประชาชนได้เข้าใจถึงการดำเนินงานให้ประชาชนมีส่วนร่วมด้วย ประชาชนจะให้การสนับสนุนผลงานนั้น

วิรัช สกิริตนกุล กล่าวว่า การประชาสัมพันธ์ หมายถึง การเสริมสร้างความสัมพันธ์และความเข้าใจอันดี ระหว่างองค์การสถาบันกับกลุ่มประชาชนที่เกี่ยวข้องเพื่อหวังผลในความร่วมมือและสนับสนุนจากประชาชนนั่นเอง (วิรัช สกิริตนกุล. การประชาสัมพันธ์. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546)

สะอาด ตันสุภผล ให้ความหมายว่า การประชาสัมพันธ์ คือ วิธีการของสถาบันอันมีแผนการกระทำที่ต่อเนื่องกัน ในอันที่จะสร้างหรือพึงให้เกิดความสัมพันธ์อันดีกับกลุ่มประชาชนเพื่อให้สถาบันอันจะเป็นประโยชน์ให้สถาบันนั้นๆ ดำเนินไปได้ผลดีสมความมุ่งหมายโดยมีประชาคมติเป็นแนวบรรทัดฐานสำคัญด้วย (สะอาด ตันสุภผล อ้างถึงใน วิรัช สกิริตนกุล. การประชาสัมพันธ์. พิมพ์ครั้งที่ 10 กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546)

จากความหมายดังกล่าว สามารถสรุปความหมายของการประชาสัมพันธ์ว่า หมายถึง การติดต่อเผยแพร่ข่าวสารข้อมูลต่างๆ จากหน่วยงานหรือจากผู้บริหาร ไปยังกลุ่มชนที่เกี่ยวข้อง โดยการประชาสัมพันธ์โดยตรงหรือโดยการใช้สื่อต่างๆ และเป็นการสำรวจทัศนคติ ความคิดเห็นของผู้ที่เกี่ยวข้องไปในตัวด้วย เพื่อใช้เป็นข้อมูลในการวางแผนปฏิบัติงานประชาสัมพันธ์ให้กลุ่มชนยอมรับต่อไป (ดำรงศักดิ์ ชัยสนิท และสุณี เลิศแสวงกิจ. การประชาสัมพันธ์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วังอักษร ,2542)

ความสำคัญของการประชาสัมพันธ์

งานประชาสัมพันธ์เป็นงานสื่อสัมพันธ์ที่มีความสำคัญ และเป็นงานที่มีขอบเขตกว้างขวาง มีระบบงานที่ซับซ้อนแต่งงานประชาสัมพันธ์จะช่วยส่งเสริมลักษณะความเป็นผู้นำขององค์กรและบุคคล ทั้งยังช่วยให้เกิดความเข้าใจ ความร่วมมือทั้งจากพนักงานภายในและประชาชนภายนอกด้วย นับว่างานประชาสัมพันธ์มีคุณค่าต่อสถาบันต่างๆ เป็นอย่างยิ่ง ซึ่งพอจะสรุปความสำคัญของการประชาสัมพันธ์ได้เป็นข้อๆ (ดำรงศักดิ์ ชัยสนิท และสุณี เลิศแสวงกิจ. การประชาสัมพันธ์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วิงอักษร ,2542) ดังนี้

1. ประชาสัมพันธ์ช่วยส่งเสริมภาพลักษณ์และสร้างค่านิยมของหน่วยงานได้ดีขึ้น หมายถึง การสร้างความรู้สึกระทับใจที่บุคคลหลายๆ กลุ่มมีต่อหน่วยงานนั้นๆ รวมทั้งลูกจ้าง ลูกค้า ผู้บริโภค ชุมชน พ่อค้าและรัฐบาล โดยการสร้างความสัมพันธ์อันดีกับกลุ่มชนเหล่านี้ เผยแพร่ชี้แจงข่าวสารให้ประชาชนเห็นคุณค่าทำให้เกิดความเลื่อมใสและสร้างความผูกพันทางใจ เช่น การที่หน่วยงานประสบความสำเร็จมีกำไรพอสมควร และแบ่งส่วนของกำไรให้กับพนักงานในรูปของเงินเดือนที่สูงพอสมควร ตลอดจนสวัสดิการต่างๆ ให้เหมาะสมตามอัตรา ขณะเดียวกันก็เป็นสมาชิกที่มีความรับผิดชอบต่อชุมชนเป็นเพื่อนบ้านที่ดี มีนโยบายส่งเสริมพนักงานให้มีตำแหน่งและความรับผิดชอบสูง มีการฝึกอบรมและพัฒนาพนักงาน

2. การประชาสัมพันธ์ช่วยป้องกันรักษาชื่อเสียงของหน่วยงาน หมายถึง มีการพัฒนาปรับปรุงตัวเอง รวมทั้งสินค้าและบริการต่างๆ ให้ตรงกับความต้องการของประชาชนแล้ว โอกาสที่ประชาชนจะได้รับความไม่สะดวก เกิดความเข้าใจผิด หรือมองในแง่ร้ายซึ่งจะเป็นผลในการนำไปวิพากษ์วิจารณ์ให้เกิดชื่อเสียงย่ำแย่ไม่มี หรือมีน้อยมากเพราะเราได้ตรวจสอบความคิดเห็นทัศนคติของประชาชนและทำการปรับปรุงอยู่เสมอ

3. การประชาสัมพันธ์ช่วยสร้างความเข้าใจที่ถูกต้อง ทำให้เกิดความร่วมมือกับหน่วยงานและฝ่ายบริหาร เพราะการประชาสัมพันธ์เป็นการสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างฝ่ายบริหารกับบุคคลที่เกี่ยวข้องด้วยการให้ข่าวสารข้อเท็จจริงและความถูกต้อง มิได้เป็นการจูงใจหรือการโฆษณาชวนเชื่อด้วยกลว้าย่อมทำให้เกิดความร่วมมือร่วมใจกับฝ่ายบริหารขึ้น

4. การประชาสัมพันธ์ช่วยการขายและการตลาด การประชาสัมพันธ์เป็นการปูพื้นค่านิยมทัศนคติที่ดีให้เกิดกับหน่วยงานเมื่อประชาชนมีค่านิยม ความรู้สึกที่ดีแล้วก็มีใจพร้อมที่จะรับฟังข่าวสารการโฆษณาสินค้า หรือบริการต่างๆ ซึ่งเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดความต้องการอยากได้และตัดสินใจซื้อในที่สุด ประชาสัมพันธ์ที่มีการตรวจสอบทัศนคติ ความคิดเห็น ค่านิยมของกลุ่มเป้าหมาย ยังช่วยให้ฝ่ายการตลาดวางแผน ตั้งแต่ผลิตสินค้า จัดจำหน่าย โฆษณา ฯลฯ ได้ถูกต้องและมีประสิทธิภาพด้วย

ความหมายของสื่อประชาสัมพันธ์

จากพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525 ได้ให้ความหมายของคำว่า “สื่อ” ว่า สื่อ คือ ทำการติดต่อให้ถึงกัน หรือชักนำให้รู้จักกัน ซึ่งจากความหมายดังกล่าวนี้สื่อจะหมายรวมถึง สิ่งจะ

หมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ และหรือสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นโดยมีจุดหมายให้มนุษย์สามารถติดต่อกันได้

ด้วยความหมายของสื่อและหลักการประชาสัมพันธ์ดังกล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ว่า “สื่อประชาสัมพันธ์” หมายถึง สื่อที่ได้อสร้างขึ้นมา หรือได้เลือกมาใช้งานประชาสัมพันธ์โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะนำข่าวสารจากหน่วยงาน องค์กร หรือสถาบันไปสู่กลุ่มเป้าหมาย ดังนั้นทุกหน่วยงานจึงการประชาสัมพันธ์โดยอาศัยสื่อที่ตนสามารถผลิตได้เองหรือสามารถควบคุมได้รวมทั้งสื่อมวลชนด้วย (วิมล จิโรจน์พันธุ์. สื่อประชาสัมพันธ์. เพชรบุรี : สถาบันราชภัฏเพชรบุรีวิทยาการณ, 2542)

การประชาสัมพันธ์เผยแพร่ข่าวสารขององค์กรไปถึงคนจำนวนมาก ๆ นั้น ต้องอาศัยสื่อ (Media) ต่าง ๆ เป็นเครื่องมือในการนำข่าวสารไปสู่กลุ่มชนเป้าหมายที่ต้องการ สื่อที่ใช้ในการประชาสัมพันธ์ ได้แก่

1. การติดต่อด้วยวาจา (Oral Communication)
2. สื่อที่เป็นสิ่งพิมพ์ (Printed Media) เช่น หนังสือพิมพ์, นิตยสาร, วารสาร, สิ่งพิมพ์ภายในอื่น ๆ
3. โสตทัศนอุปกรณ์ (Audio-visual Media) เช่น วิทยุ โทรทัศน์ ภาพยนตร์ ภาพนิ่งต่าง ๆ
4. การโฆษณาของหน่วยงาน (Institution advertising)
5. กิจกรรมพิเศษ (Special Events) การส่งข่าว การจัดงานเลี้ยงเผยแพร่ และการให้สัมภาษณ์สื่อมวลชน

1. การติดต่อด้วยวาจา (Oral Communication)

การติดต่อด้วยวาจา คือ การใช้คำพูดเป็นสื่อ มี 2 แบบ

- แบบที่เป็นทางการ (Formal oral communication) เช่น การอภิปราย การบรรยายการประชุม การประกาศข่าว การให้สัมภาษณ์

- แบบที่ไม่เป็นทางการ (Informal oral communication) คือ การพูดจา สนทนาปราศรัยต่าง ๆ

ในการพูดแบบที่เป็นทางการนั้น ผู้พูดจะต้องให้ผู้ฟังสนใจ เข้าใจ ประทับใจ เกิดศรัทธาแล้วยังอาจจะมีวัตถุประสงค์อื่น ๆ ในทางการพูดด้วย เช่น เพื่อให้ข่าวสารความรู้ เพื่อชักจูงใจเพื่อกระตุ้นเร้าอารมณ์ เพื่อก่อให้เกิดการปฏิบัติการหรือทำให้รู้สึกซาบซึ้ง ทั้งนี้อาจกล่าวได้ว่า จุดมุ่งหมายจะมี 2 ลักษณะ คือ จุดมุ่งหมายที่เปิดเผย หรือจุดมุ่งหมายที่ปกปิด

วิธีพูด

วิธีแสดงออกในการพูดมีความแตกต่างกันในการเตรียม และข้อดีข้อเสียในการเลือกใช้

1. พูดแบบกะทันหัน
2. ท่องจำทั้งหมดมาพูด (Memorized)
3. ใช้ต้นฉบับ (Manuscripts)

4. พูดไปคิดไปจากความรู้ความเข้าใจที่เตรียมไว้หรือจดเอามาแต่หัวข้อ (Exetemporaneous)

วิธีพูดทั้ง 4 แบบนี้ จะใช้แบบที่ 1 ก็ต่อเมื่อไม่สามารถเลือกแบบอื่นได้ และถ้าไม่จำเป็นควรหลีกเลี่ยงวิธีพูดแบบที่ 2 เพราะมีผลเสียในการต้องหาวเวลาท่องจำ ถ้าจะท่องจำควรเป็นการกล่าวข้อความสั้น (short oral speech) ที่พอจะจดจำได้แม่นยำ เช่น คำกล่าวอวยพร กล่าวต้อนรับ ฯลฯ

แบบที่ 3 มักใช้มีการพูดที่เป็นพิธี เมื่อต้องการหลักฐานยืนยันในการพูดข้อความสำคัญ ๆ ว่าไม่ได้พูดเป็นอย่างอื่น หรือนำเป็นต้องใช้ภาษาที่แน่นอน ตัวเลขที่แน่นอน ไม่ประสงค์ให้มีการผิดพลาด โดยเฉพาะการพูดที่มีผู้รับฟัง หรือการพูดที่ต้องมีการตรวจต้นฉบับก่อน เช่น การพูดทางวิทยุหรือโทรทัศน์ เป็นต้น

แบบที่ 4 เป็นวิธีที่นิยมใช้มากที่สุดและเหมาะสมแก่สถานการณ์ต่าง ๆ เป็นส่วนใหญ่ ผู้พูดอาจจะไม่จดหัวข้อย่อ ๆ มาใช้พูดเลย แต่ถ้าการพูดใช้เวลาและมีหลายหัวข้อ การจดหัวข้อมาพูด ช่วยให้การดำเนินเรื่องเรียงลำดับต่อเนื่องกันไม่สับสนควรจะในกระดาษแผ่นเล็ก ๆ แต่อย่าพยายามซ่อนความจริงว่า ไม่ได้ใช้เพราะจะเป็นกิริยาลับ ๆ ล่อ ๆ เสียบุคลิกภาพ

การที่จะเป็นผู้พูดที่ดี มิใช่ดีแต่พูด มิใช่ความบังเอิญที่จะเกิดขึ้นโดยง่าย ผู้ที่มีความสามารถในการพูดดีจำนวนมากมาย ไม่เคยได้ศึกษาหลักเกี่ยวกับการพูดต่อที่ชุมชนเลย แต่ก็สามารถพูดครองใจผู้ฟังให้เคลิบเคลิ้มหลงใหลไปตามกัน เพราะได้สั่งสมความสามารถจากประสบการณ์ด้วยสิ่งแวดล้อมและแบบอย่างของการพูดที่ดี ส่วนผู้ที่ไม่มีความสามารถในการพูดมาก่อนก็มีไม่ว่าไม่อาจจะเป็นนักพูดที่ดีได้เลย ความสามารถหรือทักษะ ในการพูดนั้นเป็นผลแห่งการฝึกฝน มิใช่เป็นสิ่งที่เกิดมาเองในตัวบุคคล เนื่องจากการพูดเป็นพฤติกรรมอย่างหนึ่งของมนุษย์ และเป็นพฤติกรรมเกิดจากการเรียนรู้ หาใช่เป็นมาเองแต่ธรรมชาติ ผู้ที่ปรารถนาจะปรับปรุงความสามารถและทักษะของตนจึงควรมีหลักในการพูดต่อที่ชุมชน เพื่อเป็นแนวทางพูดต่อไป คือ

1. ควรรู้ว่าเมื่อใดควรจะพูด
2. ควรเข้าใจว่าการพูดเป็นพฤติกรรมในการสื่อสาร
3. การพูดต้องคำนึงถึงแบบแผนวัฒนธรรมของผู้ฟัง
4. ผู้พูดจะต้องรู้จักกาลเทศะ พูดให้เหมาะแก่โอกาสและสถานการณ์
5. ผู้พูดจะต้องพูดอย่างมีจุดมุ่งหมายแน่นอน
6. รู้จักเลือกแบบวิธีการพูดให้เหมาะสม
7. ทุกครั้งที่พูดจะต้องมีการเตรียมอย่างพรักพร้อม
8. การเตรียมการพูดจะต้องวิเคราะห์ผู้ฟังและกาลเทศะ
9. พยายามรวบรวมเนื้อหาให้กว้างขวางและเหมาะแก่ผู้ฟัง
10. การพูดควรดำเนินไปตามลำดับไม่สับสน
11. หมั่นปรับปรุงสมรรถภาพในการพูด ทั้งการใช้เสียง ภาษา และอากัปกริยา
12. ควรฝึกซ้อมการพูดเพื่อให้พอดีกับเวลากำหนด

ประเภทของการพูด

การพูดเป็นเรื่องที่ทรงอิทธิพลของการประชาสัมพันธ์มาตั้งแต่อดีต และยังเป็นสิ่งจำเป็นมาจนทุกวันนี้ การพูดยังสามารถนำมาใช้ได้ทั้งภายในและภายนอกองค์กร

1. การพูดอย่างเป็นทางการ (Formal Speeches) เป็นวิธีการกระจายข่าวสารสู่กลุ่มเล็ก ๆ ใด้มีประสิทธิภาพ รวดเร็ว ประทับใจ ส่วนมากจะใช้กับการอบรมต่าง ๆ การพูดชี้แจงของฝ่ายจัดการของหน่วยงาน รวมทั้งการพูดในวาระพิเศษต่าง ๆ โดยผ่านเครื่องขยายเสียง

2. การอภิปรายกลุ่ม (Panel Discussion) เป็นการพูดแสดงความคิดเห็นแสดงทัศนะของผู้เข้าร่วมอภิปราย โดยที่ผู้อภิปรายทุกคนจะพูดในเรื่องที่ตนได้รับมอบหมายมา เหมาะกับการประชุมผู้ถือหุ้น เพื่อให้ทุกคนในกลุ่มเกิดความเข้าใจกัน และมีการปรึกษาหารือถึงปัญหาข้อขัดแย้งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น

การอภิปรายถามตอบปัญหา (Question-Answer Discussion) เป็นการพูดที่เปิดโอกาสให้ผู้อภิปรายคนเดียวหรือหลายคน เป็นการพูดที่ช่วยขจัดข้อสงสัยของผู้ฟัง ได้อย่างสิ้นเชิง และเป็นการให้รายละเอียดเพิ่มเติมด้วย

3. การพูดอย่างไม่เป็นทางการ (Informal Speeches) เป็นการคุยกันอย่างเป็นทางการระหว่างเจ้าหน้าที่ภายในองค์กร บางหน่วยงานก็มีการจัดสนทนาแบบนี้ขึ้น ระหว่างพนักงานระดับล่างสุด หรือระดับต่าง ๆ กับผู้บริหาร ซึ่งเป็นวิธีที่จะช่วยให้พนักงานลูกจ้างเกิดความกล้าพูด กล้าแสดงความคิดเห็นมากขึ้น วิธีนี้ยังเหมาะกับการปรึกษาหารือหรืออย่างเป็นทางการในระหว่างเพื่อนร่วมงานด้วย

4. การสาธิต (Demonstration) เป็นการแสดงให้เห็นอย่างชัดเจน การสาธิตมักทำหลังจาการพูดอย่างเป็นทางการแล้ว

5. การประชุม (Meeting) การประชุมการแสดงให้เห็นเป็นประจำอย่างน้อยสัปดาห์ละ 1 ครั้ง เช่น การประชุมหัวหน้าฝ่ายต่าง ๆ เพื่อรับนโยบายการดำเนินงานจากผู้บริหารระดับสูงอีกชั้นหนึ่ง

6. การพูดในที่ชุมนุมชน (Public Speaking) เป็นการพูดต่อหน้าบุคคลจำนวนมากหรือพูดต่อหน้าประชาชน ซึ่งเป็นหน้าที่โดยตรงของฝ่ายประชาสัมพันธ์ เช่น การพูดบรรยายให้ผู้สนใจขอเข้าชมกิจการ หรือเป็นตัวแทนของหน่วยงานในการรับเชิญไปพูดในที่ต่าง ๆ การพูดในที่ชุมนุมชนนี้ต้องศึกษาเทคนิควิธีการ และต้องฝึกฝนอยู่เสมอจนเกิดทักษะ ความเชื่อมั่นในตนเองและไม่ประหม่าตื่นเต้น สามารถพูดได้อย่างราบรื่น และเกิดเทคนิคในการเร้าความสนใจผู้ฟังได้ดีด้วย

2. สื่อที่เป็นสิ่งพิมพ์ (Printed Media)

สื่อที่เป็นสิ่งพิมพ์ ได้แก่ หนังสือพิมพ์ นิตยสาร วารสาร โปสเตอร์ แผ่นพับ และเอกสารการพิมพ์ต่าง ๆ ที่ใช้เป็นตัวในการเผยแพร่สู่ประชาชน สิ่งพิมพ์แต่ละชนิดย่อมมีลักษณะเนื้อหาการส่งสารไปยังผู้รับ ความถูกต้อง รวดเร็ว แตกต่างกัน นักประชาสัมพันธ์จะต้องตัดสินใจเลือกว่า ข่าวสารใดควรใช้สื่อประเภทไหน หรือต้องใช้หลาย ๆ ประเภทร่วมกัน

หนังสือพิมพ์ (Newspaper)

หนังสือพิมพ์เป็นสื่อสารในการติดต่อ 2 ทาง (Two - Way Communication) เพราะหนังสือพิมพ์จะเป็นสื่อในการถ่ายทอดความคิดเห็น นโยบายการดำเนินงานของกิจการ แล้วยังเป็นสื่อแสดงความรู้สึกนึกคิดของประชาชนที่มีต่อหน่วยงานด้วย เช่น การวิจารณ์การปฏิบัติงานหรือนโยบายของรัฐบาล เมื่อหน่วยงานที่ถูกวิจารณ์จะได้ปรับปรุงนโยบายให้ดีขึ้น หรือรัฐบาลชี้แจงให้ประชาชนเข้าใจเพื่อความร่วมมือในการปฏิบัติงานให้สำเร็จลุล่วงตามเป้าหมาย นอกจากนี้หนังสือพิมพ์ยังเป็นสื่อที่ใช้ในการประชาสัมพันธ์ระหว่างประเทศ โดยใช้เป็นสื่อแถลงนโยบาย ข้อคิดเห็นทางการเมืองเพื่อความเข้าใจอันดีต่อกัน ใช้ในการเผยแพร่วัฒนธรรม ให้เป็นที่รู้จักของประเทศต่าง ๆ หรือแนะนำสถานที่ท่องเที่ยวเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ

การจัดทำฉบับพิเศษ (Supplement)

คือ การที่หนังสือพิมพ์จัดพิมพ์ฉบับพิเศษเนื่องในโอกาสต่าง ๆ เช่น วันครบรอบของหนังสือพิมพ์ วันครบรอบของหน่วยงานราชการ บริษัท ห้างร้าน เช่น วันเกิดกระทรวง วันเกิดองค์กร วันเปิดสะพาน หมู่บ้าน หรือวันสำคัญต่าง ๆ เช่น วันเฉลิมพระชนมพรรษา เพื่อถวายพระพรและความจงรักภักดี วันสำคัญต่าง ๆ เหล่านี้ หนังสือพิมพ์ก็จะจัดพิมพ์ก็จะจัดพิมพ์ฉบับพิเศษขึ้นแทรกหรือแจกควบคู่กันไปกับฉบับปกติ

หลักในการจัดทำฉบับพิเศษ มีข้อที่ควรทราบเพื่อเป็นแนวทาง ดังนี้

1. หนังสือพิมพ์ที่ประสงค์จะจัดทำฉบับพิเศษ จะขออนุญาตจากสถานที่ครบรอบหรือมีวันสำคัญ ยกตัวอย่างในกรณีที่ธนาคารกรุงไทย จำกัด กำหนดเปิดสำนักงานใหญ่แห่งใหม่ที่ถนนสุขุมวิท หนังสือพิมพ์เขาก็จะติดต่อกับธนาคารเพื่อขออนุญาตจัดทำฉบับวันเปิดสำนักงานใหญ่ถ้าธนาคารพิจารณาเห็นว่า สมควรให้จัดทำได้ธนาคารก็จะออกหนังสือให้หนังสือพิมพ์ว่าอนุญาตให้จัดพิมพ์ได้ เพื่อทางผู้จัดพิมพ์จะได้นำหนังสืออนุญาตไปแสดงต่อลูกค้า หรือสนใจที่จะลงโฆษณา ซึ่งไม่ได้เป็นการบังคับ แต่เป็นความสมัครใจของลูกค้ามีจะลงแสดงความยินดี และ โฆษณากิจการของตนเอง

แต่บางกรณีทางหน่วยงานก็ไม่ได้ออกหนังสืออนุญาตให้ก็ไม่ผิดกติกาที่หนังสือพิมพ์จะจัดทำเองและหาโฆษณาเอง

2. หนังสือพิมพ์อาจจะจัดพิมพ์ขึ้นเอง เช่น วันครบรอบวันเกิดของหนังสือพิมพ์ กรณีหนังสือพิมพ์ไม่ต้องขออนุญาตใคร แต่เป็นเรื่องของหนังสือพิมพ์เอง ถ้าหาผู้ที่ลงโฆษณาได้มากพอคุ้มกับค่าใช้จ่ายก็จะจัดพิมพ์ แต่ถ้าไม่คุ้มกับค่าใช้จ่ายก็จะไม่ทำ แต่จะนำโฆษณาที่จะแสดงความยินดีนั้น ลงพิมพ์ในฉบับธรรมดา (Display)

3. หน่วยงานราชการหรือบริษัท ห้างร้าน จะต้องให้ความร่วมมือในการให้ข้อมูล รูปภาพของรัฐมนตรี ปลัดกระทรวง อธิบดี หรือของกรรมการผู้จัดการ และภาพประกอบเพื่อให้หนังสือที่จัดพิมพ์ออกมาด้วยมีคุณค่าอ่าน

4. การให้ความร่วมมือกับหนังสือพิมพ์ ด้วยการให้ข้อมูล รูปภาพดังกล่าว แล้วบางแห่งก็บอกชื่อลูกค้าหรือบริษัท ห้างร้าน ให้ช่วยลงโฆษณา เพื่อความสะดวกของหนังสือพิมพ์ บางแห่งก็เกรงที่จะรบกวนลูกค้าของตน ก็จะไม่ยอมบอก หนังสือพิมพ์จะจ้องสืบเสาะหากันเอง

5. ในการจัดพิมพ์ฉบับพิเศษนี้ ส่วนมากหน่วยราชการหรือบริษัท ห้างร้าน ที่ให้จัดทำ มักจะไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใด ๆ เพียงแต่ให้ความร่วมมือดังกล่าวแล้วข้างต้นเท่านั้น

นิตยสาร (Magazines)

นิตยสารเป็นสื่อที่มีรูปเล่มน่าอ่าน เก็บได้ทนและสะดวกกว่าหนังสือพิมพ์ มีสีและรูปภาพสวย สามารถดึงดูดความสนใจของผู้อ่านได้ นิตยสารได้รับความนิยมมากเพราะสามารถลงเรื่องราวติดต่อกันได้จนจบเป็นเรื่องราว และเหมาะที่จะใช้ในการเผยแพร่เรื่องที่ต้องใช้ความละเอียดในการอธิบาย เช่น การเผยแพร่งานด้านวิชาการ นอกจากนี้ยังเหมาะสำหรับการประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับผลิตภัณฑ์ต่างๆ เพราะสามารถลงภาพที่สวยงามได้ ทำให้ดูเหมือนของจริง

วารสาร (Journal)

วารสารประชาสัมพันธ์ ใช้เป็นสื่อสำคัญในการติดต่อกับบุคคลหลายฝ่าย เช่น พนักงานของบริษัท ผู้ถือหุ้น ผู้ขาย ผู้อุปโภคบริโภค เจ้าหน้าที่ของหน่วยงานราชการต่างๆ หรือสาธารณชนทั่วไป

วารสารประชาสัมพันธ์ มี 3 ประเภท คือ

ก. วารสารประชาสัมพันธ์ภายใน จัดทำขึ้นสำหรับพนักงานของบริษัท กิจการบริษัท สมาคม วิชาชีพ หรือสมาชิกขององค์กรที่ไม่ได้มุ่งหวังกำไร โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะรายงานให้พนักงานของบริษัทได้ทราบถึงนโยบายและการดำเนินงานของบริษัท เพื่อกระตุ้นให้มีการเพิ่มการผลิต เพื่อสร้างความซื่อสัตย์ (Loyalty) บำรุงขวัญ (Moral) ของพนักงาน รวมทั้งเป็นสื่อในการปรับปรุงความสัมพันธ์ของพนักงาน ขจัดความเข้าใจผิด และสร้างความนิยมแก่บริษัท

ข. วารสารประชาสัมพันธ์ภายนอก จัดทำขึ้นเพื่อเผยแพร่ข่าวสารของกิจการไปยังบุคคลภายนอก ได้แก่ ลูกค้า สาธารณชนทั่วไป ผู้นำความคิดเห็น (Opinion Leaders) ผู้ถือหุ้นผู้จัดส่งสินค้า ผู้ขายส่งและตัวแทนขาย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเผยแพร่แสดงให้เห็นบริษัทได้กระทำการที่อยู่ในความสนใจของสังคมอย่างไรบ้าง แก้ไขสถานการณ์ที่อาจก่อให้เกิดความเสื่อมเสียชื่อเสียงต่อกิจการ เพื่อสร้างความนิยมในสังคมและให้มีการยอมรับสินค้าและบริการของบริษัทเพื่อแถลงข่าวสารเกี่ยวกับสินค้า ให้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องที่เป็นที่สนใจของสังคม เพื่อสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบริษัทและสาธารณชน

วารสารนี้ส่วนใหญ่จะไม่มีการโฆษณา นอกจากการเผยแพร่สินค้าเพียง 1 - 2 หน้า อย่่างไรก็ตาม ถ้าเป็นวารสารที่แจกจ่ายให้แก่ผู้บริหารที่เป็นลูกค้าหรือผู้ที่ใช้สินค้าของบริษัท ก็อาจจะรับแจ้งโฆษณาจากบริษัทที่ไม่เป็นคู่แข่งกันได้

นอกจากนี้ ถ้าเป็นวารสารผู้ขายส่งและตัวแทนขายจะทำขึ้นโดยผู้ผลิต เพื่อช่วยปรับปรุง การขายและการดำเนินงานของผู้ขายส่งและตัวแทนขาย เช่น การฝึกอบรมในการขาย การโฆษณาวิธีที่ ใช้ได้ผลในการเพิ่มยอดขาย การลดค่าใช้จ่าย การเพิ่มยอดขาย

ค. วารสารประชาสัมพันธ์ทั้งภายในและภายนอก เป็นวารสารประชาสัมพันธ์ หน่วยงานพิมพ์แจกจ่ายไปยังบุคคลทั่วไป รวมทั้งพนักงาน ลูกค้า ผู้ถือหุ้น ตัวแทนขาย ผู้จัดส่งสินค้า ผู้นำความคิดเห็น ห้องสมุด โรงเรียน และสถานที่ราชการ

3. โสตทัศนอุปกรณ์ (Audio – Visual Media)

โสตทัศนอุปกรณ์ แบ่งออกเป็น

ภาพยนตร์เพื่อการประชาสัมพันธ์ (Films) หรือ ภาพยนตร์สารคดี

เป็นภาพยนตร์เพื่อการศึกษาที่ได้รับความนิยมจากทุกวงการ เพราะสามารถเผยแพร่ ข่าวสารได้ทั้งภาพ เสียง และสามารถเข้าถึงได้อย่างรวดเร็ว ถูกต้อง เห็นจริงเห็นจัง

ภาพยนตร์ ยังมีทั้งภาพยนตร์ประกอบเสียงและภาพประเภทอื่นๆ เช่น ภาพนิ่ง (Slide) ภาพเลื่อนเป็นชุด (Film Strips) ภาพโปร่งแสง (Transparencies) ทั้งนี้เป็นเทคนิคต่างๆ ที่จะให้นัก ประชาสัมพันธ์เลือกใช้ให้เหมาะกับงานแต่ละแบบ ได้มีการวิจัยออกมาแล้วว่า การสื่อสารโดยใช้ ประสาทสัมผัส จะได้ผลมากกว่าใช้ประสาทหลายสิบเท่า ผู้รับข่าวสารก็สามารถรับสารได้อย่างมี ประสิทธิภาพด้วย ภาพยนตร์เป็นสื่อที่ใช้ประสาทสัมผัสทางตา นับว่าเป็นสื่อที่ให้ความประทับใจ และ ทำให้ผู้ชมจดจำเรื่องราวเนื้อหาในภาพยนตร์ได้นาน เพราะผู้ชมจะดูและฟังคำบรรยายไปพร้อมๆ กัน องค์การและหน่วยงานต่างๆ จึงนิยมสร้างภาพยนตร์ขึ้น เพื่อเผยแพร่ความรู้ ความเข้าใจของหน่วยงานให้ กลุ่มเป้าหมายดู ทั้งนี้จะต้องเน้นถึงคุณภาพของภาพยนตร์เป็นสำคัญ ภาพยนตร์ต้องมีเรื่องราวที่น่าสนใจ ผู้สร้างภาพยนตร์ต้องพิถีพิถันกับการเขียนบท กำกับ ถ่ายทำ รวมทั้งการอัดเสียงและเลือกเพลง ประกอบด้วย

วิทยุ (Radio)

เป็นสื่อประชาสัมพันธ์ที่ส่งข่าวสารได้รวดเร็ว และเผยแพร่ข่าวไปได้ไกลมาก เป็นที่ นิยมทั่วไปทั้งต่างประเทศและในประเทศ ประชาชนมีวิทยุใช้กันมากแม้ในชนบทที่อยู่ห่างไกลและยังไม่มีไฟฟ้าใช้ ก็สามารถใช้วิทยุแบบกระเป่าหิ้ว ไร้ฟังข่าวสารและข่าวบันเทิงหรือฟังเพลงได้ วิทยุเป็นสื่อที่มีลักษณะการให้ข่าวแบบเป็นกันเอง เพราะการถ่ายทอดข่าวมักจะเป็นลักษณะของคำพูดที่ใช้พูดจากัน แทนที่จะเป็นข้อเขียนแบบข่าวที่ลงในสิ่งพิมพ์ต่างๆ ทำให้ผู้ฟังไม่ต้องใช้สมาธิในการฟังมาก สามารถทำงานอื่นพร้อมกับไปขณะรับฟังรายการจากวิทยุได้ จึงนับว่าวิทยุเป็นสื่อที่ใกล้ชิดกับผู้รับข่าวสารมาก แม้แต่ประชาชนผู้ไม่รู้หนังสือหรืออ่านไปออกเขียนไม่ได้ ก็สามารถรับฟังข่าวสารจากวิทยุได้

รายการต่างๆ ที่เสนอทางสถานีวิทยุมีหลายประเภท เช่น รายการข่าวบันเทิง รายการเพลง รายการละคร ฯลฯ แต่รายการก็จะมีผู้สนใจแตกต่างกันไป จึงเป็นหน้าที่ของนักประชาสัมพันธ์ที่จะต้องเลือกออกอากาศเผยแพร่ข่าวเกี่ยวกับหน่วยงานในเวลาที่เหมาะสม และจะเข้าสู่เป้าหมายได้ดีที่สุด

โทรทัศน์ (Television)

เป็นสื่อที่เจริญรุดหน้ามาก สามารถจะถ่ายทอดข่าวสารได้ทั้งโดยคำพูดข้อเขียนและรูปภาพ ทั้งเป็นภาพสีและภาพขาวดำ ภาพนิ่ง ภาพยนตร์และอื่นๆ ถ่ายทอดข่าวสารได้เร็วมาก และส่งภาพในระยะทางไกลๆ ได้ด้วย

รายการทางโทรทัศน์คล้ายกับรายการวิทยุ เช่น รายการเพลง การจัดอภิปรายต่างๆ ฯลฯ การที่โทรทัศน์ให้ทั้งภาพและเสียงทำให้โทรทัศน์เป็นสื่อที่ได้รับความนิยมมากเพราะการได้เห็นภาพขณะที่ฟังเสียงไปด้วยทำให้เรื่องที่ฟังอยู่น่าสนใจขึ้น ผู้ชมมีความประทับใจขึ้นและจดจำเรื่องราวได้นานกว่าฟังเสียงหรือรูปภาพเพียงอย่างเดียว และยังชมรายการโทรทัศน์ในขณะที่พักผ่อนในบ้านไปด้วยอารมณ์ไม่เคร่งเครียดทำให้สามารถรับข่าวสารได้มากขึ้น โทรทัศน์จึงเป็นสื่อที่มีบทบาทและมีผู้นิยมมากขึ้น

4. การโฆษณาหน่วยงาน (Institution Advertising)

เป็นการโฆษณาชื่อเสียงเกียรติคุณของหน่วยงาน ไม่ใช่การโฆษณาขายสินค้า ทั้งนี้เพื่อเผยแพร่ให้สาธารณชนทราบถึงกิจกรรมที่บริษัททำเพื่อสังคม รวมทั้งเพื่อให้การแนะนำในสิ่งที่เป็นประโยชน์และอยู่ในความสนใจของสาธารณชน

สื่อที่ใช้ในการโฆษณาเพื่อการประชาสัมพันธ์มีหลายอย่าง เช่น หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ จดหมายโดยตรงถึงผู้รับ โปสเตอร์ ป้ายโฆษณากลางแจ้ง ป้ายโฆษณาบนรถประจำทาง ฯลฯ ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับว่าข่าวสารถึงผู้ใด จะได้เลือกสื่อที่เหมาะสมที่สุด ทั้งนี้ก็ประชาสัมพันธ์ยังต้องคำนึงถึงจำนวนครั้งที่ออกความนิยมในสื่อ รวมทั้งค่าใช้จ่ายที่ต้องใช้ด้วย

วัตถุประสงค์สำคัญของการโฆษณา

1. เพื่อสร้างภาพพจน์ที่ดีงามให้แก่องค์กร
2. เพื่อแก้ไขความเข้าใจผิด ซึ่งมีผลต่อยอดขายและกำไรรวมทั้งผู้สนับสนุนทางการเงินและความช่วยเหลือด้านอื่น ๆ ด้วย
3. เพื่อความมั่นคงเรื่องผู้จัดส่งสินค้า
4. เพื่อเร่งรัดความสนใจของผู้ถือหุ้นและสถาบันเงินทุน
5. เพื่อชนะใจประชาชนในท้องถิ่น เช่น การมีส่วนร่วมช่วยเหลือในด้านสังคมสงเคราะห์มีส่วนร่วมช่วยในการลดอัตราการว่างงานและช่วยเหลืองานที่เป็นประโยชน์แก่ท้องถิ่น
6. เพื่อรายงานข่าวสารแก่ฝ่ายราชการ

7. เพื่อสร้างค่าความนิยมของกลุ่มตัวแทนจำหน่ายสินค้า เป็นการโฆษณาให้คำแนะนำแก่พ่อค้า ในด้านการจัดการ การขาย การจัดร้าน การควบคุมสินค้าคงเหลือ การโฆษณาและการให้สินเชื่อ เพื่อให้ตัวแทนจำหน่ายสินค้าได้ทราบถึงนโยบายและการปรับปรุงกิจการขององค์กร

8. เพื่อชนะใจลูกจ้างและพนักงาน อาจใช้หนังสือพิมพ์ประจำท้องถิ่นหรือวิทยุกระจายเสียงเป็น สื่อในการรายงานให้ลูกจ้างและพนักงานได้ทราบเกี่ยวกับนโยบาย

5. กิจกรรมพิเศษอื่น ๆ (Special Events)

1) การส่งข่าวให้สื่อมวลชน (Press Release)

เป็นการออกข่าวเป็นลายลักษณ์อักษรของบริษัท ห้างร้าน ธุรกิจ หรือหน่วยงาน สำหรับส่งให้สื่อมวลชนต่างๆ เพื่อนำลงตีพิมพ์กระจายเสียงหรือแพร่ภาพเป็นข่าว

ข่าว Release ที่จัดส่งไปนั้น ผู้รับคือบรรณาธิการ นักข่าว นักวิจารณ์ ผู้เขียนคอลัมน์ ประจำสถานีวิทยุ และสถานีโทรทัศน์ ซึ่งส่วนใหญ่ยังต้องอาศัยความสัมพันธ์ระหว่างธุรกิจ องค์กร หรือหน่วยงานนั้นๆ กับผู้สื่อข่าวที่ได้รับข่าวด้วย ในการส่งข่าวให้ผู้สื่อข่าวจะมีหลักการดังนี้

- ใช้กระดาษหัวจดหมายที่ระบุชื่อของหน่วยงานของผู้สื่อข่าว รวมทั้งหมายเลข โทรศัพท์ เพื่อให้ผู้รับข่าวติดต่อสอบถามกลับมาได้ ให้กรณีที่ต้องการรายละเอียดมากขึ้น หรือไม่เข้าใจ ในข้อความข่าว

- ควรมีวันที่ที่ส่งข่าว และจุดประสงค์ของการออกข่าว

- ข่าวที่เขียนส่งไปต้องสั้น แต่มีเนื้อหาสมบูรณ์ เชื่อถือได้ เข้าใจง่าย ส่งตรงเวลาไม่ เป็นข่าวล่า มีรายละเอียดที่จำเป็นและสำคัญ

- เป็นข่าวที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน ไม่ใช่ข่าวต่อส่วนตัวจนเกินไป

- ถือหลักการเขียนข่าวว่า “ใครทำอะไร ที่ไหน เมื่อไร อย่างไร และทำไม” ให้การ เขียนข่าวเสมอ

- ข่าวที่จัดส่งต้องพิมพ์ดีดอย่างเรียบร้อย สวยงาม และมีระเบียบ จะทำให้เกิดความ น่าเชื่อถือมากขึ้นด้วย

- การจัดส่งข่าว (Release) จะจัดส่งอย่างมีประสิทธิภาพ คือ ต้องมีรายชื่อ นามสกุลที่ ถูกต้องของผู้สื่อข่าว รวมทั้งรายละเอียดเรื่องที่อยู่ สถานที่ทำงาน ตำแหน่งของผู้สื่อข่าวฝ่ายต่าง ๆ การจำ หน้าของต้องดูตัวสะกดให้ถูกต้อง และควรจัดส่งให้ทันก่อนเวลาปิดข่าว

- การส่งข่าวยังอาจใช้วิธีการส่งข่าวทางโทรศัพท์ นำไปให้ด้วยตนเองหรือส่งทาง ไปรษณีย์ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะของข่าวว่ามีความสำคัญมากน้อยเพียงไรและผู้นำประชาสัมพันธ์มี ความสัมพันธ์กับผู้สื่อข่าวมากน้อยแค่ไหน

2) การแถลงข่าว (Press Conference)

คือ การที่สถาบัน หรือ องค์กรมีข่าวหรือเรื่องราวที่สำคัญและจำเป็น ประสงค์จะ แถลงข่าวหรือให้สัมภาษณ์เรื่องราวนั้นๆ แก่สื่อมวลชน เพื่อนำไปลงพิมพ์ หรือออกอากาศเผยแพร่

ต่อไปยังประชาชนกลุ่มเป้าหมาย การแถลงข่าวหนังสือพิมพ์หรือสื่อมวลชน เป็นการประชุมพบปะระหว่างกลุ่มสื่อมวลชนสื่อสาขาต่าง ๆ เช่น หนังสือพิมพ์ ผู้สื่อข่าววิทยุ ข่าวกภาพสถานีโทรทัศน์เพื่อจะได้แถลง หรือให้สัมภาษณ์เรื่องราวที่สำคัญ ซึ่งจะต้องเปิดโอกาสให้ผู้สื่อข่าวหรือสื่อมวลชนจะได้มีโอกาสซักถามข้อข้องใจ

3) การให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์หรือสื่อมวลชน (Press Interviews)

การสัมภาษณ์หนังสือพิมพ์หรือสื่อมวลชนนั้น นักข่าวจะเป็นผู้ติดต่อขอสัมภาษณ์เพื่อที่จะได้ทราบรายละเอียด และข้อเท็จจริงเรื่องราวที่เกิดขึ้น ตลอดจนเบื้องหลังของเหตุการณ์นั้น ๆ เพื่อจะได้นำไปเรียบเรียงเผยแพร่ไปยังประชาชนกลุ่มเป้าหมาย

4) การจัดสื่อมวลชนชมกิจการ (Press Previews)

ในการเผยแพร่ข่าวโดยให้สื่อมวลชนช่วยเผยแพร่ต่อไปยังประชาชนกลุ่มเป้าหมายนั้น การที่นักข่าวจะเรียบเรียงข่าวเป็นลายลักษณ์อักษรเป็นเรื่องราวได้เป็นอย่างดีนั้น วิธีที่ดีที่สุดคือนอกเหนือจากการให้สัมภาษณ์ หรือจัดการแถลงข่าวแล้ว การเชิญสื่อมวลชนมาชมกิจการเองให้เขาได้สัมผัส ได้เห็นด้วยตัวของเขาเอง จะทำให้เขาเกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง และสามารถนำไปเขียนข่าวหรือเผยแพร่ได้อย่างละเอียดละออ

5) การจัดปฐมทัศน์แก่สื่อมวลชน (Press Previews)

การปฐมทัศน์ คือ การที่บริษัทหรือองค์การเชิญชวนให้สื่อมวลชน นักข่าว ร่วมชมการเปิดรายการ หรือเหตุการณ์ต่าง ๆ เป็นการล่วงหน้าก่อนที่จะเปิดให้ประชาชนได้ชม ทั้งนี้ก็เพื่อให้นักข่าวได้นำไปเขียนข่าวเผยแพร่แก่ประชาชนกลุ่มเป้าหมายได้อย่างถูกต้องและละเอียดลออ เช่น การเชิญชมขบวนการผลิตสินค้าใหม่ก่อนนำออกสู่ตลาด การเปิดให้ชมละครก่อนแสดงจริง

6) การจัดแสดงสินค้า (Displays)

เพื่อเผยแพร่สินค้าและบริการของบริษัทหรือจัดนิทรรศการต่าง ๆ (Exhibitions) เช่น นิทรรศการทางวิชาการ ของหน่วยราชการต่าง ๆ นิทรรศการแสดงผลผลิต ของโรงงานอุตสาหกรรม ฯลฯ ทั้งนี้เรื่องควรจัดเป็นเรื่องที่อยู่ในความสนใจของประชาชนทั่วไป เพื่อจะได้เป็นสิ่งเร้าใจให้มีผู้เข้าชมงานที่หน่วยงานขึ้น การจัดแสดงสินค้าหรือนิทรรศการต่าง ๆ เป็นเครื่องมืออันดีของการประชาสัมพันธ์ เพราะเป็นโอกาสให้ประชาชนได้เห็นและศึกษาข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการดำเนินงานของหน่วยงาน ในขณะเดียวกันก็มีโอกาสซักถามสิ่งที่ยสงสัย ซึ่งฝ่ายประชาสัมพันธ์ควรจะตอบปัญหาทุกข้อ เพื่อมิให้มีการเข้าใจผิดต่อกิจการ นอกจากนี้การเผยแพร่ให้ข่าวสารเพิ่มพูนความรู้เกี่ยวกับหน่วยงานให้แก่บุคคลทั่วไป

7) การจัดประชุมสัมมนา (Meetings and Seminar)

การจัดประชุมเป็น โอกาสให้บุคคลหลายฝ่ายได้มีโอกาสพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน เช่น การสัมมนานักบริหาร ก็เป็นโอกาสให้ฝ่ายจัดการและนักบริหารได้มีการติดต่อกับบุคคลสำคัญ ๆ ที่ได้รับเชิญมา เพื่อจะได้มีโอกาสฟังความคิดเห็นของบุคคลเหล่านั้น และปรึกษาหารือกันถึงโอกาสพบปะปรึกษาหารือกันผู้ห้ถึงปัญหาต่าง ๆ ของกิจการ และได้มีโอกาสฟังความคิดเห็นของ

ผู้ถือหุ้นด้วย นอกจากนี้การรายงานเกี่ยวกับฐานะทางการเงินของกิจการแล้วจะมีการอภิปรายเพื่อเป็นการเสริมสร้างความเข้าใจอันดีต่อกันด้วย

8) การฉลองครบรอบปี (Anniversaries)

การจัดงานฉลองครบรอบปีเป็นโอกาสที่กิจการจะได้แสดงถึงความก้าวหน้าและความสำเร็จ อาจจัดให้มีการประสมพันธ์เพื่อให้ประชาชนทั่วไปได้ทราบ เพื่อเป็นการประกาศชื่อเสียงของกิจการ ในโอกาสเดียวกันนี้อาจจะประชาสัมพันธ์ให้ทราบถึงมีส่วนช่วยเหลือในสังคม เพื่อเป็นการสร้างค่าความนิยมด้วย

9) การให้รางวัลพิเศษ (Special Awards)

การให้รางวัลพิเศษแก่ลูกจ้าง พนักงาน ผู้ถือหุ้น ตัวแทนขาย หรือการแจกของขวัญแก่ลูกค้าเป็นโอกาสอันดีของการประชาสัมพันธ์ การให้รางวัลอาจพิจารณาจากประวัติการทำงานและความสามารถในการปฏิบัติงานหรืออื่น ๆ วิธีประชาสัมพันธ์ที่ใช้วิธีเผยแพร่ให้ประชาชนทราบโดยผ่านสื่อต่าง ๆ เช่น ภายในกิจการก็ใช้การเผยแพร่ทางวารสารของบริษัท ถ้าเป็นการประชาสัมพันธ์ภายนอกก็เผยแพร่ข่าวสารทางหนังสือพิมพ์และวารสารธุรกิจต่าง ๆ ในกรณีที่เป็นการมอบรางวัลแก่ตัวแทนขายที่ ยอดสูงและมีการจัดการที่ดี อาจจัดพิธีมอบรางวัลและเผยแพร่ข่าวสารสื่อต่าง ๆ ด้วยก็ได้

10) การเปิดให้ชมกิจการ (Open House)

การเปิดให้ประชาชนเข้าชมกิจการ เป็นประชาสัมพันธ์ที่ใช้กันมากวิธีหนึ่ง ประชาชนที่ได้รับเชิญประกอบด้วยบุคคลหลากหลายประเภท เช่น ผู้ถือหุ้น นักข่าว ลูกค้า ประชาชน ฯลฯ บริษัทอาจจัดให้ประชาชนเข้าชมกิจการโดยมีการนำชมการปฏิบัติงาน จัดแสดงภาพเกี่ยวกับการดำเนินงาน จัดฉายภาพยนตร์ เป็นต้น ซึ่งจะเปิดโอกาสดีที่จะสร้างความเข้าใจดีให้แก่กิจการ เพราะในการนี้จะมีเจ้าหน้าที่ของกิจการคอยให้การต้อนรับ ให้คำชี้แจง ตอบคำถาม นำชมกิจการและให้ข่าวสารเกี่ยวกับกิจการบริษัท และมีการลงข่าวการจัดงานทางหน้าที่พิมพ์ด้วย

11) สื่อมวลชนสัมพันธ์ (Press Relations)

เป็นงานด้านหนึ่งของนักประชาสัมพันธ์ คือ งานสร้างความสัมพันธ์กับบุคคลในวงการหนังสือพิมพ์ นับตั้งแต่ บรรณาธิการ นักข่าว นักเขียน นักรายการตลอดจนช่างภาพ เพราะงานประชาสัมพันธ์ต้องอาศัยสื่อมวลชนเน้นสื่อเผยแพร่ข่าวสารข้อเท็จจริง ไปสู่ประชาชนผู้รับข่าวสาร เมื่อสื่อมวลชนติดต่อขอรายละเอียดและข่าวสารมาก็ควรให้ความสะดวกต่าง ๆ

แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง

ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระราชดำรัสแก่คณะบุคคลต่างๆ ที่เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทถวายชัยมงคลเนื่องในวันโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ณ ศาลาดุสิดาลัย สวน

จิตรลดา พระราชวังดุสิต วันที่ 4 ธันวาคม 2540 ความว่า “เศรษฐกิจแบบพอมีพอกินนั้นหมายความว่า อุ่มชูตัวเองได้ ให้มีพอเพียงกับตัวเอง” (สุนทร กุลวัฒน์วรพงศ์, 2544, หน้า 39)

ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผลรวมถึงความจำเป็น ที่จะต้องมีระบบ ภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควรต่อการมีผลกระทบใดๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่างๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน (สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, 2543, หน้า 6)

สุเมธ ตันติเวชกุล (2541, หน้า 62) เศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง ความสามารถของชุมชนเมือง รัฐ ประเทศ หรือภูมิภาคหนึ่งๆ ในการผลิตสินค้า และบริการทุกชนิดเพื่อเลี้ยงสังคมนั้นๆ โดยพยายาม หลีกเลี่ยงที่จะต้องพึ่งพาปัจจัยต่างๆ ที่เราไม่ได้เป็นเจ้าของ

บุรชัย ศิริมหาสาคร, สัมฤทธิ์ สุภมั่ง และพัชชา กวางทอง (2546, หน้า 149) กล่าวว่าเศรษฐกิจพอเพียง เป็นแนวคิดเรื่องการดำเนินชีวิตโดยเน้นหลักการพึ่งตนเองและการช่วยเหลือตนเองให้มากที่สุด โดยใช้ชีวิตแบบ เรียบง่าย ไม่ฟุ้งเฟ้อ และถ้ามีเหลือก็ให้ออมไว้ และเมื่อตนเองมีความเข้มแข็ง สามารถพึ่งตนเองได้แล้ว ก็ร่วมมือกันพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชนให้เข้มแข็ง

บุญเสริม บุญเจริญผล (2543, หน้า 4) ได้อธิบายความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงไว้ว่า เศรษฐกิจพอเพียงเป็นการดำเนินการเลี้ยงชีวิตแบบรู้จักพอ ด้วยความพยายามผลิตสินค้าขึ้นมาเอง ให้พอเพียงสำหรับคนในครอบครัวกินและใช้ หากผลิตได้เหลือกินเหลือใช้จึงขาย หากผลิตได้ไม่พอก็ต้องซื้อบ้างมิได้มุ่งผลิตเพื่อขายเพียงอย่างเดียว โดยไม่นำมาบริโภครด้วย นอกจากนี้ การผลิตและการบริโภคต้องอยู่ในหลักของความพอดี รู้จักพอในการผลิตและบริโภค

สรุปได้ว่า เศรษฐกิจพอเพียงหมายถึง แนวพระราชดำริที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดชฯ ได้ทรงพระราชทานแก่ปวงชนชาวไทย ซึ่งมีหลักการสำคัญ คือ ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควรต่อการมีผลกระทบใดๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่างๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินงานทุกขั้นตอน และ ขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนให้มีความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติ ปัญญา และความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วกว้างขวาง ทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี

ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

“เศรษฐกิจพอเพียง” เป็นปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัส ชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตแก่พสกนิกรชาวไทยมาโดยตลอดนานกว่า 25 ปี ตั้งแต่ก่อนเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ และเมื่อภายหลังได้ทรงเน้นย้ำแนวทางการแก้ไขให้รอดพ้นและสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคง

และยั่งยืนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และความเปลี่ยนแปลงต่างๆ เศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาชี้ถึงแนวทางดำรงอยู่และบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง มีหลักพิจารณาอยู่ 5 ส่วน ดังนี้ (กรมการพัฒนารัฐวิสาหกิจ กระทรวงมหาดไทย, 2549, หน้า 2)

1. กรอบแนวคิด เป็นปรัชญาที่ชี้แนะแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนในทางที่ควรจะเป็น โดยมีพื้นฐานมาจากวิถีชีวิตดั้งเดิมของสังคมไทย สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ตลอดเวลา และเป็นการมองโลกเชิงระบบที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา มุ่งเน้นการรอดพ้นจากภัย และวิกฤต เพื่อความมั่นคงและความยั่งยืนของการพัฒนา

1.1 คุณลักษณะเศรษฐกิจพอเพียงสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการปฏิบัติตนได้ในทุกระดับ โดยเน้นการปฏิบัติบนทางสายกลาง และการพัฒนาอย่างเป็นขั้นตอน

1.2 คำนิยาม ความพอเพียงจะต้องประกอบด้วย 3 คุณลักษณะ พร้อมๆ กันดังนี้

2. ความพอประมาณ หมายถึง ความพอดีที่ไม่น้อยเกินไปและไม่มากเกินไปโดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เช่นการผลิตและการบริโภคที่อยู่ในระดับพอประมาณ

3. ความมีเหตุผล หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับระดับของความพอเพียงนั้นจะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผล โดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องตลอดจนคำนึงถึงผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้นๆ อย่างรอบคอบ

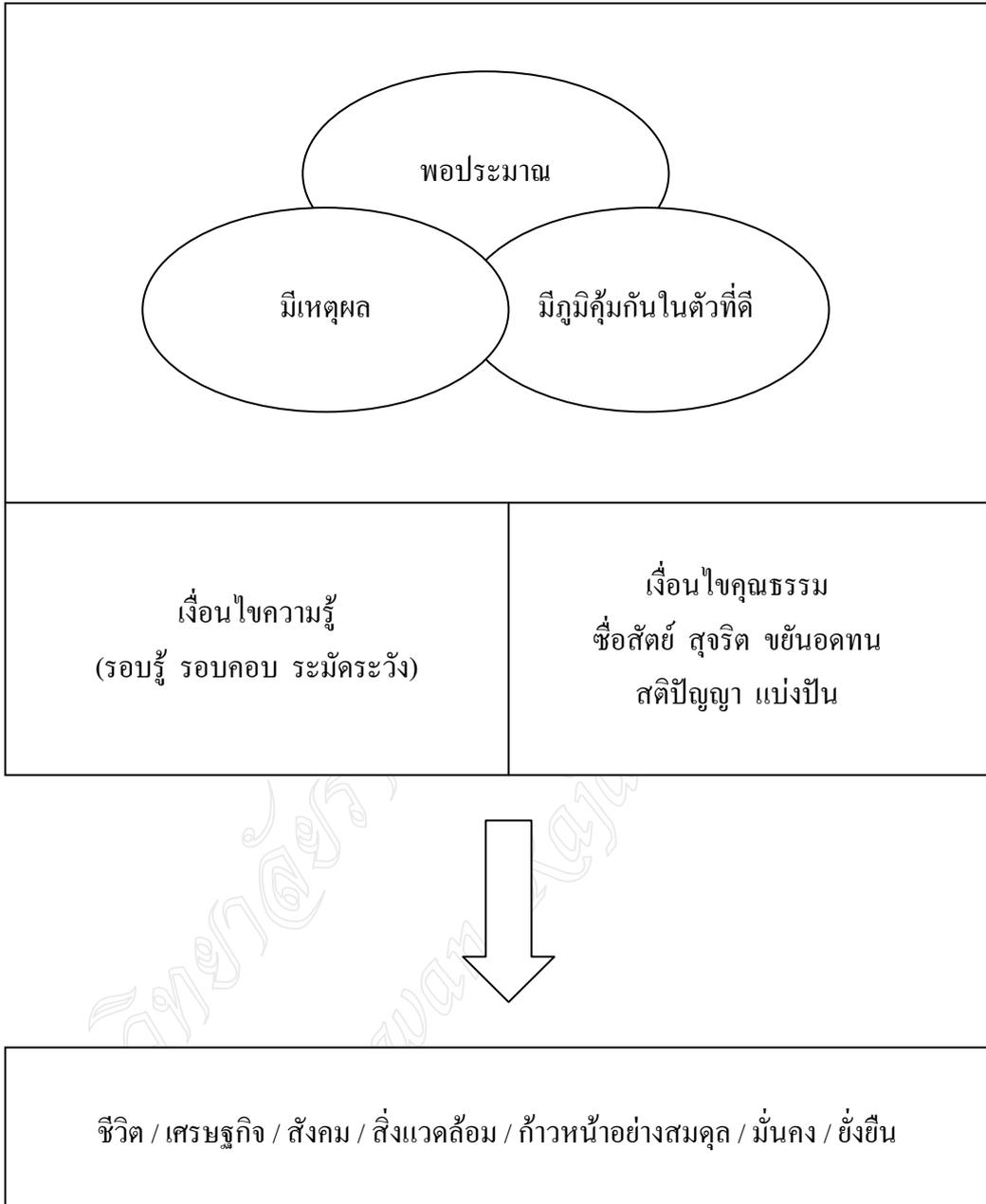
4. การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว หมายถึง การเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นโดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่างๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคตทั้งใกล้และไกล

4.1 เงื่อนไข การตัดสินใจและการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ให้อยู่ในระดับพอเพียงนั้นต้องอาศัยทั้งความรู้ และคุณธรรมเป็นพื้นฐาน กล่าวคือ

1) เงื่อนไขความรู้ ประกอบด้วย ความรอบรู้เกี่ยวกับวิชาการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างรอบด้าน ความรอบคอบที่จะนำความรู้เหล่านั้นมาพิจารณาให้เชื่อมโยงกัน เพื่อประกอบการวางแผน และความระมัดระวังในขั้นปฏิบัติ

2) เงื่อนไขคุณธรรม ที่จะต้องเสริมสร้างประกอบด้วย มีความตระหนักในคุณธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริตและมีความอดทน มีความเพียร ใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต

5. แนวทางปฏิบัติ/ผลที่คาดว่าจะได้รับ จากการนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ คือ การพัฒนาที่สมดุลและยั่งยืน พร้อมรับต่อการเปลี่ยนแปลงในทุกด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ความรู้และเทคโนโลยี (ประมวลและกลั่นกรองจากพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เรื่องเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งพระราชทานในวโรกาสต่างๆ รวมทั้งพระราชดำรัสอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้นำไปเผยแพร่ เมื่อวันที่ 21 พฤศจิกายน 2542 เพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติของทุกฝ่ายและประชาชนโดยทั่วไป)

ภาพที่ 2.3 แสดงรูปแบบเงื่อนไขของเศรษฐกิจพอเพียง

ที่มา : (กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย, 2549, หน้า 5)

1. การสร้างขบวนการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง

การขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง มีเป้าหมายที่การมุ่งสร้างกระแสสังคม ให้มีการนำหลักเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้เป็นกรอบความคิด หรือส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของคนไทยทุกคนผ่านการสร้างความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับหลักเศรษฐกิจพอเพียง ให้ประชาชนทุกคนสามารถนำหลักการของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างเหมาะสม นอกจากนั้น สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2548, หน้า 15 -18) ได้กำหนดแนวทางหรือยุทธวิธีในการขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไว้เป็นขั้นตอนและชัดเจน ดังนี้

1.1 เชื่อมโยง กลุ่มหรือบุคคล ที่มีการดำเนินกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจพอเพียงที่มีอยู่ในปัจจุบันเพื่อสร้างแกนเครือข่ายขับเคลื่อน ในการสานต่อองค์ความรู้ และรวมพลังเครือข่ายในการดำเนินกิจกรรมให้ไปในทิศทางเดียวกัน โดยการเชื่อมโยงเครือข่ายนี้จะนำมาสู่การสร้างกระแสเศรษฐกิจพอเพียงในกลุ่มย่อยๆ ที่มีความหลากหลาย ซึ่งจะก่อให้เกิดการสร้างพื้นฐานการขับเคลื่อนต่อไป

1.2 ร่วมมือระหว่างแกนเครือข่าย โดยใช้วิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการ อย่างมีส่วนร่วมเพื่อเป็นพื้นฐานสำหรับการสร้างบทเรียน จากกิจกรรมตัวอย่างที่เป็นรูปธรรม (Show Cases หรือ Best Practices) ในสาขาต่างๆ ได้แก่ การเกษตร อุตสาหกรรม บริการตั้งแต่ระดับบุคคล ครอบครัว ชุมชน ธุรกิจขนาดจิ๋ว เล็ก กลาง ใหญ่ ทั้งที่ประสบความสำเร็จและล้มเหลว โดยใช้ให้เห็นถึงปัจจัยที่ทำให้เกิดความพอเพียงหรือไม่พอเพียง ทั้งนี้ตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมและหลากหลาย จะเป็นเครื่องมือที่มีพลังในการสื่อความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงในสังคม

1.3 พัฒนาแนวคิดให้ชัดเจน โดยการสร้างองค์ความรู้ เกี่ยวกับการพัฒนาที่มีหลักเศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญานำทาง เพื่อนำไปสู่การสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงมากยิ่งขึ้น และนำเสนอเป็นทางเลือกหนึ่งของแนวทางการพัฒนา

1.4 สร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง โดยสร้างและเปิดโอกาสให้ประชาชนทุกภาคส่วน ได้มีประสบการณ์ที่จะผ่านกระบวนการไตร่ตรองและเรียนรู้จากการปฏิบัติ เพื่อตระหนักถึงประโยชน์ที่จะได้รับจากการนำหลักเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้เป็นกรอบแนวคิดและพื้นฐานในการดำเนินชีวิตควบคู่ไปกับการเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งจะนำไปสู่พลังศรัทธา และฉันทามติเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงในสังคม

1.5 สร้างสื่อเพื่อการเปลี่ยนแปลง (Communication for Change) ที่มีพลังจากการประมวลความรู้และบทเรียนต่างๆ เพื่อประชาสัมพันธ์และเผยแพร่ให้ประชาชนทั่วไปมีความรู้และความเข้าใจที่ถูกต้อง และเกิดความสนใจเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง โดยเน้นการสร้างการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นในกลุ่มเป้าหมาย

1.6 ขยายผลในภาคส่วนต่างๆ ในหลายมิติ ให้เกิดพลังเครือข่ายที่มีแรงมากเพียงพอ (Momentum) ที่จะทำให้กระแสเศรษฐกิจพอเพียงขยายไปเรื่อยๆ ในวงกว้างอย่างเป็นธรรมชาติ จนเกิดชุมชนแห่งการเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงในแต่ละพื้นที่เพื่อให้ประชาชนทั่วไปได้เรียนรู้ถึงแนวทาง วิธีการ และเงื่อนไข ในการนำแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงไปปฏิบัติให้เกิดประโยชน์สุขแก่ตนเองและสังคม

1.7 เกิดผลลัพธ์จากการขับเคลื่อน คือ ประชาชนแต่ละพื้นที่และภาคส่วนปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ในการดำเนินชีวิต โดยน้อมเอาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิตและทำให้เกิดชุมชนแห่งการเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง ในกลุ่มสาขาอาชีพและพื้นที่ต่างๆ ทั่วประเทศ จนสามารถนำไปสู่การปรับเปลี่ยนระบบและโครงสร้างของสังคมและยึดหลักการพัฒนาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของเศรษฐกิจพอเพียงในที่สุด

สำหรับวิธีการขับเคลื่อนนั้น จำเป็นต้องสร้างขบวนการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง โดยมุ่งประสานพลังในลักษณะพันธมิตรแห่งความร่วมมือและเน้นการเสริมพลังทางบวก โดยการถักทอเครือข่ายให้มีประสิทธิภาพ มีพลังในการขับเคลื่อน โดยเริ่มจากการมองภาพการดำเนินการอย่างเป็นองค์รวมก่อนแล้ว จึงกำหนดแนวทางและการดำเนินงานในแต่ละด้าน เพื่อให้เกิดความเชื่อมโยงและเสริมพลังในการขับเคลื่อน ให้ประชาชนทุกระดับตั้งแต่วัยเด็กถึงระดับมหภาค ได้นำหลักเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้อย่างจริงจัง

2. การประยุกต์ใช้เศรษฐกิจพอเพียงในการดำรงชีวิต

การดำเนินชีวิตในระบบเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำรินั้น แบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ เศรษฐกิจพอเพียงระดับบุคคลทั่วไป และระดับเกษตรกร (มหาวิทยาลัยแม่โจ้.2548:ออนไลน์) อธิบายได้ดังนี้

1) เศรษฐกิจพอเพียงระดับบุคคลทั่วไป หมายความว่า ความสามารถในการดำรงชีวิตอย่างไม่เดือดร้อน มีความเป็นอยู่อย่างพอประมาณตามฐานะ ตามอัตภาพ และที่สำคัญไม่หลงไหลไปตามกระแสวัตถุนิยม มีอิสรภาพในการประกอบอาชีพ เดินทางสายกลางทำกิจกรรมที่เหมาะสมกับตนเอง และสามารถพึ่งตนเองได้

2) เศรษฐกิจพอเพียงระดับเกษตรกร หมายถึง เศรษฐกิจเพื่อการเกษตรที่เน้นการพึ่งพาตนเอง เกษตรกรจะใช้ความรู้ความสามารถในการบริหารจัดการที่ดิน โดยเฉพาะแหล่งน้ำ และกิจกรรมการเกษตรได้อย่างเหมาะสม สอดคล้องกับสภาพพื้นที่ และความต้องการของเกษตรกรเอง ด้วยการนำเรื่องทฤษฎีใหม่ขั้นที่หนึ่ง คือ ฐานการผลิตความพอเพียงมาใช้ในไร่นาของตนเอง โดยเริ่มจากการผลิตจะต้องทำในลักษณะพึ่งพาอาศัยทรัพยากรในไร่นา และทรัพยากรธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ ให้มีความหลากหลายของกิจกรรมทางเกษตรในไร่นา มีกิจกรรมเกื้อกูลกัน กิจกรรมเสริมรายได้ ใช้แรงงานในครอบครัวทำงานเต็มเวลาที่ลดต้นทุนการผลิต ตลอดจนการผสมผสานกิจกรรมการปลูกพืชเลี้ยงสัตว์และการทำประมงในไร่นาให้เกิดประโยชน์สูงสุด

ความหลากหลายของกิจกรรมการเกษตรในไร่นา ได้แก่ การทำกิจกรรมหลายชนิดในพื้นที่เดียวกัน มีตัวอย่าง ดังนี้

- 1) ข้าว : พืชอาหารหลักของคนไทย สำหรับบริโภคในครอบครัว
- 2) สระน้ำ : แหล่งน้ำในไร่นาและเลี้ยงสัตว์น้ำ
- 3) พืชผัก : ใช้บริโภคในครัวเรือน ช่วยลดรายจ่ายประจำวัน
- 4) พืชสมุนไพร : เป็นอาหารและยาพื้นบ้าน
- 5) ไม้ยืนต้นและไม้ใช้สอย : ใช้เป็นไม้ฟืน ทำโรงเรือนและเครื่องจักรสาน
- 6) เลี้ยงสัตว์ : แหล่งอาหารโปรตีนและเสริมรายได้
- 7) ไม้ดอกไม้ประดับ : เพื่อความสวยงาม พักผ่อนจิตใจและเสริมรายได้
- 8) ปุ๋ยหมัก : บำรุงดิน รักษาสมดุลธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

สำหรับกิจกรรมเกื้อกูลซึ่งกันและกัน มีตัวอย่าง ดังนี้

- 1) การเลี้ยงปลาในนาข้าว
- 2) ผลผลิตจากข้าวเป็นอาหารปลา
- 3) ปลากินแมลงเป็นศัตรูข้าว
- 4) การปลูกผักกับการเลี้ยงไก่
- 5) ไก่กินเศษพืชผัก
- 6) มูลไก่เป็นปุ๋ยสำหรับพืชผัก
- 7) การใช้ทรัพยากรในไร่นา
- 8) มูลสัตว์เป็นปุ๋ยคอก
- 9) เศษหญ้าใบไม้ทำปุ๋ยหมัก
- 10) เศษพืชผักเป็นอาหารปลา
- 11) ฟางข้าวใช้เพาะเห็ด ทำปุ๋ยหมัก คลุมดิน อาหารสัตว์
- 12) เกษตรผสมผสาน

ส่วนการใช้แรงงานในครอบครัวทำกิจกรรม ลดรายจ่าย และเสริมรายได้ ยกตัวอย่าง เช่น

- 1) แปรรูปและถนอมอาหาร เช่น พริกแห้ง มะนาวดอง กล้วยตากแห้ง ไข่เค็ม กระเทียมดอง ผักกาด น้ำพริกเครื่องแกง
- 2) จักรสานหัตถกรรม สิ่งประดิษฐ์เครื่องใช้ เช่น ดอกไม้บายาง เครื่องใช้ และเครื่องจักรสานจากผักตบชวา ไม้ไผ่ กล้วย

ในการประกอบอาชีพแบบเศรษฐกิจพอเพียง สามารถทำได้ ดังนี้

- 1) ทำไร่นาสวนผสมและเกษตรแบบผสมผสานเพื่อเป็นจุดเริ่มต้น
- 2) ปลูกผักสวนครัวลดรายจ่ายด้านอาหารในครอบครัว
- 3) ใช้ปุ๋ยคอก และทำปุ๋ยหมักใช้ร่วมกับปุ๋ยเคมี เพื่อลดรายจ่าย และเพาะเห็ดฟางจากฟางข้าวและเศษวัสดุเหลือใช้ในไร่นา
- 4) ปลูกไม้ผลสวนหลังบ้านและไม้ใช้สอย
- 5) ปลูกพืชสมุนไพร ช่วยส่งเสริมสุขภาพอนามัย
- 6) เลี้ยงปลาในร่องสวน ในนาข้าวและสระน้ำเพื่อเป็นอาหารโปรตีนและเลี้ยงไก่พื้นเมืองและไก่ไข่ ประมาณ 10 – 15 ตัว เพื่อเป็นอาหารครอบครัว โดยใช้ข้าวเปลือก รำ ปลาขี้จาก การทำนา ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์จากพืชไร่เศษพืชผักจากการปลูกผัก
- 7) ทำก๊าซชีวภาพจากมูลสุกร หรือวัวเพื่อใช้เป็นพลังงานในครัวเรือน
- 8) ทำสารสกัดชีวภาพ จากเศษพืช ผัก ผลไม้ และพืชสมุนไพรใช้ในไร่นา

ซึ่งกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย (2549, หน้า 3) ได้กล่าวถึง การนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ มีรายละเอียดคือ

- 1) โดยพื้นฐานก็คือ การพึ่งพาตนเองเป็นหลัก การทำอะไรอย่างเป็นขั้นเป็นตอน รอบคอบ ระมัดระวัง

- 2) พิจารณาถึงความพอดี พอเหมาะ พอควร
- 3) การสร้างสามัคคีให้เกิดขึ้น บนพื้นฐานของความสมดุลในแต่ละสัดส่วนแต่ละระดับ
- 4) ครอบคลุมทั้งทางด้านจิตใจ สังคม เทคโนโลยี ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมรวมถึงเศรษฐกิจ

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการทำเกษตรทฤษฎีใหม่

ทฤษฎีใหม่หรือระบบการเกษตรที่มีแนวทางการพัฒนาการเกษตรแบบพึ่งพาตนเอง โดยการผสมผสานกิจกรรมพืช สัตว์ และประมง ให้มีความหลากหลายนานาพันธุ์ เกิดการพัฒนาแบบยั่งยืน โดยการทำการเกษตรในลักษณะเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อให้เกิด “ความพออยู่พอกิน” ดังพระราชดำรัสที่ทรงกล่าวไว้ว่า

“หลักว่าแบ่งที่ดินเป็นส่วน ส่วนที่หนึ่งเป็นที่สำหรับปลูกข้าว อีกส่วนหนึ่งสำหรับปลูกพืชไร่สวน และก็มีที่สำหรับขุดสระน้ำดำเนินการไปแล้ว ทำอย่างธรรมดาอย่างชาวบ้าน ในที่สุดก็ได้ข้าวได้ผักขาย.....”

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อปวงชนชาวไทย ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจเพื่อประโยชน์แก่ประชาชน ด้วยทรงมีพระราชหฤทัยมุ่งมั่นในการช่วยเหลือและแก้ไขปัญหาความแปรปรวนของดิน ฟ้า อากาศ ฝนตกไม่สม่ำเสมอ ฝนทิ้งช่วง น้ำไหลบ่าเมื่อฝนตกหนักอันเกิดจากสภาพป่าถูกทำลาย และเกิดภาวะแห้งแล้งทั่วไป พระองค์ทรงมีพระราชดำริที่จะไขปัญหาภัยแล้ง และยกระดับการพัฒนาความเป็นอยู่ของราษฎรในภาคเกษตรกรรมให้เกิดความ “พออยู่พอกิน” พระองค์ทรงมีพระราชวินิจฉัย ค้นคว้า สำรวจ รวบรวมข้อมูล และทดสอบเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรน้ำ ที่ดิน พันธุ์พืชสำหรับการอุปโภคและบริโภค เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในพื้นที่ของตนเอง โดยตั้งเป็นทฤษฎีใหม่

ประโยชน์และความสำคัญของเกษตรทฤษฎีใหม่

วัลลภ พรหมทอง (2542, หน้า 12) กล่าวว่า เกษตรทฤษฎีใหม่ เป็นแนวทางหนึ่งซึ่งมีความหวังที่จะทำให้เกษตรกรไทยมีสภาพชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น และจะทำให้ระบบเศรษฐกิจของประเทศชาติโดยรวมมีความแข็งแกร่งและมั่นคงตลอดไป เนื่องจากเศรษฐกิจทฤษฎีใหม่เป็นการพัฒนาการประกอบอาชีพของเกษตรกรที่เป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ เมื่อเกษตรกรมีอาหารไว้เพื่อบริโภค มีงานทำ มีรายได้เพียงพอต่อการดำรงชีพ และครอบครัวอยู่อย่างอบอุ่นและมีความสุข ถ้าประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศมีสภาพเช่นนี้แล้ว ก็จะทำให้ประเทศชาติมั่นคงทั้งระบบ ไม่ว่าจะเป็นระบบเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง เกษตรทฤษฎีใหม่ จึงมีความสำคัญและจำเป็นต่อประเทศชาติอย่างยิ่ง ความสำคัญของเกษตรทฤษฎีใหม่สามารถสรุปได้ดังนี้

1. เกษตรทฤษฎีใหม่สามารถลดและแก้ปัญหาภัยแล้งได้

หลักการของเกษตรทฤษฎีใหม่ คือ การขุดสระเพื่อกักเก็บน้ำในช่วงที่มีฝนตกสำหรับเก็บไว้ใช้ในการเกษตรในเวลาที่ยากแล้ง ซึ่งจะช่วยให้เกษตรกร โดยเฉพาะเกษตรกรทางภาคเหนือและภาคอีสาน มีน้ำไว้ใช้ในการเกษตรในยามที่ยากแล้ง นับว่าเกษตรทฤษฎีใหม่นี้สามารถแก้ปัญหาหรือลดปัญหาความแห้งแล้งที่เกษตรกรประสบอยู่โดยทั่วไปในปัจจุบันได้ในระดับหนึ่ง

2. เกษตรทฤษฎีใหม่ทำให้การใช้พื้นที่การเกษตรมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

จากหลักการเกษตรทฤษฎีใหม่ที่มีการจัดสรรพื้นที่ปลูกพืชอย่างเหมาะสม รวมทั้งมีการจัดแบ่งพื้นที่อยู่อาศัยและในบริเวณที่อยู่อาศัยนี้เอง สามารถใช้เป็นพื้นที่ปลูกผักสวนครัว พืชเห็ด และเลี้ยงสัตว์ไว้บริโภค การจัดสรรพื้นที่แบบนี้จะทำให้พื้นที่ทุกส่วนได้นำมาใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่ สามารถใช้พื้นที่ได้ตลอดทั้งปี ผิดกับเมื่อก่อนที่เกษตรกรส่วนใหญ่มักจะปลูกพืชชนิดเดียว พื้นที่ไม่ได้นำมาใช้เต็มที่ มีการใช้เฉพาะที่หรือบางฤดูกาลเท่านั้น

3. เกษตรทฤษฎีใหม่ทำให้เกษตรกรมีอาหารไว้บริโภคอย่างเพียงพอ

การแบ่งพื้นที่ออกเป็นส่วนๆ จะทำให้เกษตรกรมีอาหารบริโภคภายในครอบครัว จึงถือได้ว่าเกษตรทฤษฎีใหม่นี้ สามารถทำให้เกษตรกรมีอาหารไว้บริโภคอย่างเพียงพอตลอดทั้งปี

4. เกษตรทฤษฎีใหม่ทำให้เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้น

เนื่องจากเกษตรทฤษฎีใหม่เป็นระบบการเกษตรที่จัดให้มีแหล่งน้ำสำหรับการเกษตร มีการจัดสรรพื้นที่สำหรับปลูกพืชหลายชนิดอย่างเหมาะสมและหมุนเวียนพืชได้ตลอดทั้งปี เป็นการใช้ประโยชน์จากพื้นที่อย่างคุ้มค่า ดังนั้น สิ่งก็ตามมาก็คือ เกษตรกรมีรายได้จากผลผลิตหลายชนิดและมีรายได้หมุนเวียนตลอดทั้งปี

5. เกษตรทฤษฎีใหม่ทำให้เกษตรกรมีงานทำตลอดทั้งปี

เมื่อเกษตรกรเข้าร่วมโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่แล้ว ทำให้มีงานทำตลอดทั้งปี ไม่ต้องระเห่เร่ร่อนไปหางานทำในต่างถิ่นเหมือนเมื่อก่อน (วัลลภ อ่างถึงใน อารีย์ และนนุช, 2541) นับว่าเกษตรทฤษฎีใหม่ช่วยแก้ปัญหาการว่างงานในท้องถิ่นที่เป็นการว่างงานตามฤดูกาลได้เป็นอย่างดี

6. เกษตรทฤษฎีใหม่ทำให้ปัญหาสังคมลดลง

เกษตรทฤษฎีใหม่สามารถทำให้เกษตรกรมีอาหารไว้บริโภค มีงานทำ มีรายได้เพียงพอต่อการดำรงชีพ เกษตรกรก็ไม่ต้องไปทำงานในภาคอุตสาหกรรมหรือบริการตามเมืองหลวงเพราะการที่เกษตรกรต้องอพยพไปอาศัยอยู่ตามเมืองหลวงนั้น ก่อให้เกิดปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัยและปัญหาชุมชนแออัด นอกจากนี้ยังเกิดปัญหาด้านครอบครัวของเกษตรกรเอง ครอบครัวขาดความอบอุ่น เนื่องจากคนในวัยแรงงานต้องจากครอบครัวไปทำงานที่อื่น ทิ้งให้คนชราและเด็กๆ อยู่บ้านตามลำพัง (วัลลภ พรหมทอง, 2538) สภาพเช่นนี้ทำให้เกิดปัญหาครอบครัวตามมามากมาย ในกรณีที่เกษตรกรทำการเกษตรทฤษฎีใหม่ จะทำให้เกษตรกรมีงานทำอยู่กับบ้านตนเอง มีเวลาอบรมดูแลบุตรหลาน ปัญหาต่างๆ เหล่านี้ก็จะลดลง

7. เกษตรทฤษฎีใหม่สามารถลดการสูญเสียเงินตราต่างประเทศได้

ลักษณะของเกษตรทฤษฎีใหม่นั้นจะเน้นการใช้แรงงานภายในครอบครัว การดำเนินงานก็ไม่จำเป็นต้องพึ่งเครื่องจักรและอุปกรณ์จากภายนอกหรือต่างประเทศมากนัก อีกประการหนึ่งแนวทางของเกษตรทฤษฎีใหม่ มักจะเน้นการใช้เทคโนโลยีและภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น การใช้ปุ๋ยคอกปุ๋ยหมักในการปลูกพืช รวมทั้งการร่วมแรง ร่วมมือ ร่วมใจกันในการดำเนินงาน นับว่าเป็นการลดความสูญเสียเงินตราต่างประเทศได้มากที่สุดทีเดียว

8. เกษตรทฤษฎีใหม่ทำให้ระบบเศรษฐกิจของประเทศมั่นคงมากยิ่งขึ้น

ดังคำกล่าวที่ว่า “ชาวนา คือ กระดูกสันหลังของชาติ” เกษตรทฤษฎีใหม่จะทำให้เกษตรกรของประเทศชาติมีความมั่นคง เนื่องจากมีงานทำ มีอาหารบริโภค มีรายได้เพียงพอต่อการดำรงชีพ จึงทำให้เกษตรกรกำลังในการจับจ่ายใช้สอยตามอัตราภาพ ดังนั้นเกษตรกรที่เป็นฐานของประเทศชาติมีความมั่นคงก็จะทำให้ประเทศชาติมีความมั่นคง ระบบเศรษฐกิจของประเทศส่วนรวมก็จะมั่นคงตามด้วย

9. เกษตรทฤษฎีใหม่ทำให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

เกษตรทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เป็นทฤษฎีที่สามารถนำไปปฏิบัติได้อย่างเป็นรูปธรรม เมื่อนำทฤษฎีนี้ไปปฏิบัติอย่างจริงจัง รวมทั้งยังยึดหลักการพัฒนาประเทศตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงอย่างเคร่งครัด ก็จะเป็นที่มั่นใจได้ว่าประชากรจะมีแต่ความสมบูรณ์พูนสุข ไม่มีปัญหาการว่างงาน และขาดแคลนอาหารบริโภค ปัญหาต่างๆ ของสังคมก็จะลดน้อยลง ประเทศชาติก็จะมั่นคงแข็งแรง ลดการพึ่งพาจากภายนอกหรือต่างประเทศ ดังนั้น การพัฒนาการประกอบอาชีพการเกษตรตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ นี้ จะเป็นการพัฒนาประเทศชาติที่ยั่งยืนตลอดไป

หลักการของทฤษฎีใหม่

ทฤษฎีใหม่ขั้นที่ 1 คือ ฐานการผลิตความพอเพียง เน้นถึงการผลิตที่พึ่งพาตนเองสร้างความเข้มแข็งของตนเอง ให้สามารถดำรงชีพอยู่ได้ในพื้นที่ของตนเอง กล่าวคือ “พออยู่พอกิน” ไม่มอดอยาก ซึ่งในขั้นตอนนี้เป็นเรื่องของการจัดการพื้นที่การเกษตรออกเป็น 4 ส่วน สัดส่วนการใช้พื้นที่ทำการเกษตรตามแนวทฤษฎีใหม่ เพื่อให้ตัวเลขง่ายต่อการจดจำในพื้นที่ 15 ไร่ ดังนี้ 30 : 30 : 30 : 10 (พื้นที่ทำนา สระน้ำ พื้นที่พืชแบบผสมผสาน และที่อยู่อาศัย)

1. สระน้ำ 3 ไร่ ลึก 4 เมตร (ประมาณร้อยละ 30)
2. นาข้าว 5 ไร่ (ประมาณร้อยละ 30)
3. พื้นที่ปลูกไม้ผลไม้ยืนต้น พืชไร่ พืชผัก 5 ไร่ (ประมาณ 30 ของพื้นที่)
4. ที่อยู่อาศัยและอื่นๆ 2 ไร่ (ประมาณร้อยละ 10)

ทฤษฎีใหม่ขั้นที่ 2 คือ การรวมพลังเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน หลังจากเกษตรกรดำเนินการเกษตรทฤษฎีใหม่ขั้นต้นหรือขั้นที่ 1 คือ การผลิตอาหารเพื่อบริโภคจนประสบความสำเร็จในระดับหนึ่ง

เกษตรกรมีอาหารไว้บริโภคในครอบครัวอย่างเพียงพอ และสามารถช่วยตนเองได้แล้ว ขั้นต่อไปที่ดำเนินการต่อก็คือ การรวมพลังกันในรูปของกลุ่มหรือสหกรณ์ ซึ่งเป็นการรวมแรง ร่วมใจกันดำเนินกิจกรรมต่างๆ กล่าวโดยสรุป ทฤษฎีใหม่ขั้นที่ 2 ก็คือ “การเกษตรก้าวหน้า หรือ เกษตรออมทรัพย์” ซึ่งเป็นขั้นตอนที่ครอบครัวเกษตรกร ชุมชนเกษตรกรทุกระดับร่วมมือกับเกษตรกรทุกระดับร่วมมือกับภาครัฐและเอกชน ในการบริหารและจัดการพื้นที่ทำการเกษตรให้มีประสิทธิภาพสูงสุดด้วยเกษตรกร บุคลากร ทั้งภาครัฐและเอกชน ที่มีคุณธรรม จริยธรรม ร่วมคิด ร่วมทำ และประสานงานเพื่อมุ่งสู่การพัฒนาการเกษตรยั่งยืน

ทฤษฎีใหม่ขั้นที่ 3 คือ การร่วมค้าขาย สร้างเครือข่ายเศรษฐกิจชุมชน หลังจากที่ชุมชนรวมพลังร่วมแรงร่วมใจกัน ดำเนินงานจนเกิดประสิทธิผล และสังคมอยู่อย่างอบอุ่น มั่นคงและมีความสุขแล้ว ในขั้นที่ 3 จะนำไปสู่ธุรกิจชุมชน เพื่อให้สภาพความเป็นอยู่ของเกษตรกรในชุมชนดียิ่งขึ้น ขั้นนี้จึงเป็นขั้นของการติดต่อประสานงาน กับแหล่งเงินทุน เพื่อนำเงินทุนไปใช้กับกิจกรรมต่างๆ ของเกษตรทฤษฎีใหม่ ซึ่งจะเป็นการพัฒนาให้การดำเนินงานก้าวหน้ายิ่งขึ้น แหล่งเงินทุนที่สามารถติดต่อได้ เช่น ธนาคาร บริษัทห้างร้านเอกชน ในการประสานงานระหว่างแหล่งเงินทุนนี้ จะเป็นการเอื้อและประสานผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน หากกล่าวโดยสรุปทฤษฎีใหม่ขั้นที่ 3 คือ การดำเนินการเพื่อให้เกษตรกร มั่นคง และสามารถบริหารจัดการการประกอบอาชีพ ทั้งภาคการเกษตรและนอกภาคการเกษตร ด้วยเทคโนโลยีการเกษตรระดับนานาชาติอย่างเท่าเทียมกับภูมิภาคต่างๆ ของโลก (วัลลภ พรหมทอง, 2542, หน้า 21)

การเกษตรทฤษฎีใหม่เป็นแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ที่พระราชทานขึ้นเพื่อใช้ในการแก้ปัญหาและพัฒนาการประกอบอาชีพของเกษตรกร ทำให้เกษตรกรพออยู่พอกิน สมควรแก่สภาพในระดับที่ประหยัดไม่อดอยากสามารถเลี้ยงตนเองได้ ในหน้าแล้งมีน้ำน้อย ก็สามารถเอาน้ำที่เก็บไว้ในสระมาปลูกพืชผักต่างๆ โดยไม่ต้องเบียดเบียนชลประทาน เกษตรทฤษฎีใหม่สามารถสร้างรายได้ในปีที่ฝนตกต้องตามฤดูกาล และในกรณีที่เกิดอุทกภัยก็สามารถที่จะฟื้นตัว และช่วยตนเองได้ในระดับหนึ่งโดยที่ทางราชการไม่ต้องช่วยเหลือมากเกินไป ซึ่งเป็นการประหยัดงบประมาณอีกด้วย

แนวคิดเกี่ยวกับระบบเกษตรผสมผสาน

ความหมายของระบบเกษตรผสมผสาน

วิริจิต เลียนจำรูญ (2530 , หน้า 48) ได้ให้ความหมายระบบการเกษตรผสมผสาน ไว้ว่า เป็นระบบการเกษตรที่มีการเพาะปลูกพืชหรือเลี้ยงสัตว์หลายๆ ชนิดอยู่ในพื้นที่เดียวกัน ภายใต้การเกี่ยวเนื่อง ประโยชน์ต่อกันและอย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด โดยอาศัยหลักการอยู่ร่วมกันระหว่างพืชกับสัตว์ พืชกับพืช หรือสัตว์กับสัตว์ก็ได้ ระบบการเกษตรแบบนี้จะได้รับผลสำเร็จต้องมีการวางรูปแบบและมีการดำเนินงาน โดยให้ความสำคัญของกิจกรรมแต่ละชนิดอย่างเหมาะสมกับสภาพทางกายภาพ ชีวภาพ

เศรษฐกิจ และสังคม มีการใช้แรงงาน เงินทุน ที่ดิน และทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพ ตลอดจนรู้จักนำวัสดุเหลือใช้จากการผลิตหนึ่งมาหมุนเวียนใช้ประโยชน์ภายในไร่นาแบบครบวงจร

ณรงค์ คงมาก (2532, หน้า 48) ได้ให้ความหมายของระบบการเกษตรผสมผสานว่า หมายถึง ระบบการผลิตทางการเกษตรในระดับไร่นา ที่มีกิจกรรมการผลิตตั้งแต่ 2 ชนิดขึ้นไปและกิจกรรมเหล่านี้จะสนับสนุนเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เช่น กิจกรรมพืช – พืช พืช – สัตว์ สัตว์ – ปลา พืช – ปลา และ พืช – สัตว์ – ปลา

ระบบเกษตรกรรมที่จะนำไปสู่การเกษตรยั่งยืน โดยมีรูปแบบที่ดำเนินการมีลักษณะใกล้เคียงกัน และทำให้ ผู้ปฏิบัติมีความสับสนในการให้ความหมายและวิธีปฏิบัติที่ถูกต้อง ได้แก่ ระบบเกษตรผสมผสานในที่นี้จึงให้คำจำกัดความความหมายดังต่อไปนี้ (ระบบเกษตรผสมผสาน. (ออนไลน์)

<http://k.domaindx.com/rbrrice/data/pi4.htm>)

ระบบเกษตรที่มีการปลูกพืชและมีการเลี้ยงสัตว์หลากหลายชนิดในพื้นที่เดียวกัน โดยที่กิจกรรมการผลิตแต่ละชนิดเกื้อกูลประโยชน์ต่อกันได้อย่างมีประสิทธิภาพมีการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในไร่นาอย่างเหมาะสม เกิดประโยชน์สูงสุด มีความสมดุลต่อสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง และเกิดการเพิ่มพูนความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ การเกื้อกูลกันระหว่างพืชและสัตว์ เศษซากและผลพลอยได้จากการปลูกพืชจะเป็นประโยชน์ต่อกิจกรรมการเลี้ยงสัตว์ ในทางตรงกันข้าม ผลที่ได้จากการเลี้ยงสัตว์ก็จะเป็นประโยชน์ต่อพืชด้วยเช่นกัน (เกษตรผสมผสาน. มุลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ออนไลน์)

<http://www.sathai.org>)

จากความหมายเกษตรผสมผสานดังกล่าว เกษตรผสมผสานจึง หมายถึง ระบบที่จัดการกิจกรรมของการผลิตต่างๆ ในพื้นที่การเกษตร ได้แก่ ปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ เลี้ยงปลา และพื้นที่ป่าไม้ ให้มีการผสมผสานต่อเนื่องและเกื้อกูลซึ่งกันและกัน โดยใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างเหมาะสมและเกิดประโยชน์สูงสุด มีความสมดุลของสภาพแวดล้อมอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน ความสำคัญของระบบเกษตรผสมผสานคือ การสร้างความหลากหลายของชนิดพืชและสัตว์ ในการให้ผลผลิตที่ดีลักษณะของการมีผลในทางเกื้อกูลซึ่งกันและกันของกิจกรรมการผลิตอย่างต่อเนื่องครบวงจร

คำว่าเกื้อกูลซึ่งกันและกันหรือผสมผสานกันได้ดีมีความหมายว่า กิจกรรมต่างๆ ในระดับการผลิตไม่ขัดแย้งกันในเรื่องการใช้ทรัพยากร ประสิทธิภาพในการผลิต และการใช้แรงงานและกิจกรรมต่างๆ เหล่านี้เป็นประโยชน์ต่อกันทางใดทางหนึ่ง เช่น หมูกับปลา ข้าวโพดฝักอ่อนกับบัว ข้าวกับควาย ไก่บ้านกับผักสวนครัว

หลักการของเกษตรผสมผสาน

หลักการพื้นฐานของระบบเกษตรกรรมแบบผสมผสานมีอยู่อย่างน้อย 2 ประการ คือ

1) ต้องมีกิจกรรมเกษตรตั้งแต่ 2 กิจกรรมเป็นต้นไป โดยการทำการเกษตรทั้งสองกิจกรรมนั้นต้องทำในพื้นที่และระยะเวลาเดียวกัน ซึ่งกิจกรรมเหล่านั้นควรประกอบไปด้วยการปลูกพืชและการเลี้ยงสัตว์ และสามารถผสมผสานระหว่างการปลูกพืชต่างชนิด หรือการเลี้ยงสัตว์ต่างชนิดกันได้

2) การถือถือประโยชน์ระหว่างกิจกรรมเกษตรต่างๆ และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในระบบเกษตรแบบผสมผสานนั้น เกิดขึ้นทั้งจากวงจรการใช้แร่ธาตุอาหารรวมทั้งอากาศและพลังงาน เช่น การหมุนเวียนใช้ประโยชน์จากมูลสัตว์ให้เป็นประโยชน์กับพืช และให้เศษพืชเป็นอาหารสัตว์ โดยที่กระบวนการใช้ประโยชน์เป็นไปทั้งโดยตรงหรือโดยอ้อม เช่น ผ่านการหมักของจุลินทรีย์เสียก่อน ทั้งนี้ ลักษณะการผสมผสานในระบบเกษตร สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ คือ

การปลูกพืชแบบผสมผสาน

เป็นการอาศัยหลักการความสัมพันธ์ระหว่างพืช สิ่งมีชีวิตและจุลินทรีย์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในระบบนิเวศตามธรรมชาติมาจัดการและปรับใช้ในระบบการเกษตร ตัวอย่างเช่น การปลูกตาลโตคนในนาข้าว การปลูกพริกไทยร่วมกับมะพร้าว การปลูกพืชไร่ผสมกับถั่ว การปลูกทุเรียนร่วมกับสะตอ การปลูกกระถินสวนยาง เป็นต้น โดยที่ยังมีความหลากหลายของพืชปลูกมากเท่าใด ก็จะสามารถเพิ่มเสถียรภาพให้กับระบบมากขึ้นเท่านั้น

การผสมผสานการเลี้ยงสัตว์

หลักการผสมผสานเป็นไปเช่นเดียวกับการผสมผสานระหว่างพืช เนื่องจากสัตว์ชนิดหนึ่งจะมีความสัมพันธ์กับสัตว์อีกชนิดหนึ่งและเกี่ยวข้องกับสิ่งมีชีวิตอื่นๆ เช่น พืช และจุลินทรีย์ ตัวอย่างของระบบการผสมผสานการเลี้ยงสัตว์ เช่น การเลี้ยงหมูควบคู่กับปลา การเลี้ยงเป็ดหรือไก่ร่วมกับปลา การเลี้ยงปลาแบบผสมผสาน เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การผสมผสานการเลี้ยงสัตว์เพียงอย่างเดียวจะไม่สามารถสร้างระบบที่สมบูรณ์ได้เหมือนกับการผสมผสานการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์

การปลูกพืชผสมผสานกับการเลี้ยงสัตว์

เป็นรูปแบบการเกษตรที่สอดคล้องกับสมดุลของแร่ธาตุพลังงาน และมีการถือถือประโยชน์ระหว่างกิจกรรมการผลิตต่างๆ มากขึ้น ใกล้เคียงกับระบบนิเวศตามธรรมชาติมากยิ่งขึ้น ตัวอย่างของระบบการปลูกพืชผสมผสานกับการเลี้ยงสัตว์ เช่น การเลี้ยงปลาในนาข้าว การเลี้ยงเป็ดในนาข้าว การเลี้ยงหมูและปลูกผัก การเลี้ยงสัตว์และปลูกพืชไร่ เป็นต้น

รูปแบบของระบบเกษตรผสมผสาน

ระบบเกษตรผสมผสานนั้น ถึงแม้ว่าเกษตรกรจะมีการดำเนินการกันมาช้านานแล้วก็ตามแต่ลักษณะของการดำเนินการ ยังมีความแตกต่างกันไป แล้วแต่การจะนำองค์ประกอบต่าง ๆ มาผสมผสานกันมากน้อยแค่ไหน และผสมผสานในรูปแบบใดก็ตามยังมีความหมายหลากหลาย การศึกษารายละเอียดเชิงวิชาการในด้านนี้ก็มีไม่มาก เมื่อเปรียบเทียบกับการศึกษาในด้านกิจกรรมเดี่ยว ๆ ไม่ว่าจะเป็นพืช สัตว์ หรือปลาก็ตาม ฉะนั้นการกำหนดรูปแบบดำเนินการเกษตรผสมผสานที่จะมีหลายแบบเช่นกัน ทั้งนี้ อาจจะยึดการแบ่งตามวิธีการดำเนินการลักษณะพื้นที่กิจกรรมที่ดำเนินทรัพยากร เป็นต้น ซึ่งพอที่จะกล่าวได้ดังนี้

1. แบ่งตามกิจกรรมที่ดำเนินการอยู่เป็นหลัก

1.1 ระบบเกษตรผสมผสานที่ยึดกิจกรรมพืชเป็นหลัก ซึ่งกิจกรรมที่ดำเนินการนี้จะมีพืชเป็นรายได้หลัก

1.2 ระบบเกษตรผสมผสานที่ยึดกิจกรรมเลี้ยงสัตว์เป็นหลัก ซึ่งการดำเนินการเลี้ยงสัตว์จะเป็นรายได้หลัก

1.3 ระบบเกษตรผสมผสานที่ยึดกิจกรรมประมงเป็นหลัก ซึ่งจะมีกิจกรรมเลี้ยงสัตว์น้ำเป็นรายได้หลัก

1.4 ระบบเกษตรผสมผสานแบบไร่ นา ป่าผสมหรือวนเกษตรเป็นระบบที่มีการจัดการป่าไม้เป็นหลัก ร่วมกับการเกษตร ทุกแขนง อาจประกอบด้วยการปลูกพืชเกษตรในสวนป่า การปลูกพืชเกษตรร่วมกับการเลี้ยงสัตว์ในสวนป่า ระบบนี้มุ่งหวังที่จะให้เป็นตัวกลางเพื่อผ่อนคลายความต้องการที่ดินเพื่อการเกษตรกรรมกับความต้องการป่าไม้ เพื่อควบคุมสิ่งแวดล้อมให้สามารถดำเนินควบคู่กันไป โดยคำนึงถึงสภาพทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมประเพณี รวมทั้งช่วย พัฒนาความเป็นอยู่ของราษฎรที่เกี่ยวข้อง ระบบวนเกษตรที่ดีควรสามารถเพิ่มการซึมซับน้ำ รักษาหน้าดิน ลดการสูญเสียดิน ลักษณะพันธุ์พืชที่ใช้ควรเป็นทรงพุ่มเพื่อลดความรุนแรงของเมล็ดฝนที่ตกกระทบผิวดินสามารถรักษาสภาพคลุ้ยของสภาวะแวดล้อมให้เหมาะสมกับพืชที่ปลูกร่วม เช่น บั้ร่มเงา พายุ ฝน อีกทั้งควบคุมสภาพความชุ่มชื้นและอุณหภูมิให้ดี พันธุ์ไม้ที่ปลูกควรมีรากลึกพอที่สามารถหมุนเวียนธาตุอาหารในระดับที่ลึกขึ้นมาสู่บริเวณผิวดิน เป็นประโยชน์ต่อ พืชรากตื้นที่ปลูกร่วม โดยรวมทั้งระบบควรให้ผลตอบแทนแก่เกษตรกรหลายด้าน เช่น ผลผลิตในรูปอาหาร ยารักษา โรค ไม้ฟืน ไม้สร้างบ้านและรายได้ สิ่งสำคัญที่สุดควรเป็นระบบที่อนุรักษ์ดินและน้ำได้ดีปลูกได้หลายสภาพแวดล้อม และง่ายต่อการปฏิบัติในสภาพของเกษตรกรวนเกษตรที่พอประยุกต์ใช้ในประเทศไทยมีอยู่ 3 ระบบใหญ่ คือ ระบบป่าไม้- ไร่ นา, ระบบป่าไม้ - เลี้ยงสัตว์ และระบบเลี้ยงสัตว์ - ป่าไม้ - ไร่ นา ซึ่งวิธีการนำแต่ละระบบไปประยุกต์ใช้ย่อมขึ้นอยู่กับ สภาพแวดล้อมต่าง ๆ ของพื้นที่เป็นเกณฑ์

2. แบ่งตามวิธีการดำเนินการ

2.1 ระบบเกษตรผสมผสานที่มีการใช้สารเคมี ในระบบการผลิตจะมีการใช้สารเคมีในกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อจุดประสงค์ ให้ได้ผลผลิตและรายได้สูงสุด

2.2 ระบบการเกษตรอินทรีย์หลีกเลี่ยงการใช้สารเคมีทุกชนิด เช่น ปุ๋ยเคมี ยาปราบศัตรูพืช ฮอร์โมน สารเคมีในอาหาร สัตว์ คำนึงถึงการสงวนรักษาอินทรีย์วัตถุในดินด้วยการปลูกพืชหมุนเวียนการปลูกพืชคลุมดิน ใช้ปุ๋ยคอกปุ๋ยหมักใช้เศษอินทรีย์วัตถุจากไร่ นา มุ่งสร้างความแข็งแกร่งให้แก่พืชด้วยการบำรุงดินให้อุดมสมบูรณ์ ผลผลิตที่ได้ก็จะอยู่ในรูป ปลอดภัยสารพิษ

2.3 ระบบการเกษตรธรรมชาติ เป็นระบบการเกษตรที่ใช้หลักการจัดระบบการปลูกพืช และเลี้ยงสัตว์ที่ประสานความ ร่วมมือกับธรรมชาติอย่างสอดคล้องและเกื้อกูลซึ่งกันและกัน งดเว้นกิจกรรมที่ไม่จำเป็นหลักใหญ่ ๆ ได้แก่ ไม่มีการ พรวนดิน ไม่ใช้ปุ๋ยเคมี ไม่กำจัดวัชพืช ไม่ใช้สารเคมี กำจัดศัตรูพืช ทั้งนี้จะมีการปลูกพืชตระกูลถั่วคลุมดิน ใช้วัสดุเศษ พืชคลุมดิน อาศัยการควบคุม โรคแมลง

ศัตรูด้วยกลไกการควบคุมกันเองของสิ่งมีชีวิตตามธรรมชาติ การปลูกพืชในสภาพแวดล้อมที่มีความสมดุลทางนิเวศวิทยา

3. แบ่งตามประเภทของพืชสำคัญเป็นหลัก

3.1 ระบบเกษตรผสมผสานที่มีข้าวเป็นพืชหลัก พื้นที่ส่วนใหญ่จะเป็นที่นาทำการปลูกข้าวนาปีเป็นพืชหลักการผสม ผสานกิจกรรมเข้าไปให้เกื้อกูลอาจทำได้ทั้งในรูปแบบของพืช - พืช เช่น การปลูกพืชตระกูลถั่ว พืชผัก พืชเศรษฐกิจอื่น ๆ ก่อนหรือหลังฤดูกาลทำนาอีกระบบหนึ่งที่นับได้ว่ามี ความสำคัญเช่นกัน แต่ยังไม่ได้มีการกล่าวถึงมากนักในแง่ของการเกษตรผสมผสาน แต่จะมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของเกษตรกรในช่วงเวลาที่ผ่านมามากมายและมีให้เห็นอยู่ทั่ว ๆ ไป ในพื้นที่นาดอนอาศัยน้ำฝนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ ระบบต้นไม้นาข้าว ต้นไม้เหล่านี้มีทั้งเป็น ป่าดั้งเดิม และเป็นป่าไม้ที่ชาวบ้านปลูกขึ้นใหม่หรือเกิดจากการแพร่พันธุ์ตามธรรมชาติ ภายหลังต้นไม้นี้เหล่านี้จะอยู่ทั้งในนา บนคันนา ที่สูง เช่น จอมปลวก หรือบริเวณเชิงนา เป็นต้น ที่พบเห็นโดยทั่ว ๆ ไป ได้แก่ ยางนา ตะเคียนทอง กะบาก สะแบง ไม้รัง จามจุรี มะขาม มะม่วง เป็นต้น นับได้ว่าเป็นทรัพยากรเอนกประสงค์ใช้เป็นอาหารและยาแก่มนุษย์ อาหารสัตว์ เชื้อเพลิง ไม้ก่อสร้าง ไม้ใช้สอยขนาดเล็ก ผลิตภัณฑ์จากต้นไม้นำไปใช้ประโยชน์ เช่น น้ำยาง ทำคบได้ ครั้ง เครื่องจุดไฟ ให้ร่มเงา นอกจากนี้ยังช่วยรักษาคันนาให้คงรูป สามารถเก็บกักน้ำ ทั้งนี้เนื่องด้วยดินโดยทั่วไปมีเนื้อดินเป็นทราย มีโครงสร้างอ่อนแอ ไม่สามารถสร้างคันนาให้ทนทาน เว้นเสียแต่จะมีสิ่งมาเสริมหรือยึดไว้ ต้นไม้ยังใช้เป็นหลัก ที่เก็บฟางข้าวมาสูมไว้ สำหรับเอาไว้เลี้ยงสัตว์ในฤดูแล้ง ระบบพืชในนาข้าวที่นับว่าเป็นคู่ สมพงษ์และมีความยั่งยืนมาช้านาน ได้แก่ การปลูกตาลร่วมกับระบบการปลูกข้าว ที่พบเห็นกันในพื้นที่ บางส่วนของภาคกลาง ภาคเหนือตอนล่างและ ภาคใต้ เป็นต้น เป็นลักษณะการปลูกต้นตาลบนคันนา เป็นส่วนใหญ่ และมีบางพื้นที่ต้นตาลขึ้นอยู่ในกระตังนา เกษตรกร ได้ทั้งผลผลิตข้าวและผลิตภัณฑ์จากตาล ซึ่งอาจอยู่ในรูปของน้ำหวานนำมาเคี้ยวเป็นน้ำตาล ผลตาลอ่อน ผลตาลแก่นนำมา ทำขนมต่าง ๆ ได้ ต้นตาลที่มีอายุมาก ผลผลิตลดลง สามารถแปรสภาพเนื้อไม้มาใช้ในอุตสาหกรรมก่อสร้างได้ด้วย เช่น ทำเฟอร์นิเจอร์ต่าง ๆ อีกรูปแบบหนึ่งที่กำลังมีการดำเนินการกันมากขึ้นในพื้นที่ภาค ตะวันออกเฉียงเหนือได้แก่ การนำปลาเข้ามาในระบบ ซึ่งทำได้ทั้งในลักษณะการเลี้ยงปลาในนาข้าว การผสมผสาน พืช - สัตว์ - ปลา เช่น การแปรเปลี่ยนพื้นที่นาบางส่วนเป็นร่องสวนปลูกไม้ผลเลี้ยงปลา ในร่องสวน เลี้ยงสัตว์ปีก โค โดยใช้เศษอาหารจากพืชต่าง ๆ ในฟาร์ม ให้เป็นอาหารสัตว์ได้ด้วย

3.2 ระบบเกษตรผสมผสานที่มีพืชไร่เป็นพืชหลัก การผสมผสานกิจกรรม พืช - พืช เช่น ลักษณะการปลูกพืชตระกูลถั่วแซมในแถวพืชหลัก เช่น ข้าวโพด มันสำปะหลัง ฝ้าย เป็นต้น สำหรับรูปแบบของกิจกรรม พืช - สัตว์ เช่น ปลูกพืชอาหาร สัตว์ต่าง ๆ ควบคู่กับการเลี้ยงโค การปลูก หม่อนเลี้ยงไหม เป็นต้น

3.3 ระบบเกษตรผสมผสานที่มีไม้ผล ไม้ยืนต้น เป็นพืชหลัก การผสมผสานกิจกรรม พืช-พืช เช่น การใช้ไม้ผลต่างชนิด ปลูกแซม เช่น ในกรณีโกโก้แซมในสวนมะพร้าว การปลูกพืชตระกูล ถั่วในแถวไม้ผลยืนต้น การปลูกพืชต่างระดับ เป็นต้น รูปแบบกิจกรรม พืช - สัตว์ โดยการเลี้ยงสัตว์ เช่น

โคในสวนไม้ผล สวนยางพารา การปลูกพืชอาหารสัตว์ในแถวไม้ผล ไม้ยืนต้น แล้วเลี้ยงโคควบคู่จะมีการเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

4. แบ่งตามลักษณะของสภาพพื้นที่เป็นตัวกำหนด

4.1 ระบบเกษตรผสมผสานในพื้นที่สูง ลักษณะของพื้นที่จะอยู่ในที่ของภูเขาซึ่งเดิมเป็นพื้นที่ป่าแต่ได้ถูกหักร้างถางพง มาทำพืชเศรษฐกิจและพืชยังชีพต่าง ๆ ส่วนใหญ่พื้นที่ที่มีความลาดชันระหว่าง 10-50% ดั้งเดิมเกษตรกรจะปลูกพืชใน ลักษณะเชิงเดี่ยวอายุสั้น เช่น ข้าว ข้าวโพด พืชตระกูลถั่ว ผักต่าง ๆ ซึ่งมักจะเกิดปัญหาของการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีการชะล้างหน้าดินสูง ความอุดมสมบูรณ์ของดินลดลงรวดเร็ว มีผลกระทบต่อผลผลิตพืชในระยะยาว ฉะนั้น รูปแบบของการทำการเกษตรผสมผสานจะช่วยรักษาหรือชะลอความสูญเสียลงได้ระดับหนึ่ง การดำเนินการอาจทำในรูปของวนเกษตร การปลูกไม้ผล ไม้เมืองหนาวชนิดต่าง ๆ ผสมผสาน เช่น ได้มีการศึกษาระบบพืชแซมของไม้ผลเมืองหนาว ได้แก่ บัวแซมด้วยท้อ บัวแซมด้วยพลับ พลับแซมด้วยท้อ และพลับแซมด้วยพลับ ทั้งนี้ การจัดการดินโดยทำขั้นบันได เพื่อลดการพังทลายของดินพร้อมทั้งทำการปลูกหญ้าแฝกตามขอบขั้นบันได ผลการศึกษา ในระยะแรกขณะที่ไม้ผลยังไม่ให้ผลผลิต ได้นำพืชอายุสั้นปลูกในแถวไม้ผล ได้แก่ ถั่วแดง และข้าวไร่ ซึ่งได้ผลผลิตถั่วแดง 82 กก./ไร่ ข้าวไร่เจ้าฮ่อ และข้าวเจ้าอาข่า ให้ผลผลิต 302 และ 319 กก./ไร่ ตามลำดับ นอกจากนี้การเจริญเติบโตของแฝกก่อนข้างดี มีใบแฝกปริมาณมาก ซึ่งจะทำให้การเกี่ยวใบแฝกแล้วนำมากองเป็นระยะในระหว่างขั้นบันได และให้สลายตัวใช้เป็นปุ๋ยหมักและเพิ่มอินทรีย์วัตถุ เกิดประโยชน์ต่อไม้ผลหลัก มีการศึกษาในรูปแบบอื่น ๆ ที่เหมาะสม ได้แก่ การผสมผสานระบบปลูกพืชร่วมกับแถบไม้พุ่ม (Alley Cropping) หรือแถบหญ้า (Grass Strip Cropping) ตามแนวระดับในพื้นที่ความลาดชัน 10-50% ตัวอย่างของไม้แถบ เช่น กระถิน แคฝรั่ง แคบ้าน ถั่วมะแฮะ ครามป่า ต้นเสี้ยว เป็นต้น สำหรับพืชแซมในแถวไม้พุ่ม ได้แก่ พืชตระกูลถั่ว พืชอาหารสัตว์ เช่น ถั่วดำ ถั่วเล็บบี๋นาง ถั่วแปบ ถั่วเนี้ยวแดง ถั่วเหลือง ถั่วลิสง หญ้าลูซี่ เนเปียร์ กินี บาเฮีย แฝกหอม เป็นต้น

4.2 ระบบเกษตรผสมผสานในพื้นที่ราบเชิงเขา พื้นที่ส่วนใหญ่จะเป็นที่ดอนอาศัยน้ำฝน มีการปลูกพืชไร่ชนิดต่าง ๆ เป็นหลัก รองลงมาจะเป็นไม้ผลยืนต้น ข้าวไร่ การจัดการในรูปผสมผสาน ได้แก่ การปลูกไม้ผล ไม้ยืนต้น ตลอดจนไม้ใช้สอยร่วมกัน เพื่อให้เกิดประโยชน์ทั้งในด้านผลผลิต รายได้ ตลอดจนสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติดีขึ้นได้ การปลูก พืชเศรษฐกิจแซมด้วยพืชอาหารสัตว์ ซึ่งมีรายงานผลการดำเนินการปลูกข้าวไร่แซมด้วยพืชอาหารสัตว์พวกเช่น โครชี่มา และแกรมสไตโด จะทำให้ทั้งผลผลิตข้าวและถั่วต่าง ๆ ซึ่งใช้เป็นอาหารสัตว์ได้ต่อไป การปรับเปลี่ยนพื้นที่ปลูกพืชไร่ เศรษฐกิจอายุสั้นหรือข้าวไร่บางส่วน มาทำกิจกรรมการเลี้ยงสัตว์และปลูกพืชอาหารสัตว์ประเภทต่าง ๆ ควบคู่กันไป จะเป็นการสร้างความหลากหลายของระบบได้มากขึ้นและช่วยลดความเสี่ยง

4.3 ระบบเกษตรผสมผสานในพื้นที่ดอน โดยทั่วไปในพื้นที่ดอนจะมีการปลูกพืชไร่ เศรษฐกิจต่าง ๆ เชิงเดี่ยวเป็นหลัก ลักษณะของการทำการเกษตรผสมผสานอาจทำได้หลายรูปแบบ เช่น ลักษณะการปลูกพืชแซม โดยใช้พืชตระกูลถั่วแซม ในแถวพืชหลักต่าง ๆ เช่น ข้าวโพด ฝ้าย มันสำปะหลัง ฯลฯ การเปลี่ยนพื้นที่เป็นไม้ผล ไม้ยืนต้น ไม้ใช้สอยผสมผสาน และอาจจะมีพืชตระกูลถั่วแซมในแถวพืช

หลักในระยะแรก ๆ อีกแนวทางหนึ่ง ได้แก่ การใช้พื้นที่มาดำเนินการเลี้ยง ปศุสัตว์ เช่น โค และปลูกพืชอาหารสัตว์ควบคู่กันไป เป็นต้น

4.4 ระบบเกษตรผสมผสานในพื้นที่ราบลุ่ม พื้นที่ส่วนใหญ่จะเป็นนาข้าวแบบแผนการปลูกพืชส่วนใหญ่จะเป็นข้าว อย่างเดียว ข้าว - ข้าว, ข้าว - พืชไร่เศรษฐกิจ, ข้าว - พืชผักเศรษฐกิจ, พืชผัก - ข้าว - พืชไร่, พืชไร่ - ข้าว - พืชไร่ เป็นต้น การจะปลูกพืชได้มากครั้งในรอบปีขึ้นอยู่กับระบบการชลประทานเป็นหลัก การเกษตรแบบผสมผสานในพื้นที่นี้จะมีรูปแบบและกิจกรรมที่ดำเนินการเช่นเดียวกับที่กล่าวไว้แล้วในข้อ 3.1 (ระบบเกษตรผสมผสานที่มีข้าวเป็นพืชหลัก) สำหรับในพื้นที่ที่มีระดับน้ำสูง นอกจากจะทำการปลูกข้าวขึ้นน้ำแล้ว ยังมีลู่ทางพัฒนาและปรับเปลี่ยนพื้นที่เพื่อทำ กิจกรรมการเลี้ยงปลาในบ่อได้ด้วยรูปแบบการเกษตรผสมผสานหลัก ๆ ตามที่กล่าวมาแล้วนี้ยังอาจแบ่งย่อยออกไปได้ อีกหลายรูปแบบ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่าจะใช้หลักการอะไรมาเป็นตัวกำหนด ซึ่งจะมีความคิดหลากหลายแตกต่างกันไป เช่น การใช้ลักษณะของทรัพยากรน้ำเป็นตัวกำหนดก็จะมีรูปแบบเกษตรผสมผสานแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ เกษตรผสมผสาน ในพื้นที่เขตใช้น้ำฝนและเกษตรผสมผสานในพื้นที่เขตชลประทาน นอกจากนี้ในเขตชลประทานก็สามารถแบ่งเป็นกลุ่มย่อยได้อีกตามระบบของชลประทาน คือ ชลประทานที่มีเขื่อนกักเก็บน้ำและมีคลองส่งน้ำไปในไร่ - นาชลประทาน โดย การสูบน้ำด้วยไฟฟ้าจากแหล่งน้ำ ระบบบ่อบาดาลน้ำตื้น น้ำลึก ตลอดจนระบบการใช้น้ำหยด เป็นต้น นอกจากนี้การใช้คุณสมบัติของดินเป็นตัวกำหนด ก็จะสามารถกำหนดรูปแบบของการเกษตรผสมผสานได้ดังนี้ คือ เกษตรผสมผสานใน พื้นที่ดินเปรี้ยว พื้นที่ดินเค็ม พื้นที่ดินด่าง และพื้นที่ดินพรุ เป็นต้น ถึงแม้จะมีการแบ่งรูปแบบการเกษตรผสมผสานได้ หลายอย่าง แต่การดำเนินการตามกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งประกอบด้วย พืช - พืช พืช - สัตว์ พืช - ปลา สัตว์ - ปลา และพืช - สัตว์ - ปลา และมีลักษณะเป็นไปในทำนองเดียวกันแล้วแต่ว่าในรูปแบบต่าง ๆ จะมีศักยภาพในการดำเนินการมากน้อยแตกต่างกันออกไปตามลักษณะพื้นที่ ทรัพยากรและสภาพเศรษฐกิจสังคม อย่างไรก็ตามการที่จะนำองค์ประกอบด้าน พืช สัตว์ ประมง มาดำเนินการผสมผสานเข้าด้วยกันในระบบการเกษตรนั้น ย่อมที่จะมีทั้งปฏิสัมพันธ์เชิงเกื้อกูลและเชิงแข่งขัน ทำลายกัน ซึ่งพอที่จะกล่าวได้ดังนี้

เกษตรผสมผสานที่มีปฏิสัมพันธ์เชิงเกื้อกูล

1. เกื้อกูลกันระหว่างพืชกับพืช

1.1 พืชตระกูลถั่วช่วยตรึงธาตุไนโตรเจนให้กับพืชชนิดอื่น

1.2 พืชยืนต้นให้ร่มเงากับพืชที่ต้องการแสงแดดน้อย เช่น กาแฟ โกโก้ ชา สมุนไพร ฯลฯ

1.3 พืชเป็นอาหารและที่อยู่อาศัยให้กับแมลงศัตรูธรรมชาติ เพื่อช่วยกำจัดศัตรูพืชไม่ให้เกิดระบาดกับพืชชนิดอื่น ๆ เช่น การปลูกถั่วลิสงระหว่างแถวในแปลงข้าวโพด จะช่วยให้แมลงศัตรูธรรมชาติได้มาอาศัยอยู่ในถั่วลิสงมาก และจะช่วยกำจัดแมลงศัตรูของข้าวโพด

1.4 พืชยืนต้นเป็นที่อยู่อาศัยและอาหารแก่พืชประเภทเถาและกาฝาก เช่น พริกไทย พลู ดิปลี กัญชงไม้ ฯลฯ

1.5 พืชที่ปลูกแซมระหว่างแถวพืชหลัก จะช่วยป้องกันไม่ให้วัชพืชขึ้นแย่งอาหารกับพืชหลักที่ปลูก เช่น การปลูกพืช ตระกูลถั่วเศรษฐกิจในแถวข้าวโพด มันสำปะหลัง ฟ้าย เป็นต้น

1.6 พืชแซมระหว่างแถวไม้ยืนต้นในระยะเริ่มปลูกจะช่วยบังลมบังแดด และเก็บความชื้นในดินให้กับพืชยืนต้น เช่น การปลูกกล้วยแซมในแถวไม้ผลต่าง ๆ ในแถวยางพารา เป็นต้น

1.7 พืชช่วยไล่และทำลายแมลงศัตรูพืชไม่ให้เข้ามาทำลายพืชที่ต้องการรักษา เช่น ตะไคร้หอม ถั่วลิสง ดาวเรือง แมงลัก โหระพา หม้อข้าวหม้อแกงลิง ฯลฯ

2. เกื้อกูลกันระหว่างพืช สัตว์ ประมง

2.1 เศษเหลือของพืชจากการบริโภคของมนุษย์ใช้เป็นอาหารสัตว์และปลา

2.2 พืชยืนต้นช่วยบังลม บังแดด บังฝน ให้กับสัตว์

2.3 พืชสมุนไพรเป็นยารักษาโรคให้กับสัตว์

2.4 ปลาช่วยกินแมลงศัตรูพืช วัชพืช ให้กับพืชที่ปลูกในสภาพน้ำท่วมขัง เช่น ข้าว

2.5 ปลาช่วยให้อินทรีย์วัตถุกับพืช จากการถ่ายมูลตกตะกอนในบ่อเลี้ยงปลา ซึ่งสามารถนำมาใช้เป็นปุ๋ยกับพืชได้

2.6 ห่าน เป็ด แพะ วัว ควาย ฯลฯ ช่วยกำจัดวัชพืชในสวน ไม้ผล ไม้ยืนต้น

2.7 มูลสัตว์ทุกชนิดใช้เป็นปุ๋ยกับพืช

2.8 ฟังช่วยผสมเกสรในการติดผลของพืช

2.9 แมลงที่เป็นประโยชน์หลายชนิดได้อาศัยพืชเป็นอาหารและที่อยู่อาศัย

2.10 จุลินทรีย์ช่วยย่อยสลายซากพืชและสัตว์ให้กลับกลายเป็นปุ๋ย

2.11 แมลงศัตรูธรรมชาติหลายชนิด ช่วยควบคุมประชากรแมลงศัตรูพืชไม่ให้ขยายพันธุ์มากจนเกิดการแพร่ระบาด ต่อพืชที่ปลูก

เกษตรผสมผสานที่มีปฏิสัมพันธ์เชิงแข่งขันทำลาย

1. แข่งขันทำลายระหว่างพืชกับพืช

1.1 พืชแย่งอาหาร น้ำและแสงแดด กับพืชอื่น เช่น การปลูกยูคาลิปตัสร่วมกับพืชไร่และข้าว ซึ่งมีการศึกษาพบว่า ยูคาลิปตัสแย่งน้ำธาตุอาหารจากต้นปอและข้าว เป็นต้น มีผลทำให้พืชเหล่านั้นได้ผลผลิตลดลง

1.2 พืชเป็นอาหารและที่อยู่อาศัยอย่างต่อเนื่องของศัตรูพืชและพืชในนิเวศน์เดียวกัน เช่น ข้าวโพดเป็นพืชอาศัยของ หนอนเจาะสมออเมริกันและเพลี้ยอ่อนของฝ้าย

2. แข่งขันทำลายระหว่างพืช สัตว์ ประมง

2.1 การเลี้ยงสัตว์จำนวนมากเกินไป จะให้ปริมาณพืชทั้งในสภาพที่ปลูกไว้และในสภาพธรรมชาติไม่เพียงพอ เกิดความไม่สมดุลย์ ซึ่งจะมีผลต่อสภาพแวดล้อมเสื่อมลงได้

2.2 มลสัตว์จากการเลี้ยงสัตว์มีจำนวนมากเกินไป เช่น การเลี้ยงหมูมากเกินไปมีการจัดการไม่ดีพอ จะเกิดมลพิษต่อ ทรัพยากรธรรมชาติรอบด้านทั้งในเรื่องของน้ำเสีย อากาศเป็นพิษหรือการเลี้ยงกุ้งกุลาดำในหลายท้องที่ที่ประสบ ปัญหาเกิดภาวะน้ำเน่าเสีย เป็นต้น

2.3 การใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชจะเกิดพิษตกค้างในน้ำ และผลิตผลที่เป็นพิษต่อสัตว์และปลา

2.4 การปลูกพืชเพื่อให้ผลผลิตอย่างใดอย่างหนึ่งสูงสุด กำไรสูงสุด โดยมีการใช้ปัจจัยการผลิตหลายด้านรวมทั้ง สารเคมีต่าง ๆ จะมีผลทำให้สภาพแวดล้อมของสัตว์ที่เป็นประโยชน์ เช่น แมลงศัตรูธรรมชาติลดจำนวนลง เปิด โอกาสให้ศัตรูพืชเพิ่มปริมาณขึ้นและจะทำความเสียหายให้แก่พืชปลูก

ปัจจัยและความสำเร็จของระบบเกษตรผสมผสาน

การดำเนินงานวิจัยและพัฒนาระบบการเกษตรผสมผสานมีหลายหน่วยงานภายใต้สังกัดกระทรวงเกษตร และสหกรณ์ ได้พัฒนางานวิจัยและส่งเสริมให้เกษตรกรดำเนินการ หน่วยงานดังกล่าว ได้แก่ กรมวิชาการเกษตร ซึ่งมีสำนักวิจัยและพัฒนาการเกษตรเขตที่ 1-8 เป็นผู้ดำเนินการในส่วนภูมิภาค กรมส่งเสริมการเกษตร โดยมีสำนัก งานเกษตรจังหวัดทุกจังหวัดเป็นผู้ดำเนินการสำหรับนโยบายของรัฐบาลในขณะนี้ยังได้สังเกตเห็นความสำคัญของระบบ การผสมผสานว่า เป็นระบบที่สามารถจะแก้ปัญหาการว่างงานของประชากรและลดความเสี่ยงจากการประกอบอาชีพ ทางการเกษตรของเกษตรกรได้ จึงมีนโยบายการพัฒนาการเกษตรตามระบบแผนการผลิตของเกษตรกรโดยเริ่ม โครงการ การตั้งแต่ปี 2535 เป็นต้นมา และได้ยึดหลักการที่สำคัญ 3 ประการคือ

ประการที่ 1 จะเน้นการพัฒนาที่ตัวเกษตรกรให้เป็นผู้ริเริ่มคิดเอง ทำเองจนในที่สุดสามารถพัฒนาไปในทิศทางที่พึงตนเองได้ และจะเป็นผู้กำหนดแผนการผลิตของตนเอง

ประการที่ 2 แผนการผลิตของเกษตรกรจะปรับเปลี่ยนจากการผลิตพืชเดี่ยว เช่น ข้าว หรือพืชไร่นาชนิดใดชนิดหนึ่ง มาทำการเกษตรแบบผสมผสาน ซึ่งรวมถึงการผลิตไม้ผล ไม้ยืนต้น ไม้ดอก ไม้ประดับ การเลี้ยงสัตว์และการประมง โดยคำนึงถึงความต้องการของตลาดภายในประเทศและความสอดคล้องกับทรัพยากรของพื้นที่นั้นเป็นหลัก

ประการที่ 3 สำหรับบทบาทของเจ้าหน้าที่ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ จะเน้นให้ความรู้และทางเลือกในการ และทางเลือกในการประกอบอาชีพ เพื่อให้เกษตรกรตัดสินใจปรึกษาหารือคิดร่วมกับเกษตรกรและให้การสนับสนุน ตามที่จำเป็น

การดำเนินงานตามนโยบายของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ดังกล่าว มีเกษตรกรเข้าร่วมโครงการในปี 2535-2537 รวมพื้นที่ 42 จังหวัด และเพิ่มครบทุกจังหวัดในปี 2539 ผลของการดำเนินงานปรากฏว่ามีเกษตรกร จำนวนหนึ่งประสบผลสำเร็จ และมีเกษตรกรอีกจำนวนหนึ่งไม่ประสบความสำเร็จในด้านระบบเกษตรผสมผสาน ทั้งนี้เพราะระบบเกษตรผสมผสานเป็นระบบที่ต้องมีการวางแผน มีการจัดการทรัพยากรการผลิตในระดับไร่นาและ การจัดการในด้านเทคโนโลยีการผลิตที่เหมาะสมกับสภาพ

พื้นที่ ทุน แรงงาน และการตลาด ซึ่งปัจจัยและความสำเร็จ ของระบบเกษตรผสมผสาน โดยการสรุปผล จากผลการดำเนินงานของเกษตรกรในพื้นที่ต่าง ๆ ทั่วประเทศสามารถสรุป ได้ดังนี้

1. ด้านการวางแผนการผลิต

เกษตรกรต้องสามารถวางแผนการผลิต ภายในฟาร์มของตัวเองได้อย่างถูกต้องในทำนองที่ เรียกว่า ต้องมีความรู้เขารู้เราจึงจะสามารถทำให้มีการวางแผนได้อย่าง ถูกต้อง โดยองค์ประกอบความรู้ เขาและรู้เราที่สำคัญในการวางแผน ได้แก่

1.1 ต้องมีพื้นที่ถือครองของตนเอง การเช่าที่ดินจากผู้อื่นมาดำเนินการ เกษตรกรจะได้ กล้าที่จะวางแผนลงทุนอย่าง ถาวร เพราะเกรงว่าเมื่อดำเนินการไประยะหนึ่งแล้วอาจจะถูกบอกเลิกเช่าได้

1.2 ต้องทราบข้อมูลพื้นฐานภายในฟาร์มของตัวเองเป็นอย่างดี ข้อมูลดังกล่าว ได้แก่ ข้อมูลทางด้านลักษณะพื้นที่ ดิน แหล่งน้ำ ซึ่งนับว่ามีความสำคัญ จะสามารถช่วยในการวางแผนภายใน ฟาร์มได้อย่างถูกต้อง

1.3 ต้องมีความรู้และประสบการณ์ในด้านเทคโนโลยีการผลิตพืชหลายชนิด เช่น ข้าว พืชไร่ ไม้ผล ไม้ยืนต้น พืชผัก การเพาะเห็ดเศรษฐกิจ การปศุสัตว์ และการประมง ถ้าขาดความรู้ใน กิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่ง จำเป็นต้องไปขวนขวาย หาความรู้ โดยการไปศึกษาดูงาน รวมทั้งเข้ารับการ ฝึกอบรมจากหน่วยงานที่สามารถให้ความรู้ นั้นได้

1.4 ต้องมีทุนเริ่มต้นและทุนหมุนเวียนภายในฟาร์มพอสมควร ซึ่งการมีทุนสำรองไว้จะ สามารถให้การวางแผนดำเนิน กิจกรรมที่ผสมผสานกันเป็นไปอย่างเหมาะสม

1.5 ต้องเป็นผู้มีความมานะอดทน ขยันขันแข็ง และมีแรงงานที่พอเพียง เหมาะสมกับ กิจกรรมภายในฟาร์ม ทั้งนี้เพราะ การทำการเกษตรจะเห็นผลสำเร็จได้ต้องใช้เวลาและประสบการณ์ใน การแก้ปัญหา ซึ่งจะมียุ่ตลอดเวลา และสามารถ ปรับเปลี่ยนแผนได้ตลอดเวลา เพื่อให้แก้ปัญหาได้ทัน เหตุการณ์

2. ด้านการจัดการ

เกษตรกรผู้ที่ดำเนินการระบบเกษตรผสมผสานจะประสบความสำเร็จได้ ควรจะต้องมีการจัดการ ที่เหมาะสมในด้านต่าง ๆ ดังนี้

2.1 เป็นผู้มีความสามารถจัดการวางแผนการใช้แหล่งน้ำที่มีอยู่ในการผลิตพืชชนิดต่าง ๆ การเพาะเลี้ยงเห็ดเศรษฐกิจ การปศุสัตว์ และการประมง ได้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพพื้นที่ ดิน ทุน แรงงาน รวมทั้งการตลาด ซึ่งจะทำให้ เกษตรกรมีรายได้อย่างเพียงพอ อันประกอบด้วยรายได้ประจำวัน ประจำสัปดาห์ ประจำเดือน และรายได้ประจำฤดูกาล ในกรณีเกษตรกรควรจะมีการจัดการทำบัญชีฟาร์ม เพื่อแสดงรายรับ - รายจ่ายภายในฟาร์ม

2.2 เป็นผู้มีความรู้ ความสามารถ จัดการเทคโนโลยีสำหรับการผลิตพืชชนิดต่าง ๆ การ เพาะเลี้ยงเห็ดเศรษฐกิจ การ ปศุสัตว์ และการประมงได้เหมาะสม มีการหมุนเวียนนำสิ่งเหลือใช้ภายใน ฟาร์มมาใช้ประโยชน์ที่ก่อให้เกิดการสนับสนุนเกื้อกูลประโยชน์ซึ่งกันและกัน โดยจะส่งผลให้ต้นทุนการ

ผลิตลดลง ลดการใช้สารเคมีในการป้องกันกำจัดศัตรูพืช อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้ ผลิตผลที่ปลอดภัยจากสารพิษ ซึ่งจะนำไปสู่ระบบการเกษตรที่ยั่งยืน

ประโยชน์ที่ได้รับจากระบบเกษตรผสมผสาน

ระบบเกษตรผสมผสานเป็นรูปแบบหนึ่งของระบบเกษตรกรรมที่มีกิจกรรมตั้งแต่ 2 กิจกรรมขึ้นไปในพื้นที่เดียวกัน และกิจกรรมเหล่านี้จะมีการเกื้อกูลประโยชน์ซึ่งกันและกันไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง ดังนั้น จึงเป็นระบบที่นำไปสู่การเกษตร แบบยั่งยืน (Sustainable Agriculture) จึงก่อให้เกิดผลดีและประโยชน์ในด้านต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. ลดความเสี่ยงจากความแปรปรวนของสภาพลม ฟ้า อากาศ จากปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่มีความแปรปรวนในแต่ละปี ซึ่งมีแนวโน้มจะรุนแรงมากขึ้น เช่น เกิดภาวะฝนแล้ง ฝนทิ้งช่วง น้ำท่วมฉับพลัน เป็นต้น จึงเป็นปัญหาที่ก่อให้เกิดความเสียหายต่อเกษตรกรที่มีกิจกรรมการเกษตรเพียง อย่างเดียว เช่น ข้าว หรือพืชไร่ ดังนั้นหน่วยงานวิจัยและพัฒนาของกรมวิชาการเกษตร รวมทั้งเกษตรกรบางส่วนจึงได้พยายามศึกษาและพัฒนาการแปรเปลี่ยนพื้นที่นาหรือไร่บางส่วนมาดำเนินการระบบเกษตรผสมผสานที่มีหลาย ๆ ปลูกพืชสวน (ไม้ผล พืชผัก) การเลี้ยงสัตว์ หรือการเลี้ยงปลาทดแทนรายได้จากการปลูกข้าวหรือพืชไร่ที่อาจเสียหาย จากสภาวะฝนแล้งหรือน้ำท่วม

2. ลดความเสี่ยงจากความผันแปรของราคาผลผลิต ในการดำเนินระบบการเกษตรที่มีเพียงกิจกรรมเดียว ที่มีการผลิตเป็นจำนวนมาก ผลผลิตที่ได้เมื่อออกสู่ตลาดพร้อมกัน ไม่ว่าจะเป็นข้าว พืชไร่ ไม้ผล หรือพืชผัก เมื่อมีปริมาณเกินความต้องการของตลาดย่อมทำให้ราคาของผลผลิตต่ำลง การแปรเปลี่ยนพื้นที่นาหรือไร่บางส่วนมาดำเนินการระบบเกษตรผสมผสานจะสามารถช่วยลดความเสี่ยงจากความผันแปรของราคาผลผลิตในตลาดลงได้ เนื่องจากเกษตรกรสามารถจะเลือกชนิดพืชปลูกและเลือกกิจกรรมให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดได้เป็นอย่างดี ตัวอย่างการแก้ปัญหาดังกล่าว ได้แก่ ผลการวิจัยและพัฒนาระบบเกษตรผสมผสานของ ไพรัช ด้วยพิบูลย์ (2531) พบว่า การแปรเปลี่ยนพื้นที่นา 1 ใน 4 ของพื้นที่นาทั้งหมดเป็นร่องสวนปลูกไม้ผลร่วมกับพืชแซมของเกษตรกร ตำบลบ้านแหลม อำเภอบางปลาหม้อ จังหวัดสุพรรณบุรี สามารถลดความเสี่ยงจากราคาผลผลิตข้าวที่ไม่แน่นอนและช่วยให้เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้นร้อยละ 58 เช่นเดียวกับรายงานของ โกวิทช์ นวลวัฒน์ และคณะ (2533) ที่พบว่าเกษตรกรที่ดำเนินการระบบเกษตรผสมผสานในพื้นที่จังหวัดลพบุรี สมุทรปราการ สกลนคร และจังหวัดชุมพร จะมีรายได้เพิ่มขึ้นร้อยละ 1,281, 217, 75 และ 334 ตามลำดับ

3. ลดความเสี่ยงจากการระบาดของศัตรูพืช ในการดำเนินกิจกรรมการปลูกข้าว หรือพืชไร่เพียงอย่างเดียว เกษตรกรจะมีความเสี่ยงอย่างมากเมื่อเกิดการระบาดของศัตรูพืชขึ้น เช่น กรณีการระบาดของเพลี้ยกระโดดสีน้ำตาล และโรคใบหงิกอย่างรุนแรงในปี 2532-2533 ทำให้พื้นที่ปลูกข้าวทั่วประเทศ โดยเฉพาะในเขตภาคกลางได้รับความเสียหายอย่างมาก เกษตรกรต้องประสบความสูญเสียครั้งยิ่งใหญ่ โดยไม่มีรายได้จากกิจกรรมอื่นมาเจือจุนครอบครัวได้ ดังนั้น การแก้ปัญหาหลังจากเกิดเหตุการณ์ดังกล่าว จึงได้มีการวิจัยและพัฒนาระบบเกษตรผสมผสานที่เหมาะสมกับ สภาพพื้นที่นา ที่มีการระบาดของเพลี้ย

กระโดดสีน้ำตาลและโรคใบหงิกและจากผลการดำเนินงานวิจัยของ ประสงค์ วงศ์ชนะภัย และคณะ (2540 ก) ในพื้นที่ตำบลสิงโตทอง อำเภอบางน้ำเปรี้ยว จังหวัดฉะเชิงเทรา พบว่าระบบเกษตรผสมผสานที่เหมาะสมกับสภาพทางกายภาพ ชีวภาพ เศรษฐกิจ สังคมของเกษตรกร มีอยู่ด้วยกัน 3 รูปแบบ คือ

รูปแบบที่ 1 ข้าว + ไม้ผลบนร่องสวน + บ่อปลา

รูปแบบที่ 2 ข้าว + ไม้ผลบนร่องสวน + ไม้ดอกไม้ประดับ

รูปแบบที่ 3 ข้าว + บ่อปลา + ไม้ผลรอบบ่อปลา + ไก่บนบ่อปลา

โดยทั้ง 3 รูปแบบช่วยให้เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้นร้อยละ 115, 156 และ 299 ตามลำดับ เช่นเดียวกับรายงานของ Calora (1974, Hoppe (1976), IRRI (1983) ที่ว่า การจัดระบบการปลูกพืชและระบบเกษตรผสมผสานเพื่อ ลดกิจกรรมการปลูกข้าว ซึ่งเป็นพืชอาหารของเพลี้ยกระโดดสีน้ำตาล จะช่วยยับยั้งชีพจักร (life cycle) ของเพลี้ย กระโดดสีน้ำตาลได้

4. ช่วยเพิ่มรายได้และกระจายรายได้ตลอดปี การดำเนินระบบการเกษตรผสมผสานซึ่งมีกิจกรรมหลายกิจกรรม ในพื้นที่เดียวกัน จะก่อประโยชน์ในด้านทำให้เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้นและมีรายได้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งอาจจะเป็นรายได้ รายวัน รายสัปดาห์ รายเดือน และรายได้ประจำฤดูกาล จากการดำเนินงานวิจัยและพัฒนาของสำนักวิจัยและพัฒนาการ เกษตรเขตที่ 6 ที่บ้านโคกกราด (หมู่ 8) ตำบลทัพราช อำเภอดาพระยา จังหวัดสระแก้ว เกษตรกรที่เคยมีรายได้จาก การปลูกข้าวเพียงอย่างเดียวเมื่อแปรเปลี่ยนพื้นที่นาบางส่วนเป็นระบบเกษตรผสมผสาน จะมีรายได้ประจำวันจากการ ขายพืชผัก รายได้ประจำสัปดาห์จากการเพาะเห็ดฟางในช่วงฤดูแล้ง (ม.ค.-เม.ย.) รายได้ประจำเดือนจาก ไม้ผลอายุสั้น ได้แก่กล้วย ฝรั่ง ละมุด และรายได้ประจำฤดูกาลจากข้าว ข้าวโพดหวาน ถั่วลิสง ถั่วเขียว ที่ปลูกหลังนา ตัวอย่าง การ ดำเนินกิจกรรมระบบเกษตรผสมผสานของนายจวน หอมมิ่ง เกษตรกรบ้านโคกกราด ที่ได้ร่วมดำเนินการระบบเกษตร ผสมผสาน ตั้งแต่ปี 2537 พบว่าในปี 2540 จะมีรายได้ประจำวันจากการขายพืชผัก (ถั่ว แตงกวา ผักบุ้ง คะน้า ผักชี ต้นหอม ผักกะเฉด) เฉลี่ยวันละ 30.42 บาท รายได้ประจำสัปดาห์จากการขายเห็ดฟาง 47.5 บาท/สัปดาห์ รายได้ ประจำเดือนจากฝรั่ง กล้วย ละมุด มะละกอ 896.25 บาท รายได้ประจำฤดูกาลจากการขายข้าว 7,399 บาท ข้าวโพด หวาน 1,545 บาท ถั่วลิสง 1,009 บาท

5. ช่วยก่อให้เกิดความหลากหลายทางชีวพันธุ์ (Species Diversity) การดำเนินระบบเกษตรผสมผสาน ซึ่งจะมีกิจกรรมหลากหลายในพื้นที่เดียวกัน พบว่าทำให้เกิดความหลากหลายทาง ชีวพันธุ์ (Species Diversity) เกิดขึ้นในพื้นที่ จากการศึกษาระบบเกษตรผสมผสานตามแนวพระราชดำริทฤษฎีใหม่ ที่บ้านโคกกราด ตำบลทัพราช อำเภอดาพระยา จังหวัดสระแก้ว ของประสงค์ วงศ์ชนะภัย และคณะ (2540 ข.) พบว่ามีความหลากหลายทางชีวพันธุ์เพิ่มขึ้นจาก 12 ชนิด เป็น 25 ชนิดซึ่งจะช่วยทำให้ระบบนิเวศน์วิทยาในพื้นที่ดีขึ้น

6. **ช่วยกระจายการใช้แรงงาน** ทำให้มีงานทำตลอดปี เป็นการลดปัญหาการเคลื่อนย้ายแรงงาน ออกนอกภาคการ เกษตร และในสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำของประเทศขณะนี้ ทำให้เกิดปัญหาค้นหางาน จำนวนมาก ระบบเกษตรผสม ผสานจะรองรับแรงงานเหล่านี้ได้ ทั้งนี้เนื่องมาจากระบบเกษตรผสมผสาน มีกิจกรรมหลายกิจกรรมแต่ละกิจกรรมมีการ ใช้แรงงานแตกต่างกันไป เมื่อรวมกิจกรรมต่าง ๆ เหล่านี้ไว้ด้วยกันในระบบเกษตรผสมผสานจึงมีการใช้แรงงานมากขึ้น มีการกระจายแรงงานไปตามกิจกรรมต่าง ๆ ตลอดปี เมื่อเปรียบเทียบกับระบบเกษตรที่มีกิจกรรมเดียว เช่น ข้าวหรือพืช ไร่ ผาสุก ทองพุด และคณะ (2540) ได้สรุปผลการวิจัยและพัฒนาระบบเกษตรผสมผสานในพื้นที่สภาพไร้อาศัยน้ำฝน ตำบลหนองหว้า อำเภอเขาฉกรรจ์ จังหวัดสระแก้ว พบว่าระบบเกษตรผสมผสานจะมีการใช้แรงงานตลอดทั้งปี 265 วันงาน เมื่อเทียบกับการปลูกข้าวโพดเหลืองด้วยถั่วเหลือง ซึ่งพบว่ามีการใช้แรงงานเพียง 19 วันงาน เท่านั้นในทำนองเดียวกัน ประสงค์ วงศ์ชนะภัย และคณะ (2540 ข.) พบว่าเกษตรกรบ้านโคกกราด ตำบลทัพราช อำเภอดาพระยา จังหวัดสระแก้ว ที่ดำเนินระบบเกษตรผสมผสาน จะมีการใช้แรงงานตลอดทั้งปี (ม.ค.-ธ.ค.) 267 วันงานเมื่อเทียบกับการปลูกข้าวในพื้นที่ 5 ไร่ เท่ากัน จะมีการใช้แรงงานเพียง 61 วันงาน และสามารถลดปัญหาการเคลื่อนย้ายแรงงาน ออกจากพื้นที่ได้ถึงร้อยละ 87

7. **ช่วยก่อให้เกิดการหมุนเวียน (Recycling) ของกิจกรรมต่างๆ ในระดับไร่นา** เป็นการช่วยอนุรักษ์ทรัพยากรในระดับไร่นา ไม่ให้เสื่อมสลายหรือถูกใช้ให้หมดไปอย่างรวดเร็ว ทั้งนี้เนื่องจากระบบเกษตรผสมผสานจะมีการเกื้อกูลประโยชน์ต่อกันสอดคล้องกับรายงานของ Manwan (1995), Yuan และคณะ (1995) พัฒน์ วิบูลย์เจริญผล (2539) และชนวน รัตนวราหะ (2540) จากตัวอย่างกรณีศึกษาระบบเกษตรผสมผสาน ที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่นาเขตชลประทาน ตำบลสิงโตทอง อำเภอบางน้ำเปรี้ยว จังหวัดฉะเชิงเทรา ของประสงค์ วงศ์ชนะภัย และคณะ (2540 ก.) โดยการแปรเปลี่ยนพื้นที่นาบางส่วน ประมาณ 2 ไร่ เป็นบ่อปลา ปลูกไม้ผลรอบบ่อปลา และเลี้ยงไก่เนื้อบนบ่อปลา (หมายเหตุ ไก่เนื้อหรือไก่กระทงจะเลี้ยงประมาณ 3,000 ตัวต่อรุ่น และใน 1 ปี จะเลี้ยงประมาณ 4 รุ่น) จากการศึกษาพบว่านอกจากจะช่วยให้เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้นร้อยละ 29 แล้วพบว่ามูลและอาหารของไก่ที่ตกลงไปในบ่อปลา จะช่วยเพิ่มธาตุอาหารให้แก่พืชอาหารของปลา ทำให้ปลามีอาหารอุดมสมบูรณ์ แต่เมื่อมีมากเกินไป จะแย่งอากาศในน้ำกับปลา (น้ำจะมีสีเขียวเข้ม) ทำให้ปลาขาดอากาศ จึงจำเป็นต้องมีการระบายน้ำออกจากบ่อปลาโดย ปล่อยลงนาข้าว จากผลการดำเนินงานตั้งแต่ปี 2537-2539 พบว่าเกษตรกรสามารถลดปริมาณการใช้ปุ๋ยในนาข้าวจาก เดิมเคยใช้อัตรา 50 กก./ไร่ เหลือเพียง 21.4 กก./ไร่ หรือพื้นที่ 7 ไร่ ใช้ปุ๋ย 3 กระสอบ จากผลการสุ่มตัวอย่างผลผลิต พบว่า แปลงของเกษตรกรที่มีการใส่ปุ๋ยอัตรา 50 กก./ไร่ จะได้ผลผลิต 764 กก./ไร่ แต่แปลงที่ใส่น้ำจากบ่อเลี้ยงปลา ร่วมกับการใช้ปุ๋ย 21.4 กก./ไร่ จะได้ผลผลิต 759 กก./ไร่ ซึ่งแตกต่างกันไม่มากนัก ช่วยให้เกษตรกรสามารถลดต้นทุน การผลิตข้าวลงได้ ในทำนองเดียวกัน ประสงค์ วงศ์ชนะภัย และคณะ (2540 ข.) รายงานไว้ว่าระบบเกษตรผสมผสาน ตามแนวพระราชดำริทฤษฎีใหม่ ที่บ้านโคกกราด ตำบลทัพราช อำเภอดาพระยา จังหวัดสระแก้วช่วยทำให้เกิดการ หมุนเวียนของกิจกรรมต่าง ๆ ในแปลงของเกษตรกร จาก 0 เป็น 4 ประเภท ได้แก่ **กิจกรรมพืชกับพืช** โดยเศษซาก ถั่วลิสง ถั่วเขียว ที่ปลูกหลังข้าว และถั่วพริ้วที่ปลูกแซมระหว่างแถวของไม้ผล จะเป็นปุ๋ยให้กับข้าวและไม้ผล

กิจกรรม พืชกับไก่ เศษซากพืชและข้าวเปลือกจะเป็นอาหารของไก่ มูลไก่จะเป็นปุ๋ยของพืช **กิจกรรมพืชกับปลา** เศษซากพืช จะเป็นอาหารของปลา นำจากบ่อปลาใช้ในการปลูกพืชผัก พืชไร่และไม้ผล **กิจกรรมสัตว์กับปลา** มูลไก่จะช่วยเพิ่ม ธาตุอาหารให้กับพืช อาหารของปลาในบ่อ เป็นต้น นอกจากนี้ในการดำเนินกิจกรรมระบบเกษตรผสมผสานยังช่วย อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติไม่ให้ถูกทำลาย ดังตัวอย่างที่เดิมเกษตรกรจะปลูกข้าวในช่วงฤดูฝน ส่วนฤดูแล้งจะหาของ ป่าและเผาถ่านขาย เพื่อหารายได้มาจุนเจือครอบครัว แต่ภายหลังจากการดำเนินการระบบเกษตรผสมผสาน เกษตรกรสามารถมีรายได้จากการขายผลผลิต ข้าว พืชไร่ ไม้ผล พืชผัก ไข่ไก่ ปลา จึงสามารถเลิกหาของป่าและเผาถ่านขายอื่น เป็นการลดปัญหาการทำลายป่าในระดับหนึ่ง พูลสวัสดิ์ อาจละกะ และคณะ (2536) และประทีป วีระพัฒนนิรันดร์ (2536) รายงานว่า ระบบเกษตรผสมผสานที่มีการปลูกพืชที่มีความหลากหลายผสมผสานกันและมีการเกี่ยวเนื่องซึ่งกันและ กันในลักษณะของการปลูกต่างระดับ (Multistorey) โดยเลียนแบบลักษณะป่าธรรมชาติ จะทำให้ความสมดุลของ ระบบนิเวศน์วิทยาเป็นไปอย่างเหมาะสม เช่น การหมุนเวียนของธาตุอาหารในระบบการควบคุมโรคและแมลงเป็นไป ตามธรรมชาติ ลดการใช้สารเคมี เพิ่มความยั่งยืนในการให้ผลผลิต เป็นต้น

8. ช่วยให้เกษตรกรมีอาหารเพียงพอต่อการบริโภคภายในครัวเรือน ในการดำเนินระบบเกษตรผสมผสานที่มีหลายกิจกรรมช่วยทำให้เกษตรกรสามารถมีอาหารไว้บริโภคในครอบครัวครบ ทุกหมู่ โดยอาหารประเภทคาร์โบไฮเดรตจะได้จากข้าว ข้าวโพด อาหารประเภทโปรตีน จะได้จากไก่ ปลา พืชตระกูลถั่ว อาหารประเภทวิตามิน เส้นใยจากพืชผักผลไม้และเห็ดฟาง ช่วยทำให้เกษตรกรสามารถลดค่าใช้จ่ายค่าอาหารและมีการ ปรับปรุงคุณภาพโภชนาการและสุขภาพของเกษตรกรในท้องถิ่นให้ดีขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับรายงานของ ชนวน รัตนวราหะ (2540)นอกจากนี้ กนก ผลารักษ์ และสุจินต์ สิมารักษ์ (2533) ได้รายงานไว้ว่าระบบเกษตรผสมผสานที่มีการเลี้ยงปลาหรือทำประมงหลังบ้าน ช่วยทำให้เกษตรกรตำบลบ้านคือ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น มีอาหารโปรตีน จากปลาไว้บริโภคในครัวเรือน ประมาณ 39-46 กก./ครัวเรือน/ปี โดยทยอยจับกินได้ตลอดปี

9. ช่วยทำให้คุณภาพชีวิตของเกษตรกรดีขึ้น การดำเนินกิจกรรมในระบบเกษตรผสมผสานช่วยทำให้มีการ กระจายการใช้แรงงานทำให้มีงานทำตลอดทั้งปี และมีการกระจายรายได้จากกิจกรรมต่าง ๆ เป็นการลดปัญหาการ เคลื่อนย้ายแรงงานออกจากภาคการเกษตรไปสู่ภาคอื่น ๆ เช่น ภาคอุตสาหกรรม ภาคการขายบริการต่าง ๆ ซึ่งมักก่อให้เกิดปัญหาตามมา เช่น ปัญหาอาชญากร ในเมืองและต่างประเทศ ปัญหาโรคไหลตายที่ประเทศสิงคโปร์ ปัญหายาเสพติด ปัญหาโรคเอดส์ เป็นต้น เมื่อไม่มีการอพยพแรงงานออกจากท้องถิ่น ทำให้ครอบครัวได้อยู่กันพร้อมหน้าทั้งพ่อ แม่ ลูก ช่วยทำให้สภาพจิตใจดีขึ้น สภาพทางสังคมในท้องถิ่นดีขึ้น ช่วยทำให้คุณภาพชีวิตของเกษตรกรดีขึ้น อาภาภรณ์ แสงพรรค (2537) ได้ทำการศึกษาผลการดำเนินงานทางด้านระบบเกษตรผสมผสาน โดยทำการสำรวจครัวเรือนเกษตรกร จำนวน 35 ครัวเรือน ในพื้นที่อำเภอบึงสามพัน จังหวัดร้อยเอ็ด พบว่าคุณภาพชีวิตของครัวเรือนเกษตรกรที่ตระระบบ เกษตรผสมผสานดีกว่าครัวเรือนที่ไม่ได้ทำ กล่าวคือ มีการเจ็บป่วยรุนแรง และเสียค่ารักษาพยาบาลน้อยกว่า นอกจากนี้ ผลการดำเนินงานระบบเกษตรผสมผสานที่บ้านโคกกราด ตำบลทัพ

ราช อำเภอดาพระยา จังหวัดสระแก้ว ของประสงค์ วงศ์ชนะภัย และคณะ (2539) สามารถช่วยทำให้เกษตรกรที่ชื่อ นายแกะ เจียวรัมย์ สมาชิกคนหนึ่งของโครงการฯ ได้เปลี่ยนแปลงจากชายขี้เหล้าเมายาประจำหมู่บ้าน มาเป็นครอบครัวที่มีรายได้ประจำวันมากที่สุดในหมู่บ้านจากการ ขายผักที่ปลูกแซมในร่องสวน โดยมีรายได้เฉลี่ยประมาณ 50 บาท/วัน และสามารถยกบ้านหลังใหม่แทนกระท่อม หลังเก่าคุณภาพชีวิตดีขึ้น เช่นเดียวกับเกษตรกรรายอื่น ๆ ที่ร่วมดำเนินงาน

การดำเนินการระบบเกษตรผสมผสานจะเป็นระบบการเกษตรที่ให้ผลผลิตกับเกษตรกรทั้งในด้านการมีอาหารเพียงพอ แก่การบริโภค การเพิ่มการมีงานทำ การมีรายได้อย่างต่อเนื่อง ลดความเสี่ยงจากการดำเนินกิจกรรมกระแสหลัก ลดการ เคลื่อนย้ายแรงงาน สามารถใช้ทรัพยากรภายในฟาร์มได้อย่างมีประสิทธิภาพและสามารถปรับปรุงสภาพแวดล้อมไม่ให้ เสื่อมโทรม รักษาสมดุลของธรรมชาติไว้ แต่อย่างไรก็ดีระบบการทำฟาร์มผสมผสานในแต่ละสภาพของท้องถิ่นจะมีความแตกต่างกันในด้านกิจกรรมที่จะมาดำเนินการ ทั้งนี้จะขึ้นอยู่กับการวางแผนการจัดการที่จะทำให้ประสบความสำเร็จ ซึ่งจะต้องสอดคล้องกับสภาพ เงื่อนไขทางด้านกายภาพ ชีวภาพ เศรษฐกิจ สังคม ของเกษตรกรแต่ละรายซึ่งจะมีความ แตกต่างกัน

การดำเนินการระบบเกษตรผสมผสานจะมีข้อได้เปรียบและข้อจำกัด ดังต่อไปนี้

1. ข้อได้เปรียบของการทำระบบเกษตรผสมผสาน คือ

- 1.1 ลดความเสี่ยงเนื่องจากความแปรปรวนของสภาพลมฟ้าอากาศ ราคาผลผลิตที่ไม่แน่นอนและการระบาดของศัตรู พืช
- 1.2 ลดต้นทุนการผลิต เพิ่มประสิทธิภาพการใช้ทรัพยากรภายในฟาร์ม ได้แก่ ที่ดิน แรงงานและเงินทุน
- 1.3 มีอาหารเพียงพอแก่การบริโภคภายในครัวเรือน และมีรายได้อย่างต่อเนื่องตลอดปี
- 1.4 การใช้แรงงานสม่ำเสมอตลอดปี จึงทำให้ลดปัญหาการเคลื่อนย้ายแรงงานจากภาคการเกษตรไปสู่ภาคอื่น ๆ
- 1.5 เกษตรกรจะมีเศรษฐกิจที่พอเพียง จึงเป็นผลให้มีสภาพความเป็นอยู่และมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น
- 1.6 เป็นระบบการเกษตรที่เหมาะสมกับเกษตรกรรายย่อย

2. ข้อจำกัดของการทำระบบเกษตรผสมผสาน คือ

- 2.1 เกษตรกรจะต้องมีที่ดิน ทุน แรงงานที่เหมาะสม
- 2.2 เกษตรกรจะต้องมีความมานะ อดทน และขยันขันแข็ง
- 2.3 ต้องมีการวางแผนและการจัดการทรัพยากรภายในฟาร์มตลอดจนเทคโนโลยีในการผลิตที่เหมาะสมสอดคล้องกับระบบการตลาดในท้องถิ่นและในระดับภูมิภาค